

Uio • Universitetet i Oslo

Soningshverdagens og tilbakeføringsprosessens utfordringer

**En kvalitativ studie blant gjengangere i et stort, norsk
høysikkerhetsfengsel**

Nina Sæt Tomren

Masteroppgave i sosiologi

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Det samfunnsvitenskapelige fakultet

Universitetet i Oslo

25.05.2022

Sammendrag

Kriminalomsorgen har de siste årene har lagt ned en rekke lavsikkerhetsfengsler, og erstattet dem med nye, store høysikkerhetsfengsler, plassert i skogs- og industriområder – Halden fengsel og Agder fengsel (avdeling Froland og Mandal) er de tre nyeste fengslene i Norge, som alle kan sies å være store fengsler. Jeg ønsker å undersøke hvilke implikasjoner en slik utvikling kan ha for de innsattes tilbakeføringsprosess. Det gjør jeg ved å undersøke hvordan sikkerhetsnivå og størrelse i et norsk fengsel kan påvirke gjengangeres soningsopplevelse og tilbakeføringsprosess. Jeg ser nærmere på 1) *hvilke soningserfaringer gjengangere har i et større høysikkerhetsfengsel* (over 100 plasser), og 2) *hvilke erfaringer de har med tilbakeføringsprosessen sin der, og hva de selv opplever som viktig for en god tilbakeføring til samfunnet*. Oppgaven er basert på ti dybdeintervjuer med gjengangere i et større norsk høysikkerhetsfengsel. Teoretisk har jeg benyttet meg av norsk og internasjonal fengselsforskning. Jeg har benyttet både klassiske og nyere teorier om innsattes soningshverdag og soningsforhold, samt teorier om makt og motstand.

I første del av analysen tar jeg for meg de innsattes soningshverdag i fengselet. Dette gjør jeg ved å drøfte tre faktorer som på ulike måter bidrar til å forme de innsattes hverdag: 1) *rutiner*, 2) *sikkerhet* og 3) *relasjoner til ansatte*. Noe som kjennetegner høysikkerhetsfengsler, er en hverdag preget av monotoni og rutiner. Jeg ser nærmere på hvordan rutiner bidrar til å forme måten de innsatte opplever og mestrer sin soningshverdag på, og ser også nærmere på hvordan tid preger hverdagen. I et høysikkerhetsfengsel vil det naturligvis også være stort fokus på sikkerhet, og de innsattes opplevelse av sikkerheten varierer. Sikkerhet kan ha stor betydning for hvordan innsatte oppleve sin soningshverdag, da trygghet er essensielt. Til slutt går jeg nærmere inn på innsatt-ansatt relasjonene i fengselet, og ser nærmere på hva de innsatte anser som en «god» betjent og hvordan de trekker skillelinjer mellom «nye» betjenter og erfarne betjenter. I et stort høysikkerhetsfengsel risikerer en at avstanden mellom innsatt og ansatt øker. Jeg går nærmere inn på de innsattes opplevelse av denne avstanden, og hvilken betydning dette har for dem. Til slutt diskuterer jeg hvordan kriminalomsorgen i den senere tiden har tatt en ny form – bort fra fysisk avstraffelse, og mot en mykere type makt hvor journalskriving står sentralt.

I andre delen av min analyse går jeg nærmere inn på de innsattes opplevelser og erfaringer rundt tilbakeføringsprosessen. Soningshverdagen og tilbakeføringsprosessen går gjerne hånd i hånd, der en positiv og god soningshverdag i større grad tilrettelegger for en god tilbakeføringsprosess. Prinsippet om progresjon i soningen står sterkt i norsk kriminalomsorg, og jeg drøfter hvordan dette også for de innsatte er et viktig punkt i soningen, og videre hvordan de opplever overgangen fra fengsel til samfunnet. Når det gjelder tilbakeføringsprosessen, er jeg interessert i hva de innsatte selv anser som en god tilbakeføring. Jeg trekker frem hvordan 1) *soningsplan*, 2) *kartlegging* og 3) *rusmestring* er faktorer som de innsatte anser som viktig for en god tilbakeføring. Mot slutten i kapitlet drøfter jeg hvordan motstand og «censoriousness»/hyperkritikk fremkommer hos de innsatte.

Forord

Det siste året har jeg på mange måter levd i en boble. Det å skrive en masteroppgave har vært ufattelig lærerikt og morsomt, men det har også vært utfordrende, altoppslukende, og til tider svært tungt. Det siste året har livet mitt mer eller mindre bare bestått av å skrive oppgave, og det har bare blitt viktigere og viktigere for meg å levere fra meg et ferdig produkt som jeg kan vise frem med stolthet. Jeg har mange jeg må utrette en takk til i forbindelse med min masteroppgave og veien jeg har gått det siste året.

Jeg vil starte med å takke kriminalomsorgen, og fengselet jeg fikk tilgang til, for at dere tok meg imot og gjorde dette prosjektet mulig. En spesiell takk til min kontaktperson ved fengselet, som viste stor interesse for prosjektet og bisto med rekruttering.

Takk også til Wayback og Katrine for et fint prosjektsamarbeid. Uten dere hadde jeg trolig ikke komnt på tanken om å skrive nettopp denne oppgaven. Dere åpnet øynene mine for fengselsforskning, noe jeg er veldig takknemlig for. Dette har vekket et enormt engasjement i meg, og jeg er glad for at vi sammen kan løfte frem og belyse et viktig tema.

En stor takk går også til min enestående veileder, Liridona Gashi. Takk for at du har hatt troen på meg og prosjektet mitt, og takk for all tid du har viet til denne oppgaven. Gjennom dette året har du alltid ledet meg på riktig vei og pushet meg når jeg har trengt det. Du har fått meg til å fokusere på de viktige tingene, og hjulpet med til å løfte oppgaven mange hakk. Jeg har lært *så* mye av deg i løpet av dette året. All ære til deg for at prosjektet har gått i havn.

Den største takken går til de innsatte ved fengselet, som har åpnet seg opp for meg og delt sine tanker, erfaringer og historier til meg. Uten dere hadde jeg ikke kunnet skrive denne oppgaven. Mine møter med dere har gjort stort inntrykk, og det står respekt i måten dere alle sammen tok intervjusituasjonen på strak arm, og måten dere har åpnet dere opp for meg.

Takk til Tina, Camilla, Anne-Line og Katrine for grundig og god korrekturlesing. Dere er gode å ha når jeg blir blind på egen tekst.

Sist, men ikke minst, takk til min kjære familie for en enorm støtte gjennom hele min skolegang, men spesielt det siste året som har vært veldig hektisk for meg. Dere har alltid løftet meg opp og hatt troen på meg, selv når jeg ikke har hatt troen på meg selv. Jeg setter enormt stor pris på dere. En spesiell takk til min søster Camilla, som stilte opp som sjåfør hver eneste dag jeg skulle til fengselet, til tross for at du hadde en baby på slep. Det har betydd mye for meg.

Oslo, mai 2022

Nina Sæt Tomren

Innhold

Sammendrag	2
Forord	4
1. Introduksjon	8
1.1 Kontekstualisering	10
1.1.1 Fængselssystemet i Norge	10
1.1.2 Hvem er de innsatte i norske fængsler	12
1.1.3 Skandinavisk eksepsjonalisme	13
1.1.4 Rescaled – mindre, tilrettelagte og lokalt forankrede soningssteder.....	14
1.2 Fængselet i studien	16
1.3 Oppbygging av oppgaven.....	17
2. Teoretiske perspektiver og empirisk forskning.....	18
2.1 Fængselets utvikling	18
2.2 Fængselspine	20
2.3 Makt og motstand	23
2.3.1 Kritikk av motstandsbegrepet.....	27
3. Data og metode	31
3.1 Adgang til feltet	32
3.2 Forskningsdeltakerne og rekrutteringsprosessen.....	33
3.3 Intervjuene	34
3.4 Forskerrollen.....	35
3.5 Etske betraktninger	37
4. Soningshverdagen	40
4.1 «Jo mer rutiner du har, jo forttere går tiden»	40
4.1.1 Tid i fængselet.....	41
4.2 Sikkerhet i fængselet	45
4.2.1 «Vi får inn det vi vil, og vi skader de vi vil»	46

4.3	De innsattes forhold til betjentene og de ansatte	49
4.3.1	Den gode fengselsbetjenten.....	53
4.3.2	«Nye» betjenter/aspiranter VS. mer erfarne betjenter.....	55
4.3.3	Avstand mellom innsatte og betjenter	56
4.3.4	En ny form for maktutøvelse.....	59
5.	Tilbakeføringsprosessen	61
5.1	Progresjon i soningen	62
5.2	Overgangen fra fengsel til samfunnet.....	69
5.3	Hva er en god tilbakeføring?	73
5.3.1	Behovet for en soningsplan	74
5.3.2	«Man må kartlegge hva behov dette mennesket har»	76
5.3.3	«Her kaster dem ut Lyrica og medisiner som sukkertøy».....	78
5.4	Motstand og hyperkritikk	81
6.	Avslutning.....	86
7.	Litteraturliste.....	92
	Vedlegg 1 – Informasjonsskriv	97
	Vedlegg 2 – Intervjuguide.....	100
	Vedlegg 3 – Godkjennelse fra kriminalomsorgen.....	102

1. Introduksjon

Hvis du tenker på tilbakeføring og alt sammen så er det ikke noe tilbakeføring, det er bare en sånn oppbevaringsboks. [...] Du bare er her til pynt. Og så, og så blir du løslatt når du blir løslatt.
- Martin

Martin er én av i overkant 3000 mennesker som til enhver tid sitter fengslet i Norge. Han er en av mange gjengangere som har lang erfaring med å sone i fengsel. Sitatet over gjenspeiler Martins og flere andre innsattes erfaringer av hvordan tilbakeføringsprosessen i et stort, norsk høysikkerhetsfengsel oppleves for de innsatte. Fokuset på rehabilitering og tilbakeføring har lange røtter i Norge, og det har over tiden vært mange diskusjoner om hvordan man kan gjøre det på best mulig måte. På samme tid, har kriminalomsorgen de siste årene lagt ned en rekke lavsikkerhetsfengsler, og erstattet dem med nye, store høysikkerhetsfengsler, plassert i skogs- og industriområder (Wayback u.å.). Med dette som bakteppe, er jeg interessert i å undersøke nærmere hvilke implikasjoner en slik utvikling kan ha for de innsatte – spesielt blant gjengangere i høysikkerhetsfengsler. Tema for denne studien er gjengangeres soningsopplevelse og tilbakeføringsprosess, og hvordan sikkerhetsnivå og størrelse kan påvirke disse. Mer spesifikt innebærer dette at jeg ønsker å undersøke hvordan innsatte erfarer det å sone i et stort høysikkerhetsfengsel, og hva de innsatte selv opplever som viktig for en vellykket tilbakeføring til samfunnet.

I Kriminalomsorgsmeldingen «*Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*» (2008) er regjeringens mål at straff skal gjennomføres slik at færre lovbrystere begår nye kriminelle handlinger etter soning. For å heve kvaliteten i straffegjennomføringen, er det viktig med kjennskap til den historiske utviklingen, og det er også viktig med grundig kunnskap om hvordan straff gjennomføres i dag. Stortingsmeldingen reiser spørsmål om dagens straffepraksis virker godt nok. Med det menes om lovbrysteren reduserer eller slutter med sine kriminelle handlinger som følge av straffen. Risikoen for ny kriminalitet under straffegjennomføringen er lav når sikkerhetsnivået er høyt. Men et langt fengselsopphold med høyt sikkerhetsnivå og en brå overgang til frihet vil imidlertid medføre en høy risiko for tilbakefall etter løslatelsen. Straffegjennomføring ute i samfunnet er derimot mer effektivt for rehabilitering enn fengsel og gir derfor på lang sikt den beste samfunnsbeskyttelsen.

Regjeringen mener straff som gjennomføres i frihet er forebygging av ny kriminalitet og bygging av et bedre samfunn for alle (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 8).

Dagens situasjon er at mange fengsler er gamle og utslitte institusjoner, noe som gjør dem uegnet for moderne fengselsdrift. Det betyr at det i årene fremover vil være omfattende behov for rehabilitering og bygging av nye fengsler. Oppgavens tema undersøkes i en kontekst hvor en rekke mindre lavsikkerhetsfengsler har blitt lagt ned de siste årene, samtidig som det bygges nye store høysikkerhetsfengsler, plassert i skogs- og industriområder. Halden fengsel og Agder fengsel (avdeling Froland og Mandal) er de tre nyeste fengslene i Norge som kan regnes som store fengsler med over 100 plasser. Det er viktig å problematisere nedleggingen av lavsikkerhetsfengsler, og undersøke hvilke konsekvenser denne trenden kan ha for innsattes soningsopplevelse og tilbakeføringsprosess i fengselet. I kriminalomsorgsmeldingen (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 7) står det at straff som virker er avgjørende for å bekjempe kriminalitet og trygge samfunnet. Straffen må være slik at tilbakefallet til ny kriminalitet blir mindre. Det innebærer blant annet at innsatte må rehabiliteres på best mulig måte. Beslutningen om å legge ned flere lavsikkerhetsfengsler, og samtidig bygge ut store høysikkerhetsfengsler er derfor interessant, ettersom flere forskere ser ut til å argumentere for at lavsikkerhetsfengsel har flere fordeler når det gjelder vellykket tilbakeføring og rehabilitering av innsatte. Forskning som sammenligner lav- og høysikkerhetsfengsler har vist at livskvaliteten til innsatte og ansatte er bedre i små fengsler med lavere sikkerhet, og at økt livskvalitet igjen knyttes til redusert risiko for tilbakefall. I tillegg viser også forskning at risikoen for tilbakefall øker i takt med sikkerhetsnivået (Johnsen, Granheim, and Helgesen 2011; Johnsen and Granheim 2011).

For å belyse dette tema nærmere, har jeg gjort en empirinær studie med følgende overordnede forskningsspørsmål:

- 1. Hvilke erfaringer har gjengangere i norske høysikkerhetsfengsler med soningshverdagen og sin tilbakeføringsprosess?*

For å belyse dette forskningsspørsmålet, undersøker jeg hvordan innsatte selv opplever og har erfart sine soningsopphold og tilbakeføringsprosessen der. Hvordan er det egentlig å sone i et stort høysikkerhetsfengsel? Hvordan tilrettelegger et stort høysikkerhetsfengsel for de innsattes rehabilitering og tilbakeføringsprosess? Jeg forsøker å se nærmere på hvordan de innsatte mestrer det å sone i et høysikkerhetsfengsel, og hvordan de mestrer

tilbakeføringsprosessen sin der. Videre fokuserer jeg på de innsattes forhold til fengselets rutiner, kontrollen og sikkerheten som praktiseres, samt forholdet mellom innsatt og ansatt. Har de innsatte bestemte håndteringsstrategier eller motstandsstrategier for å mestre hverdagen i et høysikkerhetsfengsel? Jeg fremhever også hva de innsatte selv anser som viktig i sin rehabilitering og tilbakeføringsprosess. Hva vektlegger de innsatte når de snakker om god rehabilitering og en vellykket tilbakeføringsprosess? Jeg ser nærmere på de innsattes opplevelser og erfaringer vedrørende progresjon i soningen, og overgangen fra fengsel til samfunn. Hvordan reagerer de innsatte på makten som de utsettes for i fengselet? For å ramme inn de innsattes opplevelser og erfaringer, vil jeg bygge på tidligere forskning innenfor fengselssosiologien. Oppgavens teoretiske rammeverk består av makt- og motstandsteori (Mathiesen 1964; Ugelvik 2011; Crewe 2009; Sykes 1958). Dette er bidrag jeg vil benytte for å forsøke å gi mening til de innsattes opplevelser og erfaringer.

1.1 Kontekstualisering

1.1.1 Fengselssystemet i Norge

I Norge finnes det i overkant av 3600 fengselsplasser, fordelt på 33 fengselsenheter, med totalt 58 operative fengsler. Ca. 70 prosent av plassene er på høy sikkerhet (Kriminalomsorgen u.å.-b). Et fengsel med *høyt sikkerhetsnivå*, også kalt lukket fengsel, har høy mur og gjerde rundt fengselsområdet. Alle dører er i hovedsak låst, og når de innsatte ikke er i arbeid, på skole, deltar i programvirksomhet, fritidsaktiviteter eller fellesskap, er de innelåst på cellene sine. Hovedregelen er at gjennomføring av ubetingede fengselsdommer på to år eller mer starter i et fengsel med høyt sikkerhetsnivå. Innsatte kan deretter overføres til en avdeling eller et fengsel med lavere sikkerhetsnivå når deler av dommen er gjennomført. I fengsel med høyt sikkerhetsnivå kan det etableres avdelinger med *særlig høyt sikkerhetsnivå* (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 19). Et fengsel med høyt sikkerhetsnivå har gjerne en eller flere avdelinger som ofte består av en rekke celler, et kjøkken og et fellesareal der de innsatte kan se på tv eller drive på med fritidsaktiviteter. Cellene i lukkede fengsler skal undersøkes av de ansatte en gang om dagen. Det er også begrenset hvor mange gjenstander de innsatte får lov til å ha på cella (Kriminalomsorgen u.å.-c).

Fengsel med *lavere sikkerhetsnivå*, også kalt åpent fengsel, har ikke like mange fysiske sikkerhetstiltak som fengsler med høyt sikkerhetsnivå. Vanligvis er fengselet omkretset av et gjerde, og innsatte kan ikke forlate dette området. De innsatte blir ikke låst inne i cellene sine,

men på nattestid blir fengselsbygningene låst. I et lavsikkerhetsfengsel har de innsatte flere muligheter til å blant annet benytte telefon, utgang av fengselet, og å få besøk. Som et ledd i en gradvis tilbakeføring kan innsatte overføres til overgangsbolig når en del av straffen er gjennomført. Selv om overgangsboliger oppleves som mindre restriktive enn andre fengsler, er det fremdeles et fengsel med klare kontrollopplegg. Her får de innsatte bo-, arbeids- og sosialtrening. Individuell oppfølging, nettverksarbeid og samarbeid med øvrige forvaltningsorganer er kjernebegrep i overgangsboligene (Kriminalomsorgen u.å.-c).

På 60-tallet innførte norske fengsler det som kalles *importmodellen*. Modellen innebærer at ulike instanser utenfra leverer tjenester til de innsatte i fengslene, på samme måte som de også leverer disse tjenestene til personer i samfunnet utenfor fengslene. Eksempler på slike tjenester er helsetjenester, skole/utdanning, NAV-tjenester, bibliotekjenester osv. (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 33). God tilbakeføring til samfunnet forutsetter et godt og nært samarbeid mellom flere aktører, engasjerte frivillige og offentlige etater (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, s. 33).

For å realisere målene om godt og effektivt rehabiliterings- og tilbakeføringsarbeid, samt det humanistiske menneskesynet som ligger til grunn for kriminalomsorgen, er det over tid utviklet et knippe grunnleggende prinsipper for straffegjennomføring; rettighetsprinsippet, normalitetsprinsippet, prinsippet om progresjon i straffegjennomføringen, nærhetsprinsippet, samt prinsippet om likebehandling og rettssikkerhet (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 14).

Rettighetsprinsippet innebærer at det er selve frihetsberøvelsen som er straffen, og at den domfelte ikke skal tape andre borgerrettigheter. Domfelte har de samme rettighetene som andre personer, med unntak og begrensninger som følge av selve straffegjennomføringen. *Normalitetsprinsippet* innebærer at tilværelsen under straffegjennomføringen så langt som mulig skal være lik tilværelsen ellers i samfunnet, og straffegjennomføringen skal heller ikke være mer tyngende enn nødvendig. *Prinsippet om progresjon i straffegjennomføringen* innebærer at rammene for straffegjennomføringen gradvis blir mindre strenge, og at den domfelte får mer frihet jo nærmere tidspunktet for endt tid kommer. Hensikten er at den domfelte lettere skal kunne tilpasse seg livet etter straffegjennomføringen. En hensiktsmessig progresjon kan redusere faren for ny kriminalitet. Det er også et mål at den domfelte ikke skal gjennomføre straff på et høyere sikkerhetsnivå enn det som er nødvendig for å trygge samfunnet. *Nærhetsprinsippet* innebærer at domfelte så langt det er praktisk mulig, skal

gjennomføre straffen i nærheten av hjemstedet sitt og der den domfelte har sin familie og sitt nærmiljø. *Prinsippet om rettssikkerhet og likebehandling* handler om at domfelte skal beskyttes mot overgrep og vilkårlighet fra myndighetenes og kriminalomsorgens side, at den domfelte skal kunne forutberegne sin rettsstilling samt forsvare sine interesser. Alle domfelte skal ha samme muligheter og behandles likt (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 14-16).

1.1.2 Hvem er de innsatte i norske fengsler

I kriminalomsorgens årsrapport fra 2021 (Kriminalomsorgen 2021, s. 8), ble det rapportert at antall plasser i fengsel med høyt sikkerhetsnivå tilsvarte 2732 plasser (63%), mens antall plasser på lavere sikkerhetsnivå tilsvarte 956 plasser (22%). I tillegg er 128 plasser (3%) i overgangsboliger, og 500 plasser (12%) i straffegjennomføring med elektronisk kontroll. Gjennomsnittlig antall innsatte i 2021 var 3067 stykker. Kriminalomsorgen rapporterte videre at gjennomsnittlig kapasitetsutnyttelse i fengslene i 2021 lå på 84,1%. Enheter med lavere sikkerhetsnivå hadde en kapasitetsutnyttelse på 81,5%, mens enheter med høyt sikkerhetsnivå hadde en kapasitetsutnyttelse på 85,2% (Kriminalomsorgen 2021, s. 56). Resultatene fra mitt eget regnestykke viser da at antall innsatte i lavsikkerhetsfengsler i 2021 tilsvarte 779 innsatte, mens antall innsatte i høysikkerhetsfengsler tilsvarte 2328 innsatte. Det må understrekes at noen faktorer har påvirket disse tallene. Blant annet har kapasitetsutnyttelsen i fengslene i 2021 vært preget av smitteverntiltak i forbindelse med Covid-19. Dette gjelder særlig fengsler med lavere sikkerhetsnivå, ettersom det er et stort antall dobbeltrom og flersengsrom i de fengslene. Disse fengslene har måttet redusere kapasiteten i perioder med høyt smittetrykk (Kriminalomsorgen 2021, s. 57).

Kriminalomsorgen har siden 2000-tallet hatt en betydelig reduksjon i antallet nyinnsettelse i fengsel, selv om det ikke har vært en tilsvarende reduksjon i antallet gjennomsnittlig innsatte eller antallet gjennomførte fengselsdøgn. Dette kan virke selvmotsigende, men én av forklaringene på dette er at fengselsstraffene generelt har blitt lengre de siste ti årene. Dette medfører at antallet som gjennomfører straff i fengsel, ikke reduseres like mye som endringer i antallet domfelte i utgangspunktet skulle tilsi. Utviklingen med lengre straffer, og at flere gjennomfører straff i samfunnet, har bidratt til at gruppen innsatte i fengsel har endret seg. Kriminalomsorgen erfarer nå et «hardere» miljø i fengslene, der flere av de innsatte gjennomfører dommer for grovere forbrytelser. Fengselspopulasjonen har også i gjennomsnitt

blitt stadig eldre, og mange av de innsatte har psykiske lidelser og/eller rusproblemer (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 29). En slik endring i fengselspopulasjonen medfører at innsatte i fengsler er en mer krevende gruppe enn tidligere, og trolig også vanskeligere å rehabilitere og tilbakeføre til samfunnet (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 65).

Kriminalomsorgsmeldingen (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 39) skriver at Norge har et lavt tilbakefall til kriminalitet, sammenlignet med mange andre land. Selv om det er vanskelig å vurdere forskjellene mellom land, har sammenligninger av de nordiske landene vist at Norge har lavere tilbakefallsrate for personer løslatt fra fengsel enn de øvrige nordiske landene. Det kan være ulike årsaker til denne ulikheten. Blant annet kan risiko for tilbakefall henge sammen med hva slags lovbrudd som er begått, om man er tidligere straffedømt, og hva slags straffegjennomføringsform som benyttes. Innsatte som har gjennomført straff i fengsel med høyt sikkerhetsnivå, har vesentlig høyere tilbakefall enn personer som har gjennomført straff på lavere sikkerhetsnivå. Personer som har gjennomført straff med elektronisk kontroll, har den laveste tilbakefallsandelen. Dette har sammenheng med blant annet hvem eller hvilke grupper som gjennomfører straff på de ulike sikkerhetsnivåene. Tall om tilbakefall må for øvrig leses med det forbehold at ny kriminalitet faktisk blir registrert, og en må ta høyde for at det trolig vil finnes mørketall her (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 39-40). I tillegg må en også ta høyde for hvordan tall om tilbakefall registreres, da blant annet utvalg, mål og oppfølgingsperiode kan påvirke resultatene (Andersen and Skarðhamar 2013).

1.1.3 Skandinavisk eksepsjonalisme

Norske fengselsforhold har i de senere årene vært mye omtalt. John Pratt (2008a, 2008b) er en sentral bidragsyter rundt dette tema. Han lanserte begrepet «skandinavisk eksepsjonalisme», for å beskrive den nordiske fengselskulturen, som ifølge Pratt står som et unntak til den øvrige vestlige fengselstrenden. Med skandinavisk eksepsjonalisme sikter Pratt (2008a, s. 119) til lave fengselsrater og humane fengselsforhold. Han argumenterer for at skandinavisk eksepsjonalisme stammer fra de egalitære verdiene og den sosialdemokratiske velferdspolitikken som eksisterer i disse landene, og at dette har blitt videreført til fengselspolitikken. Pratt (2008a, s. 119-121) beskriver hvordan de skandinaviske landene har betydelig lavere fengselsrater, målt i innsatte per 100 000 innbygger, samtidig som tallene er mer stabile. Dette gjelder spesielt sammenlignet med USA. Videre peker han på de humane soningsforholdene; blant annet at fengslene er mindre (ofte under 100 innsatte per fengsel), de

har høyere materiell standard, innsatte får i flere tilfeller sone nær sitt hjemsted, atmosfæren i fengslene er mer avslappet, relasjonene mellom betjenter og innsatte er bedre, samt fokuset på at det er frihetsberøvelsen som er straffen. Pratt hevder at forholdene i fengselet sånn sett er like samfunnet på utsiden, og at innsatte derfor på mange områder har de samme rettighetene som resten av befolkningen.

Pratts (2008a, 2008b) beskrivelse av den skandinaviske eksepsjonalismen har møtt kritikk fra flere hold – straffenivå og fengselsrater trenger ikke nødvendigvis å si noe om hvordan innholdet i soningen faktisk er. Blant annet har Smith (2011) kritisert Pratt for å være lite nyansert. Han hevder at Pratt ikke tar høyde for ulike repressive elementer i skandinavisk fengselspolitikk, og peker spesielt på den utstrakte bruken av varetektsfengsling og isolasjon i flere skandinaviske land. Også Barker (2013) har kritisert Pratt for være lite nyansert, og for å ikke inkludere alle forhold når han snakker om Skandinavisk eksepsjonalisme. Hun peker på hvordan Pratts tese ikke stemmer overens med forhold som den store andelen utlendinger som soner i nordiske fengsler og hvordan internerte utlendinger soner sammen med andre domfelte kriminelle, i tillegg til returpolitikken som blir ført overfor asylsøkere med avslag, «fremmede kriminelle» og mindreårige. I likhet med Smith (2011), peker Barker (2013) også på den utstrakte bruken av varetektsfengsling og isolasjon, i tillegg til hvordan behandlingen som gis til rusmiddelbrukere i fengsel og den utbredte bruken av fengselsstraff overfor tungt belastede rusbrukere ikke samsvarer med Pratts tese om Skandinavisk eksepsjonalisme. Shammass (2014, 2012) utfordrer også Pratts tese. Han undersøkte Bastøy, et lavsikkerhetsfengsel hvor de innsatte bor i selvorganiserte hytter og har relativt stor bevegelsesfrihet. Shammass viser at selv i et «eksepsjonelt fengsel» med «eksepsjonelle betingelser», så produseres det «frihetssmerter». Friheten som de innsatte opplever i dette fengselet, viser at den kan oppleves som blant annet forvirrende, tvetydig og bittersøt.

1.1.4 Rescaled – mindre, tilrettelagte og lokalt forankrede soningssteder

I kriminalomsorgsmeldingen «*Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*» (2008) ønsket departementet i tråd med normalitetsprinsippet å prøve ut ideen om «landsbyfengsel». Landsbyfengsel er en metafor for et fengsel som har likhetstrekk med noen av de fengslene vi har i dag, som for eksempel Bastøy og Hassel, og fengselsavdelingene Leira og Osterøy (hvorav både Hassel og Osterøy er nedlagt). Landsbyfengselet skal fungere

som en treningsarena for livsmestring, som skal gi et helhetlig perspektiv på straffegjennomføringen og gi de innsatte innflytelse over viktige beslutninger i eget liv. Dette skal oppnås ved å gi de straffedømte mulighet til å: 1) leve mest mulig virkelighetsnært under opplæring, veiledning og kontroll, 2) få arbeidstrening på en mer samfunnsrealistisk måte, 3) jobbe og få normal lønn for normalt arbeid, 4) å betale regninger og kjøpe mat, 5) få bo trening, og 6) å delta i stormøter og konfliktmegling (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 9-10).

Sammen med Wayback, som er en bruker- og interesseorganisasjon, jobber Rescaled Norge (Wayback u.å.) mot et mål om å realisere slike landsbyfengsler – de ønsker å satse på *mindre*, og *bedre tilrettelagte* soningssteder, hvor domfelte blir bedre *integrerte i lokalsamfunnet*, slik at fengsel og lokalsamfunn kan være en ressurs for hverandre. De mener at hver fengselsenhet burde inneholde ca. 30 plasser, både fordi forskning viser at de humanistiske prinsippene i norsk kriminalomsorg er enklere å ivareta i små enheter (Johnsen, Granheim, and Helgesen 2011; Johnsen and Granheim 2011; Mjåland et al. 2021), men også fordi små enheter i større grad skaper rom for skjønn, fleksibilitet og individuell behandling. I små enheter oppnår innsatte og ansatte bedre relasjon, og innsatte møtes i større grad med respekt og forståelse, noe som fører til mindre misforståelser, frustrasjon og konflikter (Wayback u.å.).

De jobber også for bedre tilrettelagte enheter, slik at hver enkelt innsatt skal kunne motta rett hjelp til rett tid, og ikke minst at de innsatte får sone på riktig sikkerhetsnivå – noe man skulle tro var en selvfølge, men som ikke alltid er tilfelle i praksis. Det at noen innsatte soner på høyere sikkerhetsnivå enn nødvendig, er problematisk både med tanke på kostnader og konsekvenser det har for den innsatte. I 2021 kostet en fengselsplass på høyt sikkerhetsnivå 1 213 000 kr. og en plass på lavt sikkerhetsnivå 776 000 kr - en vil derfor spare samfunnet for store kostnader dersom alle soner på riktig sikkerhetsnivå (Kriminalomsorgen 2021, s. 9). I tillegg kan man skåne innsatte for unødvendige institusjonsskader, som i større grad oppstår ved soning på høyt sikkerhetsnivå (Wayback u.å.).

Rescaled vektlegger også at den innsatte må integreres i lokalsamfunnet, slik at de skal kunne fortsette å være en del av samfunnet selv om man soner. Det er viktig at den domfelte ikke bare blir låst bak høye murer isolert fra samfunnet. Dette skaper stigma og frykt, noe som vanskeliggjør det å komme tilbake til samfunnet for den innsatte. Gjensidig samhandling mellom lokalsamfunn og soningssteder kan bidra til å enklere nå målet om en sømløs

tilbakeføring, og det kan bidra til å tette glippsonene som ofte oppstår mellom fengsel og samfunn (Wayback u.å.).

1.2 Fengselet i studien

Datainnsamlingen i min masteroppgave tar utgangspunkt i et norsk høysikkerhetsfengsel. Fengselet kan betegnes som stort, med godt over 100 plasser. Alle innsatte er menn, og fengselet tar imot både varetektsinnsatte og domfelte. Grunnen til at jeg har tatt for meg nettopp dette fengselet, er fordi jeg ønsket å undersøke et fengsel som kan gjenspeile den utviklingen vi ser i norsk kriminalomsorg i dag, noe jeg til en viss grad mener jeg gjør ved å undersøke et stort fengsel.

Den høye muren som kretser rundt fengselet, gjør deg ikke i tvil om at du har ankommet et høysikkerhetsfengsel. Når en kommer inn første dør til fengselet kommer en til slusebygget, som på mange måter minner om sikkerhetskontrollen på flyplasser. Her identifiserer man seg, mottar besøkskort som skal henge synlig rundt halsen, før en må gå igjennom metallportal og kroppsskanner, samt sende veske/sekk og andre eiendeler gjennom røntgenmaskin, mens mobiltelefon og andre forbudte gjenstander må låses inn i et skap. Videre fra slusebygget kommer en til fengselets administrasjon og avdelingene hvor de innsatte bor. Av sikkerhetsmessige årsaker fikk jeg ved hvert besøk tildelt en alarm som jeg til enhver tid måtte ha på meg. Dersom jeg utløste den, ville fengselsbetjentene motta signal om det, og da ville det innen få sekunder ha strømmet til fengselsbetjenter. Jeg utløste alarmen en gang, og fikk med egne øyne se hvordan betjentene reagerte på alarmen.

Fengselet besto av fire avdelinger. Alle innsatte som kommer til fengselet blir tildelt celle ved mottaksavdelingen. Denne avdelingen er mer lukket enn de andre avdelingene, og man har begrenset fellesskap med andre innsatte. Plassen på mottaksavdelingen er midlertidig, og imens den innsatte sitter her så blir det gjort en enkel kartlegging hvor hensikten er å finne riktig avdeling til videre soning i forhold til den innsattes ønsker. Innsatte i fengselet har arbeidsplikt i den forstand at de enten må gå på arbeid eller på skole i fengselet. Fengselet har en avdeling med trevareverksted, og en avdeling med mekanisk verksted hvor de innsatte kan jobbe. Begge verkstedene er godkjente opplæringsbedrifter for inntak av lærlinger. På verkstedene produserer de innsatte produkter både til privatkunder og til firmakunder, i tillegg til en del som selges gjennom fengselsutsalget som ligger rett utenfor fengselet. I tillegg til verkstedene, kan innsatte sysselsettes på andre steder, som for eksempel fengselets kjøkken,

vaskeri, eller drive med vedlikeholdsarbeid/rengjøring. Fengselet har også en skoleavdeling, som er en filial av en videregående skole i nærheten. I hovedsak tilbyr skoleavdelingen grunnskoleopplæring og en rekke videregående opplæring, men det skal også kunne tilrettelegges for høyskolestudier og universitetsstudier for innsatte som ønsker det.

Fengselet har også en fritidsavdeling som er ansvarlig for å organisere kulturelle tilbud for de innsatte. Fengselet tilbyr også ulik programvirksomhet, med programmer som skal virke kriminalitetsforebyggende. Utover dette har fengselet en gymsal med ulike treningsapparat som de kan benytte 1 gang i uka, uteområde med blant annet fotballbane, turløype og tuftepark, bibliotek og butikk, livssynsrom med prest, mottaksrom med tilhørende visitasjonsrom, en egen helseavdeling, og en besøksavdeling. I tillegg har fengselet et besøkshus hvor de innsatte kan ta imot overnattingsbesøk av sin familie. Fengselet er også utstyrt med flere sikkerhetsceller, som tas i bruk dersom innsatte anses å være til fare for seg selv eller andre.

1.3 Oppbygging av oppgaven

I kapittel 2 skal jeg redegjøre for oppgavens teoretiske bakteppe. Jeg presenterer relevante sosiologiske teorier, samt tidligere forskning og begreper som vil være relevante å inkludere som et grunnlag for analysen. Jeg presenterer Foucaults (1977) historiske innramming av fengselets fremvekst og utvikling. I tillegg vil Ugelvik (2011), Mathiesen (1964), Crewe (2009) og Sykes (1958) sine bidrag om makt og motstand redegjøres for. I kapittel 3 gjennomgår jeg oppgavens metodiske valg, og redegjør for hvordan datainnsamlingen har gått for seg. I kapittel 5 går jeg nærmere inn på de innsattes soningshverdag og opplevelser og erfaringer rundt dette. Kapittel 6 tar for seg de innsattes opplevelser og erfaringer rundt tilbakeføringsprosessen i deres nåværende dom, samt tidligere dommer. I kapittel 7 oppsummerer jeg funnene fra analysen, og viser hvordan funnene bidrar til å belyse problemstillingen min.

2. Teoretiske perspektiver og empirisk forskning

I dette kapitlet vil jeg redegjøre for sosiologisk teori samt den empiriske forskningen som er relevant å benytte med utgangspunkt i analysen som følger. For å øke ens innsikt og forståelse av hvordan de innsatte selv opplever soningshverdagen og tilbakeføringsprosessen sin, vil både norsk og internasjonal fengselsforskning være relevant. I denne oppgaven fokuserer jeg på hvordan innsatte selv erfarer og opplever maktforhold i fengselshverdagen. Jeg vil ut ifra et mikrososiologisk og empirinært perspektiv trekke på teorier om makt og motstand for å illustrere hvordan de innsatte på ulike måter håndterer dette på og yter motstand. For det første vil jeg trekke på Thomas Mathiesens (1964) begrep «censoriousness». Oppgaven vil også bygge på Thomas Ugelviks (2011) beskrivelser av makt og motstand i fengselet. I tillegg vil Ben Crewes (2009) begreper om neopaternalisme, «depth», «weight» og «tightness» være betydningsfull for min oppgave. Til slutt vil jeg også trekke på Gresham Sykes (1958) begrep «the pains of imprisonment». Dette er alle begreper som kan bidra til å gi mening til de innsatte sine opplevelser og erfaringer, og anses derfor som fruktbare for min oppgave.

2.1 Fengselets utvikling

For å bedre kunne forstå dagens fengsler og hva som har ført til de avstraffelsene som eksisterer i dag, er det viktig å se tilbake på hvordan avstraffelse ble praktisert tidligere. I boken «*Discipline and Punish: The Birth of the Prison*» (1977, s. 3-7) ser Michel Foucault på endringene av straffereaksjoner de siste århundrene. Først viser han til 1700-tallet hvor bestialske henrettelser med tilskuere var vanlig, hvor fangene ble pinet til døden. Straffen var en del av et ritual hvor torturen skulle «rense ut» forbrytelsen, i tillegg til at denne formen for avstraffelse skulle virke avskrekkende for den øvrige befolkningen. Foucault skriver at ritualets funksjon var å stemple avvikerne, samt at straffemyndigheten skulle få åpenbare seg (1977, s. 34). På 1800-tallet, etter flere protester mot straffemetoden, tok straffen en ny form og det var slutt på å pine fangene. Fysisk og offentlig straff ble byttet ut med humanitære prinsipper og menneskelighet, og rehabilitering av forbryteren ble satt i fokus (Foucault 1977, s. 74). Dagens straffemetoder er fremdeles tuftet på idealene som kjennetegner denne strafferettsreformen.

I sin tilnærming av fengselets utvikling, så Foucault (1977, s. 137) videre på disiplinering som neste straffestadium. Dette ble den allmenne formen for herredømme i det 17. og det 18. århundre. Fangenes fengselshverdag var preget av strenge rutiner som blant annet vekking,

bønn, arbeid og skole. Når det gjelder disiplinering er avstraffelse én av to faktorer i et dobbelt system. Den andre faktoren er belønning, eller gratifikasjon-sanksjon. Dette eksemplifiseres gjennom lærer-elev relasjonen, hvor det beskrives at læreren så langt det er mulig bør unngå å bruke straff for uønsket oppførsel, og heller belønne eleven når det gjøres noe bra, som da vil forsterke den gode oppførselen (Foucault 1977, s. 180).

Videre fra disiplinering gikk veien til overvåkning. Ved overgangen fra det 18. til det 19. århundre begynte straffevesenet i større og større grad å benytte seg av innesperring, og fengselsstraff ble snart forstått som innlysende riktig straffemetode (Foucault 1977, s. 231-232). Med utgangspunkt i Jeremy Bentham's arkitektoniske design *Panoptikon*, forklarer Foucault hvordan en ny fengselsstruktur bestående av et sirkelformet bygg med celler vendt inn mot midten av sirkelen, gir fengselsbetjenter muligheten til å hele tiden observere fangene. Panoptikon består av et vaktårn i midten, med 360-graders synsfelt, som gjør at fengselsbetjentene i tårnet har utsikt til alle cellene. De innsatte blir hele tiden sett, men de kan ikke selv se (Foucault 1977, s. 200). Denne fengselsutformingen bidrar til selvdisciplinering for å unngå sanksjoner. De innsatte overvåkes kontinuerlig med formål om å endre og forbedre deres atferd, og de kan straffes dersom de ikke følger reglene. Panoptikon tydeliggjør slik det skjeve maktforholdet som eksisterer mellom innsatt og ansatt. Hovedhensikten er å skape en situasjon hvor de innsatte selv danner grunnlaget for det herredømme de lever under – de innsatte gjør seg selv til kilden for sin egen underkuelse (Foucault 1977, s. 201-203).

Selv om fengsel ble forstått som den innlysende riktige straffemetoden, ble den også kritisert. Allerede på 1800-tallet ble fengslene kritisert for å virke mot sin hensikt. Foucault (1977, s. 265) trekker frem hvordan fengslet fabrikkerer forbrytere. Fengslene reduserer ikke kriminalitet – tvert imot fremkalte de tilbakefall blant fangene. Han begrunner dette blant annet med at fengslet isolerer innsatte, og bare tilbyr arbeidsoppgaver som vil være unyttige for de innsatte i samfunnslivet. Videre etterlyser han yrkesrelatert opplæring og utdanning i fengslene, i tillegg til at fengslingen bør etterfølges av kontroll- og hjelpetiltak, ettersom dette i større grad kan hjelpe og forberede de innsatte på livet etter soning (Foucault 1977, s. 266-270). I den senere tid har nyere modeller for standardiserte fengselsbygninger blitt mer fremtredende. Dette er standardløsninger som bidrar til mer tids- og kostnadseffektive planleggingsprosesser og mer kostnadseffektiv drift av byggene (Justis- og beredskapsdepartementet 2015, s. 41). Nasjonalt er modulfengselet «Modell-2015» den seneste standardiseringen av fengselsbygg. Disse fengslene blir bygget slik at alt er samlet i

en og samme bygning. Modell-2015 har likhetstrekk med panoptikon – overvåkeren plasseres i sentrum av bygningen, som gjerne er korsformet, med muligheter til å overvåke alle fellesområder. I forlengelsen av fellesområdene finner en korridorene hvor de innsatte bor. Betjentene har altså mulighet til å overvåke disse områdene uten å være i kontakt med de innsatte (Wayback 2021). Eksempler på norske fengsler som er bygget etter modell-2015 er Agder fengsel, som åpnet i 2020, i tillegg til nybyggene på Eidsberg og Ullersmo fengsel. Modulen har møtt kritikk, da det blant annet hevdes at den mangler fleksibilitet, og ikke legger godt nok til rette for rehabilitering. Kritikken kretser også rundt det faktum at alt skjer i et bygg – de innsatte både bor, jobber, går på skole og i programvirksomhet i samme bygg (Håkonsen 2018).

2.2 Fengselspine

Fengsling, spesielt i et høysikkerhetsfengsel, påfører de innsatte begrensninger som ikke eksisterer ellers i storsamfunnet. En slik begrensning kan føre til at de innsatte opplever det som pinefullt å sone i fengsel. Straffens pine har lenge vært en etablert forestilling i fengselsforskningen – fengselsstraffen er nettopp en tilsiktet pine som skal virke avskrekkende (Lundeberg 2018, s. 124). Et av de viktigste bidragene innenfor fengselspine er Gresham Sykes' (1958) begrep «*the pains of imprisonment*». Gjennom sin studie av et høysikkerhetsfengsel i USA viste han hvordan de innsattes sosiale verden måtte forstås som et forsøk på å takle og overleve de lidelsene fengselet utsatte dem for. Da Sykes ga ut sin analyse av fengselssmerter, hadde fengslene for lengst forbigått den perioden hvor fengslingen var ment å være smertefullt. Likevel understrekte han at det like fullt eksisterte psykologiske smerter som følge av fengsling, og at disse kunne være like skadelig som fysisk mishandling (Sykes 1958, s. 64). De subkulturelle normene og verdiene som utviklet seg i fangefellesskapet, fungerte som et slags kollektivt forsvar mot «fengselssmertene» som de innsatte opplevde under soningen. Sykes forklarer hvordan innsatte reagerte på de ulike «fengselssmertene» ved å danne en fangekultur som var preget av solidaritet, lojalitet og et avvikende subkulturelt normfellesskap – denne kulturen bidro til å lindre smerten som fengselet produserer. Sykes identifiserte fem former for «fengselssmerter»; tap av frihet, tap av materielle goder og tjenester, tap av heteroseksuelle relasjoner, tap av autonomi, og tap av fysisk sikkerhet i fengselet (Sykes 1958, s. 65-77).

Av alle fengselssmertene som påføres de innsatte, er tap av frihet den mest åpenbare. Den innsattes tap av frihet er dobbelt – for det første ved innesperring i institusjon, og for det andre ved innesperring innad i institusjonen. Dette innebærer blant annet begrensninger fra å se familie, venner og kjente, i tillegg til at det også kommuniserer en moralsk fordømmelse av forbryteren fra det frie samfunnet (Sykes 1958, s. 65). I et fengsel får alle innsatte dekt sine grunnleggende materielle behov, som næring, søvn og tørre og varme klær. Likevel ønsker de også bekvemmeligheter som sigaretter, alkohol, valgfri mat og klær, egne møbler osv. I et fengsel hvor de innsatte ikke får muligheten til dette, definerer de sin materielle utarming som et smertefullt tap (Sykes 1958, s. 68). I rene mannsfengsel hvor det er få muligheter for å møte kvinner, kan mangel på heteroseksuell omgang oppleves frustrerende, og denne frustrasjonen kan virke tyngende og smertefull for de innsatte under fengslingen (Sykes 1958, s. 71). Innsatte lider også av tap av autonomi, ved at de er underlagt store mengder regler som er utformet for å kontrollere dem ned til den minste detalj. Dette setter de innsatte ute av stand til å ta egne valg, noe som oppleves frustrerende (Sykes 1958, s. 73-75). Til slutt viser også Sykes (1958, s. 77) hvordan de innsattes tap av sikkerhet oppleves som en pine, ved at innsatte settes i fengsel sammen med andre mennesker som har en historie av å være voldelige og aggressive. Dette kan gjøre at de innsatte går rundt med en angst-preget følelse hvor de frykter for egen sikkerhet.

Ingrid R. Lundeberg (2018) har i sin artikkel «*myten om fengselspinen*» problematisert det faktum at «pineteoriene» tar for gitt at straff alltid oppleves som en pine, uten noen nærmere undersøkelser av hvordan straff praktiseres, oppleves og varierer. Hun hevder at det gjenspeiler seg i at andre forståelser, oppfatninger og opplevelser av ulike former for straff i liten grad blir anerkjent, inkludert og diskutert. Lundeberg (2018) ønsker derfor å belyse hvordan de innsatte selv erfarer norske soningsforhold, for og på den måten nyansere myten om straff som en pine. De innsattes historier viser at domfelte har svært ulike erfaringer med straffegjennomføringsprosessen, og at institusjonelle forhold som fengslenes ulike kontrollnivå og størrelse har betydning for dette. Det de innsatte har til felles, er at måten de ble behandlet på har stor betydning for det pinefulle ved soningen. Maktforhold, og hvordan de innsatte opplever samhandling, respekt og relasjonen til ansatte, påpekes som særlig avgjørende (Lundeberg 2018, s. 131-132). Innsatte opplever nå en ny type «soningssmerte». På en og samme tid, opptrer fengselsbetjentene som både portvakt, vokter, terapeut og veileder – noe som er kilde til frustrasjon hos de innsatte. Som Crewe (2009, 2011a) også beskriver, kan en betjent sin veiledende hånd i neste øyeblikk bli et fast, tvingende grep.

Usikkerheten om når den veiledende hånden som strekkes ut, kan bli et hardt grep, gjør at ethvert håndtrykk ofte møtes med en viss skepsis av de innsatte. Denne rolleklarheten mellom innsatt og betjent skaper slik en type soningssmerte for de innsatte (Lundeberg 2018, s. 132-133).

Spørsmålet om fengselets mulige piner handler ikke bare om denne rolleklarheten, men også om tyngden og vekten av å ta eller bli overlatt ansvaret for å ta styringen over egen selvutvikling gjennom soningsløpet. Som Crewe (2009) også er inne på, preges den senmoderne straffeideologien av en «mykere» makt som legger fokus på blant annet ansvarliggjøring. Innsatte skulle nå gjøres til subjekter som ble kompetente til å styre seg selv. Kravet om å bearbeide og jobbe med seg selv igjennom soningsløpet gjorde for noen straffedømte soningen lettere, mens det for andre gjorde soningen tyngre og tettere (Lundeberg 2018, s. 135). Noen innsatte uttrykte også at en sentral del av soningens smerter var manglende viten om hva fremtiden bringer. Andre oppga at soningen ga dem et håp, og en plan og retning – spesielt gjaldt dette å skaffe seg utdanning og jobb, evt. arbeidsrettede tiltak, samt å få bolig (Lundeberg 2018, s. 139). Gjennom artikkelen får Lundeberg (2018) på denne måten vist at straff ikke nødvendigvis oppleves som pine – den kan også innebære mulighet for konstruktiv endring. Fengslene er ikke bare et sted som de innsatte opplever pinefullt - det finnes fengsler der de innsatte trives og hvor de opplever et meningsfullt endringsarbeid (Lundeberg 2018, s. 141). Dessuten påpeker Lundeberg (2018, s. 126) at flere bidrag viser til at pinene ved fengselsopplevelsen også må forstås i lys av at fangebefolkningen er en særlig marginalisert og sårbar gruppe. Den typiske innsatte er en mann som i forhold til befolkningen for øvrig oftere er skoletaper, har dårligere sosialt nettverk og vanskeligere familieforhold, er oftere fysisk og psykisk syk, bruker oftere narkotika og har dårligere tilknytning til arbeidsmarkedet.

Innsattes tilpasningsstrategier og soningsopplevelser varierer mellom ulike fengselstyper gitt ulike strafferammer, varierende frihetsgrad og progresjonsmuligheter. De innsatte som soner i høysikkerhetsfengsler fokuserer generelt i større grad på smertene ved frihetsberøvelsen og dens konsekvenser, mer eller mindre uavhengig av de varierende fysiske forholdene de er underlagt. Innsatte som soner ved åpne fengsler, har ofte andre opplevelser av soning. I åpne fengsler sier de innsatte at det «moralske klimaet» er bedre enn i større, lukkede fengsler. Små og åpne fengsler med stort friområde, høy frihetsgrad og lavt kontrollnivå blir av innsatte generelt vurdert som bedre enn høysikkerhetsfengsler (Lundeberg, Mjåland, and Rye 2018).

Åpne institusjoner med større frihetsgrader tilrettelegger for en mer allsidig identitetsskapende tilværelse med minst mulig «fangeaktig» preg (Lundeberg 2018, s. 131).

2.3 Makt og motstand

Teorier om makt og motstand er sentrale og viktige bidrag for å få større innsikt i hvordan de innsatte opplever fengselshverdagen, relasjoner med andre innsatte og ansatte, og hvordan de opplever og erfarer veien tilbake til samfunnet. Spesielt i et større høysikkerhetsfengsel hvor sikkerheten og kontrollen overfor de innsatte er høy, vil teorier om makt og motstand gjøre seg gjeldende. I et sosialt rom som fengsel, hvor det gjøres et forsøk på å skape og opprettholde omfattende og rigid kontroll over mennesker, vil makten være åpenbar og uunngåelig (Ugelvik 2011, s. 13).

Fengselsforskningen har lange tradisjoner innenfor sosiologien. Tidlig fengselsforskning pekte på måten innsatte lagde kriminelle fangekulturer som produserte kriminelle, sosialt avvikende normer og verdier. Fengselet fungerte slik som en forbryterskole, som gjorde at innsatte forlot fengselet mer kriminell enn når de kom inn. Fangekulturen fungerte som et slags forsvar mot den makten som fengselet påførte dem (Mathiesen 1999). Clemmer (1940, s. 299-313) innførte begrepet «prisonisering», og hevdet at innsatte ble «prisonisert» som følge av fengselsoppholdet. Et fengselsopphold resulterte i at den innsatte tilegnet seg avvikende, kriminelle holdninger og verdier, noe som igjen hindret rehabilitering og gjorde fengslene til opplæringsanstalter i kriminalitet istedenfor å fungere som rehabiliteringsanstalter.

Thomas Mathiesen gjennomførte et omfattende feltarbeid ved Ila sikringsanstalt, beskrevet i boken *Defences of the Weak* (1964). Hans overordnede prosjekt i studien gikk ut på å undersøke hvilke muligheter svake grupper har til å forsvare seg, og hvordan de kunne forbedre sin posisjon. Blant de innsatte finner han det han kalte for «censoriousness», eller «hyperkritikk», som handler om at de innsatte inntar en overkritisk og klagende stil. Dette bruker de som et individuelt forsvar mot et undertrykkende fengselssystem. I motsetning til hva andre forskere har funnet (Sykes 1958; Mjåland 2015), mente Mathiesen at «censoriousness» var et slags alternativ til kollektiv motstand. Han fant at det i Norge ikke var så mye kollektiv motstand, men heller individuelle forsvar. Ifølge Mathiesen (1964) stilte de innsatte seg i en individuell posisjon som Systemets sensor: de anklaget systemets representanter for ikke å klare å overholde egne regler og prinsipper og oppfylle egne mål, for

å være inkonsekvente eller for å overholde reglene *for* bokstavelig (Ugelvik 2011). Med Systemet menes strafferettsapparatets ulike aktører; politi, påtalemyndighet, domstol, kriminalomsorg, advokater, helse- og sosialvesen og statsapparatet i det hele tatt (Ugelvik 2011, s. 117). Ugelvik (2011) beskriver slik «Censoriousness» som en kritisk pekefinger nedenfra rettet mot de mektige som ikke følger sine egne regler. «Censoriousness» kan derfor beskrives som de innsattes individualiserte forsvar, og det fungerer som en motkultur mot fengselssystemet. Det funksjonelle alternativet til gruppesolidaritet, finner Mathiesen altså i et individuelt forsvar basert på kritikk, og «censoriousness» beskriver dette forsvaret (Lundeberg and Mjåland 2012).

Ifølge Mathiesen (1964) oppstår «censoriousness» av flere grunner. En grunn til det kan være fordi det er en effektiv strategi for den enkelte innsatte. Ved å være hyperkritisk kan de innsatte vinne fram med sin kritikk; de kan oppnå belønninger og unngå sanksjoner. For eksempel når det kommer til fengslenes ansiennitetsprinsipp, fordeles gjerne de mest attraktive jobbene til de innsatte som har sonet lengst. Dersom en innsatt forbigås og klager ved å vise til et slikt argument, vil det være en sjanse for at den innsatte kan vinne fram, fordi fengselsansatte anerkjenner ansiennitetsprinsippet som et gyldig kriterium når jobber skal fordeles. «Censoriousness» fungerer også effektivt til å viske ut statusforskjeller mellom innsatt og ansatt. Når innsatte anklager ansatte for å ikke etterleve fengselets normer, regler og verdier, snus rollene på hodet: de innsatte følger reglene og har sin moral intakt, mens de ansatte bryter dem (Lundeberg and Mjåland 2012, s. 6).

Omtrent 50 år etter Mathiesens (1964) studie, kom Thomas Ugelvik med et viktig bidrag innen norsk fengselsforskning. Ugelviks bok «*Fangenes friheter. Makt og motstand i et norsk fengsel*» (2011) tar utgangspunkt i et omfattende feltarbeid gjennomført ved Oslo fengsel, og utgjør en omskrevet versjon av hans doktorgradsavhandling. Med inspirasjon fra Foucaults maktperspektiv, undersøker Ugelvik hvordan varetektsfanger i Oslo fengsel utfører hverdagslig motstand i møte med institusjonen, og hvordan de «gjør frihet» i sin fengselshverdag, som i stor grad er preget av kontroll og rutiner. Ugelvik viser hvordan de innsatte tar i bruk ulike strategier for å løse utfordringene de møter i fengselshverdagen. Den som settes i fengsel *blir en fange* – og fengselets makt fører til at de innsatte *forstås som fanger* – med alt det innebærer. Formålet med å ta i bruk ulike strategier og verktøy utfordrer de innsattes tilskrevne «fangerolle», og motstanden som fangene gjør gjennom å ta seg visse friheter er slik et forsøk på å gjøre seg selv til noe annet eller mer enn fanger. På den måten

blir de hverdagslige motstandsformene mer enn en relativt harmløs testing av grenser – det blir også et identitetsarbeid for de innsatte (Ugelvik 2011).

Det avgjørende i Ugelviks (2011) studie er hvordan ulike motstandspraksiser kan benyttes til å reposisjonere de innsatte som motstandssubjekter, noe som er helt uavhengig av motstandens andre resultater. For eksempel kan det å planlegge et rømningsforsøk sånn sett være vellykket *som motstand*, selv om det egentlig aldri er ment å gjennomføres *som rømning*. Poenget er ikke nødvendigvis hvorvidt en faktisk har tenkt å rømme fra fengselet, men at en *kunne ha klart det*. Motstandsformene som Ugelvik (2011, s. 19) presenterer handler på den måten både om å flykte fra fengselshverdagens monotoni, kjedsomhet og lukkethet, i tillegg til det å flykte fra å være en fange. Motstand handler sånn sett om å vise at man er en som er i stand til å gjøre motstand, og at man fremdeles innehar autonomi og kapasitet selv om man er plassert i et fengsel (Ugelvik 2011, s. 20). Motstand kan også handle om å vise seg som en som takler den fengselsskapte pinen (Ugelvik 2011, s. 309).

På ulike måter viser Ugelvik (2011, s. 115-116) hvordan innsatte gjør frihet eller tar seg friheter, og dermed gjør seg selv til noe annet enn fanger. Gjennom 1) at de innsatte (re)posisjonerer seg selv i forhold til og i motsetning til betjenter, *Systemet* og andre innsatte, 2) at de omgjør rommet/cellen sin, 3) gjennom mat- og måltidsrelatert motstand mot fengselets kontrollregime og det norske samfunnet utenfor, 4) gjennom reforhandlinger av mulighetene til *kroppen-uten-tillit* (den innsatte) og symbolsk frigjøring av fangekroppen, og 5) gjennom reforhandling av egen moralsk posisjon og posisjonering av seg selv som moralsk høyverdige, setter de innsatte fangestatusen i spill, og gjør dermed seg selv til noe mer enn bare en fange. Avslutningsvis skriver Ugelvik (2011, s. 313) at et vellykket soningsforløp avhenger av at de innsatte lar seg posisjonere i det som for mange av dem er den uholdbare subjektposisjonen *angrende synder som vil la seg endre av et system som vet bedre*. Målet er altså å løslate ansvarlige, selvstyrende, lovlydige mennesker, men den paternalistiske grunnholdningen som ligger forankret i apparatet som skal produsere dette resultatet, skaper motstand blant de innsatte, noe som igjen kan sies å være direkte kontraproduktivt.

Et annet viktig bidrag når det kommer til makt- og motstandsforhold i fengsel, er Ben Crewe (Crewe 2009, 2011a, 2011b, 2015, 2007), som har undersøkt måten innsatte tilpasser seg og motsetter seg makt. I sin etnografiske studie fra et engelsk fengsel, forklarer Crewe (2009) hvilke maktforhold som preger det «senmoderne» fengselet og hvilke endringer det har ført til i makt. Videre går han nærmere inn på hvordan makt utøves av institusjonen, hvordan det individualiserer fangesamfunnet, og hvordan denne maktutøvelsen krever spesielle former for

etterlevelse og engasjement blant de innsatte. Med utgangspunkt i fangenes livshistorier gir Crewe en detaljert typologi av de innsattes adaptive stiler, som viser hvordan de innsatte opplever og reagerer på den nye straffepraksisen.

Crewe (2009) identifiserer to ulike typer makt. Første type er en tradisjonell maktform som blant annet kjennetegnes av å være autoritær, direkte, «hard» og fysisk. Dette er kjennetegn som knyttes til fengselets formål om å gjennomføre straff, frihetsberøvelse og kontroll – en maktform som bidro til å styre de innsattes atferd. Den andre, nyere formen for makt, kaller Crewe «neopaternalistisk». Denne maktformen kjennetegnes av å være mindre autoritær, mer indirekte og «mykere», noe som skal virke mer ansvarliggjørende overfor de innsatte. Denne typen maktform er preget av en mer psykologisk disiplin, hvor poenget er at de innsatte i større grad skal kunne styre seg selv og sin atferd. Selv om den neopaternalistiske maktformen virker å gi de innsatte mer autonomi, vil fengselets tradisjonelle, direkte og harde makt likevel bli virksom dersom den neopaternalistiske makten kommer til kort. Det kan altså virke som om at de innsatte i stor grad har autonomi og styrer seg selv, men dersom de ikke følger seg etter fengselets forventninger og regler, vil det få konsekvenser (Crewe 2009).

Crewe (2009, s. 144) hevder derfor at den nye, neopaternalistiske makten har gjort at straffegjennomføringen oppleves som mer uforutsigbar for de innsatte, og det er lite rom for tillit. Grensen mellom betjentenes veiledende hånd, og deres stive, begrensende grep er hårfin. De innsatte får derfor vansker med å forstå og å tilpasse seg fengselets krav og forventninger. Crewe (2011b) peker med dette også på hvordan endringen i straffepraksis har påvirket relasjonen mellom innsatt og ansatt. En relasjon preget av usikkerhet og uforutsigbarhet begrenser muligheten til å utvikle et nærmere forhold til hverandre. Begrepet «straffehybridisering», som Kristian Mjåland (2014) introduserte for å nyansere spenningsforholdet som eksisterer mellom fengslenes kontrollerende og rehabiliterende praksiser og formål, kan minne om det Crewe beskriver.

Videre gir Crewe (2015, s. 60) en beskrivelse av begrepene «depth», «weight» og «tightness». Denne konseptuelle beskrivelsen bidrar til å sette fokus på, og beskrive mønstre som ellers ofte er skjult i de innsattes soningserfaringer. Dette bidrar til å gi et mer helhetlig bilde av soningsopplevelsene til de innsatte.

Dybdebegrepet, som først ble introdusert av Downes (1988), og senere også blitt beskrevet av King og McDermott (1995) og Crewe (2015, 2011a), beskriver hvor avskåret de innsatte føler seg fra samfunnet utenfor murene, og hvor «begravet» de opplever å være i fengselssystemet.

King og McDermott (1995, s. 89) viser hvordan dybdebegrepet har vært en god beskrivelse av soningsopplevelsen til de innsatte, da de blant annet sammenligner det å være fengslet med å være «dypt begravd» langt under overflaten av friheten, og de følte seg «dypt» innebygd i systemet selv etter løslatelse. Utformet på denne måten kan definisjonen av dybde både ha en bokstavelig så vel som en metaforisk betydning. Dette gjenspeiler at friheten virker fjern og nesten utilgjengelig, noe som kan være en fremtredende følelse i et høysikkerhetsfengsel.

Videre bemerket King og McDermott (1995, s. 89) at mange av aspektene ved fengsling som Downes beskrev ved å bruke dybdebegrepet, ble bedre uttrykt gjennom metaforen «vekt». Begrepet viser til hvordan fengselsopplevelsen kan oppleves som en byrde for den innsatte. Følelsen kan blant annet beskrives gjennom en «vekt på skuldrene» som oppleves som «tung og undertrykkende», som ofte «tråkket de innsatte ned» til et så lavt punkt at det ble vanskelig å takle tilværelsen (King and McDermott 1995, s. 89). Faktorer som fengselets utforming, relasjoner til ansatte og andre innsatte, samt følelsen av trygghet ligger i dette begrepet, og kan bidra i opplevelsen av en «tyngre» eller «lettere» soningshverdag (Crewe 2015, s. 56-57).

Videre benytter Crewe (2011a, 2015) begrepet «tetthet» for å beskrive konsekvensen av den nye, «myke» maktformen vi ser i fengslene i dag. Fengselet har overført et større ansvar på de innsatte, hvor de innsatte selv er ansvarlige for å regulere egen atferd i samsvar med fengselet og systemets forventninger, for å unngå sanksjoner. Å være innsatt har på den måten blitt mer krevende. Makten ligger nå i dokumentering og journalskriving – Crewe (2011b, s. 465) beskriver slik at «pennen har overtatt makten». McDermott og King (1988, s. 373) belyser også hvordan denne typen maktform påvirker de innsatte, og forteller at innsatte omtaler den nye maktformen som et tankespill. En slik praksis kan erfares som de-humaniserende, og skaper en følelse av spenning, angst, usikkerhet og forvirring blant de innsatte (Crewe 2015, s. 58). De innsatte må hele tiden være bevisst på hva de sier og gjør, for at de skal unngå konsekvenser. Crewe (2011a) skriver at den kroppslige opplevelsen nå er mindre direkte undertrykkende, men likevel mer gripende, og han viser at soningen kan oppleves som mer psykisk krevende og «tett» (2011b, 2011a, 2015). Dette antydes også i Barker (2013) sin analyse.

2.3.1 Kritikk av motstandsbegrepet

Motstandsbegrepet har også blitt kritisert, blant annet av Buntman (2003, s. 269) som kritiserer begrepet for å være vagt og altomfattende, slik at selv de minste handlingene telles

som motstand. Hun definerer motstand som «*actions and practices designed to dilute, circumvent, or eliminate the imposition of unwelcome power*» (Buntman 2003, s. 237). Videre påpeker hun viktigheten av å skille mellom blant annet motstand som overlevelse, hvor motstand fungerer som et psykologisk forsvar for å bevare integritet, og motstand som en handling utøvd i et forsøk på å tilegne seg makt.

Crewe (2009) er også kritisk til motstandsbegrepet, og hans kritikk har mange likhetstrekk med Buntman (2003). Kritikken omhandler spørsmålet om hva som bør telles som motstand («*resistance*») i motsetning til overlevelse, mestring eller vedlikehold av mental og fysisk integritet («*coping*»). Videre peker han på at motstandsbegrepet har blitt anvendt på mange og svært ulike typer handlinger. Selv om fenomenene motstand og mestring er beslektet, må de likevel ikke forveksles. Hvorvidt kan en handling regnes som motstand? Og hvilke kriterier legges til grunn for at en handling skal kunne defineres som motstand?

Rubin (2015) er inne på mye av det samme som Crewe (2009), og er kritisk til hva som bør telles som motstand og ikke. Hun argumenterer for at flere forskere går for langt i sin beskrivelse av hva motstand er, og at begrepet har blitt både overbrukt og misbrukt. Hennes bidrag til debatten har vært å innføre et skille mellom motstand og det hun kaller «*friksjon*». Det som flere forskere tidligere har kalt motstand (som blant annet Ugelvik 2011), kaller Rubin (2015) heller for «*friksjon*». Hun mener at konseptet «*friksjon*» mer nøyaktig beskriver atferden og reaksjonene til mennesker som befinner seg i ekstremt kontrollerte omgivelser. Begrepet beskriver de innsattes «*sekundære tilpasningsformer*» (Goffman 1961) som innebærer brudd på fengselets regler og forventninger, som frustrerer fengselets formål. Ifølge Rubin (2015, s. 36) kan motstand forstås som «*consciously political behavior associated with some grievance or rights claim or intended to bring lasting change to the prison regime*». Videre skriver hun at friksjon er: «*the automatic resistance that humans necessarily or naturally enact in extremely controlled environments*» (Rubin 2015, s. 27), og hun poengterer at friksjon eksisterer når det er fravær av politisk intensjon. Ved å unnlate å ha et skille mellom motstand og «*friksjon*», kan det ifølge Rubin (2015, s. 27) resultere i at forskere tillegger de innsattes handlinger intensjon og mening, uten at de egentlig vet hva den innsattes intensjon og mening er.

Crewe (2009, 2007) skriver at vi i dag ser større tendenser til individuelle former for motstand, og han hevder at dette kan ha sammenheng med den neopaternalistiske makten som kjennetegner mange vestlige fengsler. Denne typen makt fokuserer som nevnt på en mer individualisert fangebehandling. Dette gjør det mer risikabelt for de innsatte å drive med

kollektiv motstand, på grunn av konsekvensene det kan ha for dem. Han hevder at dette kan være en grunn til at det forekommer mindre kollektive motstandsprosjekter i dag, og at motstand utføres på mer subtile måter. For at de innsatte på best mulig måte skal kunne takle soningen og alle forventningene fra institusjonen, bruker de innsatte derfor individuelle metoder for å tilpasse seg omgivelsene. Fravær av kollektiv og organisert motstand må derfor ikke nødvendigvis tolkes som at de innsatte er fornøyde med sin tilværelse og ikke yter motstand.

Til forskjell fra Crewe (2009, 2007) og flere andre bidrag, hevder Kristian Mjåland (2015) på sin side at kollektiv motstand finnes blant innsatte. Det viser han med sine funn som baseres på en etnografisk studie i et norsk fengsel. Mjåland studerte en «behandlingsorientert» institusjon som fører en individualisert straffegjennomføringsideologi. Han fant at kollektive motstands- og tilpasningsformer oppstod på tross av denne individualiserte straffegjennomføringsideologien som vektlegger progresjonssoning og insentiver som for eksempel permisjonsmuligheter og prøveløslatelse, dersom den innsatte etterlever fengselsreglementet. Fellesprosjektene knyttes her særlig til kollektive, organiserte og subversive praksiser med bruk, distribuering og deling av rusmidler i fengselet (Mjåland 2015, s. 145). Mjåland (2015) skriver videre at en nærliggende fortolkning av dette funnet kan være at det i rusmiljøer kan finnes et større potensial for subkulturelle normfellesskap, som blant annet Mathiesen (1964) fremhever som en forutsetning for utvikling av gruppesolidaritet og kollektive tilpasningsformer i fengsel. Delekulturen som Mjåland (2015) beskriver i sin avhandling, bærer preg av et slikt subkulturelt normfellesskap.

For at de innsatte i større grad skulle kunne tilpasse seg fengselets maktforhold, slutter de innsatte seg til ulike «tilpasningsstiler». For å beskrive dette nærmere, utviklet Crewe (2007) et sett med typologier. Med utgangspunkt i sine etnografiske data fra et engelsk fengsel skiller han mellom fire ulike tilpasningsformer: «*committed compliance*», «*fatalistic or instrumental compliance*», «*detached compliance*» og «*strategic compliance and manipulation*». Innsatte i typologien «*committed compliance*» hadde en svært normativ tilslutning til fengselets normer og regler, og erkjente at fengsel var et passende sted for de å være, og innrettet seg etter det. De som tilhørte typologien «*fatalistic or instrumental compliance*» var også kompatible til systemet, men av mer instrumentelle og fatalistiske årsaker. De innsatte en finner i den tredje typologien, «*detached compliance*» var også kompatible innsatte. De var lydige og passive innsatte, men hadde lav motivasjon for å inkorporere seg institusjonelle maktstrategier. Innsatte som befant seg i fjerde typologi, «*strategic compliance and manipulation*» opptrådte

mer fiendtlig mot fengselet, og de hadde mer strategiske og manipulerende måter å fremsette kritikk, frustrasjon og motstand på (Crewe 2007, s. 265-271).

3. Data og metode

Et metodevalg skal reflektere hva man ønsker å finne ut mer om. I studien har jeg benyttet kvalitativ metode, og utført semistrukturerte dybdeintervjuer. Dette er en intervjuform som har en halvfast struktur, hvor jeg hadde noen forhåndsbestemte temaer og spørsmålsformuleringer (Tjora 2021; Kvale et al. 2015). Det var naturlig for meg å velge denne metoden, fordi jeg da fikk muligheten til å undersøke gjengangeres egne erfaringer, tanker og refleksjoner rundt deres soningshverdag og tilbakeføringsprosess. Dybdeintervju som metode er hensiktsmessig i situasjoner der man vil utforske nyansene i opplevelser og erfaringer (Tjora 2021, s. 128). Metoden egner seg godt for å utforske folks oppfatning om virkeligheten, fordi man forsøker å dykke ned i individers tolkninger av sin livsverden, og hvordan deres tolkninger har betydning for handling og samhandling (Tjora 2021, s. 32). Dybdeintervju er også en gunstig metode å benytte når man vil studere meninger, holdninger og erfaringer, fordi man er ute etter å se verden fra forskningsdeltakerens ståsted (Tjora 2021, s. 128). Mitt ønske har vært å forstå de innsattes opplevelser, samt hvordan de reflekterer over dette. Ved å ta for seg de innsatte selv og snakke med dem, har jeg fått muligheten til å oppnå økt kunnskap om soningsforhold og tilbakeføring i et høysikkerhetsfengsel. Det har også åpnet opp for at en kan få et større innblikk i deres egne opplevelser og perspektiver. I oppgaven har jeg benyttet en abduktiv tilnærming. Jeg har tatt utgangspunkt i empirien, og ut ifra mine funn har jeg kommet med innspill til relevante teorier og perspektiver (Tjora 2021, s. 40).

Datamaterialet som ligger til grunn for denne oppgaven er 10 dybdeintervjuer jeg har gjennomført med gjengangere i et norsk høysikkerhetsfengsel. Intervjuene ble gjennomført over en periode som strakk seg over 4 uker, i november og desember 2021. Jeg var på til sammen 7 besøk til fengselet, hvorav 6 av dem var for å gjøre intervjuer. Jeg gjorde to intervjuer om dagen, foruten om de to siste besøkene – da gjorde jeg bare ett intervju per dag.

Gjennom oppgaven har jeg bevisst valgt å benytte meg av begrepet (forsknings)deltaker og innsatt, og ikke informant, som mange andre gjerne benytter. Begrepet informant kan være et begrep som de innsatte ikke vil kobles til, fordi dette for de innsatte kan bety at man er en tyster eller en informant for politiet, og noen som ikke er til å stole på. For å unngå misforståelser rundt min tilstedeværelse i fengselet, prosjektet mitt, og ikke minst deltakerne, har jeg derfor unngått å bruke det begrepet. Jeg benytter meg også av både begrepet «betjent» og «ansatt». Selv om en betjent sånn sett også er en ansatt i kriminalomsorgen, skiller jeg

begrepene ved at jeg hovedsakelig refererer til fengselets øvrige ansatte når jeg benytter begrepet «ansatt», mens begrepet «betjent» bare refererer til fengselsbetjentene.

3.1 Adgang til feltet

Innsatte i et høysikkerhetsfengsel kan være en utfordrende gruppe mennesker å få adgang til (Schlosser 2008). Dette har jeg selv fått kjenne på, og for å få tilgang til innsatte har jeg måttet gjennom en omfattende prosess. En slik krevende adgangsprosess til feltet har gjort at jeg har fått kjenne på nervøsitet og frustrasjon. Jeg har måttet smøre meg med tålmodighet i påvente av svar og klareringer, og selv om det ikke alltid så like lovende ut, satt jeg til slutt med de klareringer som behøvdes for å sette i gang.

Jeg startet søknadsprosessen med å forhøre meg med kriminalomsorgsdirektoratet rundt forskning i ønsket region. Dette gjorde jeg tidlig i august, men fikk raskt beskjed om at ønsket region ikke tok imot masterstudenter for tiden grunnet kapasitet og av hensyn til covid-19. Neste steg var derfor å legge inn søknad hos andre regioner. Den ene regionen vurderte min søknad, men avsto på grunn av ressursmangler. Dermed sto og falt prosjektets eksistens på svaret fra den siste regionen jeg søkte hos. Saksbehandlingstiden var lang, og i påvente av svar derfra klargjorde jeg søknad til Norsk senter for forskningsdata (NSD) og søknad til prosjektsamarbeid med Wayback. Wayback viste interesse med en gang, og godkjente søknaden. Endelig godkjenning fra NSD kunne ikke foreligge før kriminalomsorgen hadde godkjent prosjektet. Etter omtrent to måneder godkjente kriminalomsorgen region x søknaden. NSD (ref. nr.: 968854) var da raskt ute og ga en endelig godkjenning av søknaden samme dag. Jeg fikk kjapt tilsendt vedtaksbrev fra region x, og kontaktet umiddelbart fengselet som jeg hadde fått innpass hos. Jeg sendte informasjonsskrivet mitt til dem, og spurte om de kunne henge det opp på synlige steder slik at innsatte kunne se skrivet. Den 15. november fikk jeg mitt første møte med fengselet, da jeg dro for å møte kontaktpersonen jeg hadde fått tildelt ved fengselet samt planlegge det praktiske arbeidet videre. Jeg fikk også omvisning i fengselet hvor jeg på veien fikk hilse på flere innsatte. Før jeg dro avtalte vi når jeg skulle komme tilbake for å gjennomføre intervjuene.

3.2 Forskningsdeltakerne og rekrutteringsprosessen

Hovedregelen for utvalg i kvalitative intervjustudier er at man velger forskningsdeltakere som av ulike grunner vil kunne uttale seg på en reflektert måte om det aktuelle temaet. Dette kalles et strategisk utvalg, hvor deltakerne ikke er tilfeldig plukket ut for å representere en populasjon (Tjora 2021, s. 145). Jeg hadde kriterier for hvilke forskningsdeltakere jeg var ute etter i min oppgave: den innsatte måtte sone på høysikkerhet (dette var ikke noe problem ettersom dette var et rent høysikkerhetsfengsel) og være gjengangere, altså må deltakeren ha vært domfelt og sonet i fengsel minst en gang tidligere.

Når det kommer til rekruttering av forskningsdeltakere, var jeg forberedt på at dette kunne ta tid. Jeg hadde skrevet ned kontaktinformasjonen til meg og veileder på informasjonsskrivet som ble hengt opp godt synlig for de innsatte. En innsatt ringte og ønsket å delta. Strategien min etter at denne forskningsdeltakeren var rekruttert, var å gå for snøballmetoden dersom ikke noen flere meldte seg. Da kunne jeg spørre om forskningsdeltakeren visste om flere som kanskje kunne tenke seg å delta eller om han ville spre ordet videre. Til min store overraskelse hadde kontaktpersonen min i fengselet fattet stor interesse for prosjektet, og hun hadde gått på spørrerunde på avdelingene i fengselet og notert navnene på innsatte som var interessert i å delta. Dermed var alle deltakerne rekruttert første dagen jeg var på besøk i fengselet, og da fikk jeg også planlagt når jeg skulle gjennomføre intervjuene. Ca. en måned etter første besøk i fengselet var jeg ferdig med datainnsamlingen.

Forskningsdeltakerne mine anser jeg for å være et svært heterogent utvalg. Deltakerne er ulike i alder – alt i fra rundt 20 år til rundt 50 år. De har også ulike erfaringer med strafferettssystemet; noen har sittet inne bare få ganger tidligere, mens andre har vært inn og ut av fengselssystemet i en årrekke. I tillegg var deltakerne på ulike stadier på sin vei tilbake til samfunnet: mens noen av deltakerne enda ikke hadde mottatt sin dom, men var varetektsfengslet, var andre midt i soningen sin, og andre igjen var nærme sin løslatelsesdato. Før intervjuene hadde jeg ikke tatt stilling til om jeg ønsket å inkludere varetektsfengslede i datamaterialet. Jeg visste heller ikke at noen av deltakerne var varetektsfengslet før dette kom frem i intervjuet med dem. Etter intervjuene reflekterte jeg over dette, og kom frem til at det trolig bare ville være en fordel å også inkludere disse, fordi jeg da fikk en større bredde i datamaterialet mitt. Dessuten oppfylte de kravene mine for å delta – de var gjengangere, og de «sonet» i et høysikkerhetsfengsel. Videre hadde deltakerne begått et bredt spekter av type kriminalitet, noe som gjenspeiler deres ulike behov for tilrettelegging i tilbakeføringsprosessen. Deltakerne sonet dom for alt fra trafikk- og narkotikaovertrедelser,

til lovbrudd som vold og ran. Jeg fikk også muligheten til å intervju innsatte på 3 av fengselets 4 avdelinger, noe som gjorde at jeg fikk et mer helhetlig bilde, og et større overblikk over fengselets ulike tilbud. I tillegg har flere av deltakerne sonet ved flere ulike anstalter, både på lavere og høyere sikkerhet, og ved mindre og større anstalter, noe som gir dem et bredt sammenligningsgrunnlag.

3.3 Intervjuene

Som nevnt består mitt datamateriale av 10 intervjuer med gjengangere. Alle intervjuene ble tatt opp på bånd og transkribert. Det å transkribere intervjuene fra muntlig til skriftlig form, strukturerer intervjuene og gjør dem bedre egnet for analyse. Allerede under transkriberingen begynte jeg som forsker å analysere datamaterialet (Kvale et al. 2015). Etter at alle intervjuene var transkribert, jobbet jeg videre med å kode alle intervjuene. Koding er en viktig del av studiens analyse, fordi en her både får ekstrahert essensen i datamaterialet, redusert materialets volum, samt at det legger til rette for idégenerering på detaljnivå. Jeg har benyttet empirinær koding, slik at jeg hele tiden genererte koder som lå tett på utsagnene til deltakerne, og på den måten bevarte det som kjennetegnet mitt datamateriale (Tjora 2021). Jeg genererte koder som for eksempel «vanskelig å få til ting», «progresjonssoning», «kontaktbetjent» og «avstand mellom innsatt og ansatt».

Intervjuene ble gjennomført i forskjellige møterom i fengselet, alt etter hvilken avdeling jeg var på. Jeg informerte alle deltakerne om at intervjuet trolig ville ta mellom 1 – ½ time. På forhånd var jeg bekymret for at intervjuene skulle bli for korte, og at jeg ville sitte igjen med lite datamateriale. Det viste seg at jeg ikke trengte å bekymre meg over dette, da jeg satt igjen med et omfattende datamateriale. Intervjuene varte i alt fra 50 minutter på det korteste, til 3 timer og 20 minutter på det lengste.

Målet med dybdeintervjuer er å skape en situasjon for en relativt fri samtale som kretser rundt noen spesifikke temaer som forskeren har bestemt på forhånd. Til intervjuene tok jeg med en intervjuguide, hvor jeg hadde skrevet ned noen tiltenkte temaer og spørsmål. Jeg forsøkte å skape en avslappet stemning og en noenlunde romslig tidsramme, slik at forskningsdeltakerne kunne få muligheten til å reflektere over egne erfaringer og meninger knyttet til det aktuelle temaet (Tjora 2021, s. 127). Selv om jeg hadde laget noen spørsmål på forhånd så forsøkte jeg å få intervjuene til å virke mer som en «samtale» enn et intervju, ved å løsrive meg fra egne spørsmål. Jeg forsøkte å benytte åpne spørsmål, ettersom det gir deltakerne mulighet til å gå i

dybden der hvor de har mye å fortelle. En slik intervjusituasjon legger til rette for digresjoner fra deltakerens side, og de kan dermed komme inn på temaer som forskeren ikke nødvendigvis hadde tenkt ut på forhånd, men som kan synes viktige og relevante å ta med (Tjora 2021, s. 128). Jeg hadde en fin tone med alle deltakerne, og de fleste utstrålte en avslappet holdning og kroppsspråk. Dette kunne tyde på at deltakerne hadde tillit til meg, og at de ikke anså intervjusituasjonen som ubehagelig.

3.4 Forskerrollen

Før jeg ankom fengselet for første gang, sendte jeg informasjonsskrivet jeg hadde skrevet på mail til kontaktpersonen min i fengselet. Jeg spurte vennlig om hun kunne henge opp skrivet synlig for de innsatte. I tillegg delte hun ut informasjonsskriv til innsatte som var interesserte i å delta. Dette bidro nok til at jeg antok at de innsatte visste hvem jeg var når jeg ankom fengselet og skulle gå i gang med intervjuene. Det viste seg likevel at ikke alle deltakerne var helt sikre på hvem jeg var. Blant annet fikk jeg et spørsmål om jeg var politistudent (med en noe fleipete tone) (se også Ugelvik 2011), og om når «organisasjonen min» skulle avlegge neste besøk. I slike tilfeller var jeg rask med å avklare hvem jeg var. Jeg forsøkte å være tydelig på at jeg var en masterstudent som skrev masteroppgave på egenhånd, at jeg ikke tilhørte noen organisasjoner, men at oppgaven min var et prosjektsamarbeid med Wayback. I tilfellet hvor jeg ble tatt for å være en del av en organisasjon, kan det ha vært mitt prosjektsamarbeid som forårsaket misforståelsen. Når innsatte eller ansatte spurte hvem jeg var vektla jeg alltid at jeg var masterstudent i sosiologi ved Universitetet i Oslo, og at jeg var her for å gjøre intervju til oppgaven min. Videre fortalte jeg gjerne kort hva oppgaven skulle handle om.

Ved hvert besøk i fengselet var jeg blant annet bevisst hvordan jeg gikk kledd. Jeg ønsket å møte i en uformell stil, og møtte derfor opp i joggeklær. Jeg håpet at dette skulle «ufarliggjøre» meg overfor de innsatte, i tilfelle de så på meg med skepsis og tvil. Ugelvik (2011, s. 44) fortalte hvordan han i sin studie måtte endre klesstil i fengselet. Første dag i fengselet møtte han opp i «formelle» klær som bidro til å skape avstand mellom han og de innsatte. Han endret imidlertid stilen sin, til den mer uformelle sorten som de innsatte selv gikk i, for å på den måten ligne mer på de innsatte. Det er usikkert om dette i det hele tatt hadde noen betydning for mine møter med de innsatte. Det virket ikke som om at de innsatte hadde noen særlige bemerkelser rundt meg og hvem jeg var. De fleste åpnet seg velvillig, og

fremsto som blide og utadvendte. Om mitt kjønn og min alder hadde noe å si kan også spekuleres i. Som ung kvinne i et rent mannsfengsel kan man det tenkes at de innsatte ønsket å komme i kontakt med meg. Kvinnelige forskere kan ofte oppleve å møte uønsket seksuell oppmerksomhet, spesielt i et mannsdominert miljø (Bosworth 2014; Fangen 2010). Jeg opplevde riktignok ikke dette, men som ung kvinne kan dette være en forklaring på hvorfor jeg opplevde mange av deltakerne som utadvendte og ivrige, og at mange av intervjuene hadde god flyt. I tillegg ble det også nevnt i intervjuene at de innsatte så på det som en positiv ting at det hadde blitt flere kvinnelige ansatte i fengselet, og mange innsatte hadde god kjemi med dem. De understreket at det ikke var for at de «skulle ha noe å se på», men fordi det var enklere å åpne seg for dem og snakke med dem.

På forhånd reflekterte jeg over hvorvidt det at jeg skulle snakke med kriminelle mennesker skulle påvirke min rolle som forsker. Ville jeg få fordommer mot deltakerne dersom jeg visste hva de sonet for? Ville dette påvirke intervjusituasjonen på en negativ måte? På bakgrunn av disse refleksjonene var jeg usikker på om jeg ønsket å vite hva forskningsdeltakerne sonet for. Jeg konkluderte med at det ikke var min sak hva de sonet for, og tenkte kanskje at forskningsdeltakerne heller ikke ønsket å dele dette med meg. Et dårlig formulert spørsmål fra min side gjorde likevel at jeg fikk informasjon om hva de fleste sonet for, og det relativt tidlig i intervjuene. Deltakerne var litt varierte i hvor mye detaljer de delte rundt deres lovbrudd. Det viste seg imidlertid at min bevissthet rundt deres lovbrudd ikke hadde noen negativ påvirkning på intervjusituasjonen. Tvert imot mener jeg at dette heller gjorde at jeg fikk en større forståelse for deres tanker og erfaringer, og de historiene de delte med meg. Det jeg fryktet kunne virke hemmende på intervjusituasjonen, viste seg altså heller å være en styrke.

Som forsker i et fengsel, er det viktig å reflektere over hvorfor deltakere ønsker å stille til intervju. Hva er deltakernes motivasjon til å delta? Ønsker de innsatte å hjelpe meg med forskningsprosjektet mitt, eller vil de bare fremme sin sak? Ønsker de bare en avveksling fra en ellers monoton hverdag? Tenker de at jeg kan hjelpe deres sak? Bosworth mfl. (2005) drøfter dette i sin artikkel, og finner at motivene de innsatte hadde for å delta i hennes prosjekt var ulike. Hun fant at deltakernes motivasjon rundt deltakelse både handlet om et ønske om å hjelpe forskeren; om å bli sett og hørt; og om å bidra til å endre på kritikkverdige forhold. I tillegg ble det påpekt at deltakelse ga de innsatte en bekreftelse på at hadde noe å bidra med. Ugelvik (2010) beskriver flere av de samme motivene, men peker i tillegg på andre grunner. Blant annet at deltakelse fikk tiden til å gå, og det å få mulighet til å snakke med en utenforstående person som var ikke-dømmende, høflig og som lyttet. Mjåland (2015) er inne

på det samme, og skriver at hans deltakere gav uttrykk for at det å snakke med forskere gav dem anledning til å snakke om andre ting og andre temaer enn det som ellers preget samhandlingen i fengselet. De verdsatte også nøytraliteten som forskerrollen bærer med seg, ettersom en slik rolle ellers er fraværende i fengselet. Jeg har selv reflektert over mulige grunner til at deltakerne i min studie valgte å delta, spesielt fordi en av fengselets ansatte gikk spørreunde for å forhøre seg hvem som kunne tenke seg å bli med. Jeg var opptatt av at deltakelse skulle være på de innsattes premisser, og at det fullt og helt skulle være deres ønske å delta. Hvorvidt noen har deltatt for å gjøre et godt inntrykk overfor fengselets ansatte vet jeg derfor ikke. De aller fleste deltakerne ga uttrykk for at deres motivasjon til å bidra var å hjelpe meg med studien. En deltaker mente at det nesten var hans plikt å bidra, fordi han hadde kostet samfunnet så mye som kriminell. De mest kritiske deltakere la også vekt på at de ville hjelpe, men i tillegg var det viktig for dem å få frem dårlig og urettferdig fangebehandling og inkompetanse hos fengselet.

3.5 Etiske betraktninger

Som forsker er det viktig å tenke over hvilke forskningsetiske utfordringer en må ta hensyn til når en forsker på den typen «lukkede» institusjoner som et høysikkerhetsfengsel er. Først og fremst måtte studien meldes til, og godkjennes av NSD.

Aspekter som tillit, konfidensialitet og respekt kan prege kontakten vi har med deltakerne i en studie (Tjora 2021, s. 53-54). Kvaliteten på et intervju hviler på opparbeidet tillit mellom forsker og forskningsdeltaker, noe som er særlig viktig der vi forsker på sensitive temaer. Et intervju med en viss varighet og hvor det er lov å snakke «litt rundt grøten» gjør det mulig for intervjueren å la deltakeren få tid til å bli fortrolig med situasjonen før man kommer inn på temaer som kan være både vanskelige, følsomme og personlige (Tjora 2021, s. 130). Jeg forsøkte å legge til rette for at forskningsdeltakerne skulle føle seg trygge og ivaretatt, blant annet ved å starte intervjuene rolig med «ufarlige» bakgrunns spørsmål før jeg gikk videre inn på de mer reflekterende spørsmålene. Jeg gjorde det også tydelig fra starten av at det var greit å unnlate å svare på spørsmål de ikke ønsket å svare på. For å skape en avslappet stemning ønsket jeg å gjennomføre dybdeintervjuer på steder i fengselet der deltakerne kunne føle seg trygge (Tjora 2021, s. 135). I et høysikkerhetsfengsel er det begrenset hvor en kan gjennomføre et intervju. Jeg fikk tildelt et møterom på hver av avdelingene, hvor jeg utførte alle

intervjuene. Her tenker jeg det viktigste var at vi fikk sitte alene, slik at deltakerne var trygge på at ingen andre kunne høre hva som ble sagt.

I tråd med NESH sine forskningsetiske retningslinjer må forskeren gi deltakerne tilstrekkelig informasjon om hva som er formålet med prosjektet, hva deres deltakelse innebærer, hvem som vil få tilgang til informasjonen, samt deres rett til å trekke samtykke når som helst uten at det ville ha noen konsekvenser (NESH 2016, s. 13-16). Konfidensialiteten til deltakerne har vært en stor prioritet for meg. Dette har vært spesielt viktig fordi studien omhandler tema som kan være sårbar for enkelte av deltakerne. Dessuten har konfidensialitet vært svært viktig fordi enkelte av deltakerne, spesielt deltakerne fra samme avdeling, har vært bevisst på hverandres deltakelse. I tillegg var betjenter og andre ansatte klar over hvem innsatte som deltok. Dette kan skape utfordringer knyttet til anonymisering. På bakgrunn av dette, har jeg hele veien gjort grep for å bevare konfidensialiteten til de innsatte jeg har snakket med. I informasjonsskrivet var jeg tydelig på at informasjonen som ble delt med meg i intervjuene, kun ville brukes til arbeid med masteroppgaven, og at bare jeg og eventuelt veileder ville kunne høre opptakene. Under alle intervjuene ble det benyttet båndopptaker, noe jeg brukte etter samtykke fra alle deltakerne. Bruk av båndopptaker gir meg som forsker en mulighet til å konsentrere meg om forskningsdeltakeren og få med meg alt som blir sagt, noe som også øker sjansen for god kommunikasjon og et intervju med god flyt (Tjora 2021, s. 180). Båndopptakeren ble forsøkt plassert diskret ved siden av oss for å ikke virke forstyrrende for deltakerne. De aller fleste deltakerne virket ikke å tenke over båndopptakeren i det hele tatt, og jeg opplevde ikke at båndopptakeren stod i veien for å få svar på spørsmål om temaer som for de innsatte kan oppleves som sensitivt.

Videre var jeg tydelig på at ingen ansatte i fengselet eller andre mennesker på noen tidspunkt ville få innsyn i datamaterialet. I tillegg var jeg klar på at alle deltakerne ville anonymiseres – alle deltakere har derfor fått fiktive navn i oppgaven, og all identifiserbar informasjon fra intervjuene er blitt utelatt. Jeg har tatt spesielle grep der hvor jeg frykter at steder eller hendelser kan være identifiserende, selv om alt er anonymisert – her har jeg gitt steder eller personer ulike, fiktive navn. Med hensyn til lagring av personopplysninger er det viktig at opplysninger om identifiserbare enkeltpersoner lagres forsvarlig. Slike opplysninger skal heller ikke lagres lenger enn det som er nødvendig for å gjennomføre formålet med behandlingen (NESH 2016, s. 18). Jeg informerte derfor alle deltakere om at opptakene ville bli slettet etter prosjektets slutt i mai/juni 2022. Videre var jeg også opptatt av at rekrutteringen skulle være på de innsattes premisser, spesielt siden de fleste deltakerne ble

spurt av en ansatt om de kunne tenke seg å delta. Jeg innhentet derfor både muntlig og skriftlig samtykke fra deltakerne hvor de samtykket til å delta i intervju, og til at jeg fikk beholde opplysningene frem til prosjektet avsluttes. Samtykket må, i tråd med NESH sine forskningsetiske retningslinjer (NESH 2016, s. 14) være fritt, informert og uttrykkelig. I forkant av hvert intervju var jeg også tydelig på å si ifra om deltakernes rett til å kunne trekke seg når som helst, uten at dette ville medføre noen som helst form for konsekvenser.. Datamaterialet mitt har blitt lagret i tråd med universitetet i Oslos retningslinjer, hvor datamaterialet kun var tilgjengelig for meg.

4. Soningshverdagen

I dette kapitlet forsøker jeg å se nærmere på de innsattes soningshverdag i et høysikkerhetsfengsel, og hvordan de opplever det å sone i dette fengselet. For å gjøre dette drøfter jeg tre faktorer som på ulike måter bidrar til å forme de innsattes hverdag: 1) *rutiner*, 2) *sikkerhet* og 3) *relasjoner til ansatte*. Dette er tre faktorer som kan bidra til å forme den innsattes opplevelse av hvordan det er å sone i et høysikkerhetsfengsel.

En hverdag preget av monotoni og rutiner kjennetegner de fleste høysikkerhetsfengsel. Rutiner preger de innsattes hverdagsliv i fengselet på flere måter, og bidrar til å forme måten de innsatte opplever og mestrer sin soningshverdag på. I min studie var det enkelte innsatte som ikke tenkte så mye over rutineene, mens andre var mer bevisste på rutineene og dens implikasjoner. Jeg ser også nærmere på hvordan tid preger hverdagen deres. I et høysikkerhetsfengsel vil naturligvis fokus på sikkerhet være et viktig element, og likeledes helt uunngåelig. De innsatte tvinges til å være en del av dette, og jeg undersøker nærmere hvordan de forholder seg til sikkerhetstiltak. Sikkerhet kan ha stor betydning for hvordan innsatte opplever sin soningshverdag, da trygghet er essensielt. Relasjonen mellom innsatte og ansatte, det være seg betjenter eller øvrige ansatte, er trolig et av de viktigste forholdene en må ta hensyn til når en skal beskrive de innsattes opplevelse av det å sone i et høysikkerhetsfengsel. Dette er mennesker de er i kontakt med hver dag, og som paradoksalt nok både skal kontrollere og rehabilitere de innsatte. Jeg ser nærmere på hva de innsatte anser som en «god» betjent og hvordan de trekker skillelinjer mellom «nye» betjenter og «gamle» betjenter. I et stort høysikkerhetsfengsel risikerer en at avstanden mellom innsatt og ansatt øker. Jeg ser nærmere på de innsattes opplevelse av denne avstanden, og hvilken betydning dette har for de. Til slutt diskuterer jeg hvordan fengselsbetjentene og de ansatte i fengselet i den senere tiden har endret arbeidsmetode – bort fra fysisk avstraffelse, og mot en mykere type makt hvor journalskriving står sentralt.

4.1 «Jo mer rutiner du har, jo forttere går tiden»

Bak murene i et høysikkerhetsfengsel beskrives dagene som svært monotone og rutinepreget. For de fleste innsatte består dagene av det samme hver dag, med unntak av helgene da det er litt andre rutiner. Noen innsatte synes det kan være tøft å forholde seg til de faste rutineene som eksisterer i fengselet, mens andre kan synes at det er greit å ha rutiner å forholde seg til.

Deltakerne forteller at når man kommer inn i det, og venner seg til rutinene, så er det greit – da vet de hva de har å forholde seg til.

De innsatte i fengselet påpeker viktigheten av å ha noe å gjøre. I et høysikkerhetsfengsel er dette kanskje ikke så vanskelig, da det i norske fengsler er aktivitetsplikt. Arbeid, opplæring, skole eller deltakelse i endringsprogrammer er tiltak som tilfredsstiller kravene til aktivitetsplikt. Dette gjelder imidlertid ikke for varetektsinnsatte (Kriminalomsorgen u.å.-a). De innsatte er i arbeid eller på skole på hverdager fra klokken 8-15. Klokka 15 spiser de innsatte middag, og så har de fellesskapstid etter det. Selv om mulighetene er begrenset i et høysikkerhetsfengsel, er det i denne tidsperioden opp til hver enkelt innsatt hva de ønsker å gjøre. Dette kan være alt fra å se på tv, spille sjakk eller andre spill, snakke med andre, eller være på cella om de ønsker tid for seg selv. I løpet av dagen har de også noen timer med innlåsning, når betjentene har pauser. Hver dag får de innsatte en time med lufting i fengselets luftegård. Klokken 20.30 blir alle låst inn på cella for kvelden. To dager i uka får de innsatte anledning til å oppholde seg på fengselets G-bygg, hvor de blant annet kan trene eller gå i biblioteket for å låne bøker eller filmer. I helgen er rutinene litt annerledes, da de innsatte ikke jobber eller går på skolen. I tillegg har de halvannen time med lufting. Jeg må understreke at noe av den informasjonen jeg har fått angående rutiner i løpet av denne datainnsamlingen, kan avvike fra hvordan rutinene vanligvis er i et høysikkerhetsfengsel. På grunn av restriksjoner i forbindelse med Covid-19, har fengselet måttet gjøre justeringer i forhold til for eksempel tilgang til G-bygg – tidligere fikk de innsatte mer tilgang til blant annet dette.

Som en ser, er dagene i et høysikkerhetsfengsel svært rutinepreget. En dag preget av strenge rutiner kan oppleves både som positivt og negativt for de innsatte. Selv om innsatte i et høysikkerhetsfengsel ikke har mulighet til å disponere dagene sine slik de selv ønsker, finner de måter å mestre soningshverdagen på likevel. Måten de innsatte forholder seg til og håndterer tid i fengselet, er én mestringsstrategi.

4.1.1 Tid i fengselet

Et av prinsippene i norsk kriminalomsorg er at det er frihetsberøvelsen som er straffen (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Tap av frihet trekker også Sykes (1958) frem som et av fengslenes pinefulle trekk. Det å bli frihetsberøvet vil også bety at innsatte i fengsel mister kontroll over tid. Hvordan innsatte forholder seg til tid, er et lite omdiskutert tema blant

forskere. Dette poengterer også O'Donnell (2014) når han i sin bok "*Prisoners, Solitude and Time*" skriver at:

When this critical aspect of the captive life is addressed it is often either implicitly or superficially. It is surprising how many scholars appear to have been deaf—or indifferent—to the heroic efforts made by prisoners to effect mastery over an aspect of their lives that cannot be seen, tasted, touched, smelled or heard but that nevertheless bombards, and threatens to overwhelm, the senses (O'Donnell 2014, s. 176).

I et høysikkerhetsfengsel kan tid ha en avgjørende rolle i de innsattes opplevelse av soningshverdagen, og måten de håndterer denne på. O'Donnell (2014) beskriver hvordan tidsaspektet preger de innsatte, og hvordan de håndterer tid i fengselet. Selv om det kan være vanskelig å takle hverdagen i et høysikkerhetsfengsler, kan strenge rutiner være en redning for enkelte. Selv om en kanskje skulle tro at en monoton hverdag vil føles saktegående, finner O'Donnell (2014, 186) at selve monotonien i fengselet kan være det som får tiden til å gå. En hel dag med tettpakket program kan gjøre at det oppleves som om at tiden går fort. Lignende funn ble også gjort i min studie. Hans, som er en erfaren gjenganger, syntes dagene i høysikkerhetsfengselet gikk fort, og mener det er på grunn av fengselets rutiner. Han hevder at tiden på åpent går mye saktere enn på lukket, fordi man ikke har noen rutiner der. På lukket soning, derimot, synes han dagene flyr av gårde, og har i forhold til det rutinemessige ikke noe imot å sone på lukket:

For å være helt ærlig, åpen soning går mye saktere enn lukka.. Sitte på lukka fengsel er tusen ganger bedre, for meg, bare for meg. Hvis jeg tenker kun på meg selv.. så hadde jeg kun sittet på lukka. Aldri sittet på åpen soning, aldri noen gang.. For på åpen soning så går tiden så sinnssykt sakte.. For der er det ingen rutiner.. Kun gå på jobb.. og så er det in, overhode ingen rutiner.. Så tiden går så sinnssykt sakte der. [...] Men sånn som her, her for meg, tiden går så fort her, det er helt sinnssykt, du.. Jeg går på jobb, så går jeg opp nå, så blir jeg lagt inn på rommet en time, og så blir jeg låst ut, og så er jeg ute i 2 timer og spiser middag og sånne ting, og så blir jeg lagt inn på rommet en time igjen, og så er jeg utelåst i 3 timer, [...] Da lager vi middag, lager mat sammen og spiser, og da går tiden fort.. Så blir jeg låst inn på rommet.. Ser jeg litt på tv, så sovner jeg, så våkner jeg på morgenen, så er det en halvtime ute i fellesskapet, så er det ned på jobb å gjøre jobben, og så er det opp igjen.. Så for meg, ukene flyr jo.. her flyr dem av gårde, for å si det sånn..

Enkelte setter altså pris på å ha rutiner, og trenger gjerne dette for å få dagene til å gå. Emil er enig med Hans, og verdsetter fengselets rutiner: «Så.. men det er rutiner da. så det er liksom jo

mer rutiner du har, jo forttere går tiden på en måte og». Geir synes også at tiden går fort, spesielt når han spiller sjakk. Han forteller at mange på avdelingen liker å spille sjakk på ettermiddagstid, noe han setter pris på fordi spill knytter avdelingen sammen, men spesielt fordi tiden går fort når de spiller spill sammen:

Og så er det.. Det som er litt fint inne hos oss det er at vi har veldig mange som liker å spille sjakk.. Og tiden går når du spiller sjakk. Så, sånn sett, det er, det er på en måte det som knytter denne avdelingen, eller de som er på avdelingen vår godt sammen [...] så.. Ett eller to sjakkbrett dem er det spilt på så og si hele tiden..

Den måten som Hans, Emil og Geir beskriver sin oppfattelse av tid i et fengsel, kan kobles til soningshverdagens «dybde» (Crewe 2011a, 2015). Crewe, Hulley og Wright (2017) undersøkte i sin studie av engelske fengsler hvordan innsatte opplevde tid, og hvordan de tilpasser seg og håndterer tiden. De viser at inntrykket av tiden endrer seg utover i soningsforløpet – mens tidsperspektivet fra starten av kan virke overveldende, vil de innsatte etter hvert som de erkjenner og godtar situasjonen de er i, i større grad klare å tilpasse seg. Dette kan bidra til at de innsatte unngår at soningen føles «dypere», og ved å gi mening til fengslenes rutiner på denne måten, kan de også redusere noe av smertene ved å være fengslet (Sykes 1958). Alle innsatte jeg snakket med var gjengangere og har kjennskap til hva det vil si å sone en dom. De fortalte at de fort vendte seg til fengselets rutiner, og kom inn i en «soningstralt».

En annen dimensjon av tid beskrives av Gashi, Pedersen og Ugelvik (2021, s. 93), som i sin studie undersøkte «innsatte» på Norges utlendingsinternat, Trandum. Deltakerne i deres studie beskrev seg selv som å være fanget i en type statisk «tidløshet», mens verden utenfor fortsatte. Det kan føles som om livene til de innsatte blir satt på vent når de soner i et høysikkerhetsfengsel. De vet at livet fortsetter utenfor murene, at livene til familie og venner fortsetter, mens de blir sittende inne. Lignende funn ble også gjort av Flanagan (1980, s. 151), som i sin artikkel beskriver hvordan flere innsatte hadde en følelse av at livet i fengselet var som å leve «i et vakuum» mens endringer i samfunnet raste videre. Slik «tidløshet» og «vakuum» snakket også Geir om, når han fortalte om den store forskjellen mellom livet i et høysikkerhetsfengsel og samfunnet utenfor. De innsatte plasseres innenfor en høy mur, gjerne over flere år. Innenfor muren stopper tiden, mens klokken fortsetter å tikke på utsiden. Dette får de innsatte merke når de løslates:

Man har veldig liten kontakt med samfunnet ute, og.. Du kan jo egentlig tenke deg, det blir på en måte som om tiden stopper.. når du blir satt inn, for samfunnet raser jo videre, og det er jo en utvikling i samfunnet som skjer veldig raskt..

Gashi, Pedersen og Ugelvik (2021, s. 94) skriver videre om hvordan «innsatte» på Trandum i enkelte tilfeller opplevde situasjonen sin som svært akutt og uutholdelig. Andre derimot hadde overvunnet det første sjokket ved internering, og kjedsomhet og usikkerhet hadde tatt overhånd for dem. Når en ble frarøvet vissheten om hva fremtiden bringer, ble noen passive. Denne usikkerheten ble ofte ledsaget av tanker om hva de mistet mens de satt inne. Dette fant jeg også blant mine deltakere, spesielt innsatte som hadde barn og kjærester. Det å gå glipp av oppveksten til barna, og miste viktige hendelser i deres liv var sårt for de innsatte. Andre deltakere igjen, kjente på at de var frarøvet muligheten til å stille opp for familie og kjærester. Emil kjente for eksempel mye på at han mistet mye av barndommen til sitt barn, mens Petter kjente mye på at han ikke kunne være i begravelsen til en av sine nærmeste.

Tidligere forskere (O'Donnell 2014, s. 179) har demonstrert hvordan innsatte, spesielt de som soner lange dommer, ofte håndterer tiden ved å fokusere på nåtiden, og det som skjer her og nå. Alle innsatte jeg snakket med hadde en løslatelsesdato å forholde seg til, med unntak av to stykker. De hadde imidlertid en dato hvor de skulle møte i retten, og forholdt seg først og fremst til denne datoen. Blant deltakerne i min studie var det flere innsatte som tok en dag av gangen, og fokuserte på dagen de hadde foran seg. Likevel var det flere som ikke kunne unngå å dvele på hvordan soningsforløpet deres ville utvikle seg. De innsatte kunne kjenne på en usikkerhet og en uforutsigbarhet i forbindelse med dette. Uforutsigbarhet kunne oppstå i forbindelse med progresjon i fengselet, som for eksempel når de innsatte kunne få permisjoner eller overføring til et annet fengsel med lavere sikkerhetsnivå. Dette poengterte flere innsatte, og det virket som om at de brukte mye tid og energi på å undre seg over slike spørsmål; om når det var deres tur. Martin, blant annet, har ofret mange tanker på dette. Han fortalte meg om en jobb han hadde på utsiden som ventet på han. Han gjorde avtale med sin arbeidsgiver om cirka når han ville være tilbake på jobb, regnet ut ifra når han normalt sett overføres til lavere sikkerhet basert på hans domslengde. Nå frykter Martin at jobben hans henger i en tynn tråd, fordi han ikke har blitt overført til lavere sikkerhet slik han «normalt» skulle blitt. Han er redd jobben blir besatt av noen andre, og at han vil stå igjen uten jobb. Martin ser mørkt på muligheten til å eventuelt få seg ny jobb på grunn av sin historikk. Alt han ønsker er å få beholde denne jobben:

Martin: Eh, jeg skulle ikke vært, ifølge teorien så skulle jeg ha vært på åpen anstalt for lenge lenge siden.. Og jeg har jo jobb, som venter på meg. Og alt sammen liksom, men jo lenger, mer jeg sitter, jo mer og mer henger en jobb i en tynnere tråd, for de skal jo vente på, kan ikke, jeg er ikke spesiell unik, at "jo denne plassen er forbeholdt han liksom, han kommer tilbake om 5 år. Han skulle egentlig komme tilbake i fjor, men vi kan holde av plass i 4 år til". Det er ikke noen arbeidsplass som venter.

Nina: Nei..

Martin: Og da, med min da bakgrunn, så vil det være vanskelig da å få tak i en jobb, ute.. Kanskje jobbe på Rema liksom, men det er ikke det min kompetanse går ut på.

Nina: nei.

Martin: Så.. Og det har jeg prøvd å si til dem; jeg har jobb, jeg har bolig, jeg har alt sammen.. Jo lenger jeg sitter på lukka.. Jo mer vil på en måte sannsynligheten for at jeg får den jobben tilbake bli mindre og mindre..

Innsatte fortalte at det ble tatt løpende vurderinger om hvorvidt de var «klar for» permisjoner eller overføringer, noe som gjorde at de aldri helt kunne vite når de fikk dette. Dette gav dem en følelse av at de «sonet i blinde». Dette resulterte i stor uforutsigbarhet for de innsatte, og det ble opplevd som både frustrerende og fortvilende. O'Donnell (2014, s. 199) poengterer at fengselets rutiner kan være viktig for de innsatte fordi dette tillater en å vende blikket bort fra fremtiden. Rutinene gir sikkerhet der mye annet er usikkert og det gir en retning, uansett hvor monoton dagen er. De innsatte har likevel en løslatelsesdato å forholde seg til, og et liv de skal bygge videre på når de kommer ut. Selv om fengselets rutiner kan være en mestringsstrategi imens de innsatte soner dommen sin i fengselet, er det ofte uunngåelig å vende blikket helt bort fra friheten som en vet venter i fremtiden – spesielt dersom en frykter for at soningen skal skape vansker for livet etter soningen.

4.2 Sikkerhet i fengselet

Naturligvis er sikkerhet og kontroll et viktig element i et høysikkerhetsfengsel. For å kunne drive med et godt rehabiliteringsarbeid, er også god sikkerhet en forutsetning.

Kriminalomsorgen deler sikkerhetstiltakene inn i tre kategorier. «*Statisk sikkerhet*», som er materielle tiltak som for eksempel ringmur, gitter og kameraer, og kontrolltiltak som visitasjoner og telling. «*Organisatorisk sikkerhet*» er organisering av arbeidet, ansvar og myndighet. For eksempel kan dette være bemanningsplan, opplæring og avvikshåndtering. «*Dynamisk sikkerhet*», er mellommenneskelige relasjoner og systematiske former for

samhandling mellom innsatte, domfelte og tilsatte (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 94). I et høysikkerhetsfengsel vil alle tre sikkerhetskategoriene være til stede. De innsatte legger mest vekt på fengselets statiske sikkerhet når de forteller meg om fengselets sikkerhetstiltak og kontroll.

I en undersøkelse som Johnsen, Granheim og Helgesen (2011, s. 522) gjennomførte, hvor de sammenlignet kvaliteten i soningshverdagen i små, mellomstore og store høysikkerhetsfengsler, fant de at innsatte i store fengsler i mindre grad følte seg trygge i fengselet, og at sikkerhet og kontroll i mindre grad ble ivarettatt, i forhold til i mindre fengsler. Dette understøttes i stor grad av funnene til Mjåland et al. (2021, s. 11-12), som i sin studie fant at innsatte i lukkede fengsler i England, Wales og Norge i større grad anså sikkerhetstiltakene i fengselet som undertrykkende, sammenlignet med åpne fengsler. I forhold til sikkerhet scoret innsatte i lukkede fengsler i alle tre landene lavere, sammenlignet med de innsatte i åpne fengsler. I fengselet jeg undersøkte hadde de innsatte ulike erfaringer rundt kontroll og sikkerhet, noe som preger dem på ulike måter.

4.2.1 «Vi får inn det vi vil, og vi skader de vi vil»

For de fleste innsatte er det vanskelig å ikke være bevisst måten de hele tiden blir overvåket og kontrollert på. Enkelte sikkerhetstiltak opplevdes mer inngripende enn andre, mens andre tiltak opplevdes mer sløve enn andre. Enkelte opplevde sikkerhetstiltakene i fengselet som «overkill», mens andre beskrev at fengselets sikkerhetstiltak ikke alltid var optimale. Det har tidligere vært alvorlige fysiske konfrontasjoner og voldshendelser i fengselet, som har ført til alvorlige personskader. Flere av de innsatte la frem eksempler på slike hendelser når de snakket om sikkerheten i fengselet. Peter fortalte meg blant annet om en episode hvor han og flere andre innsatte hadde blitt brutalt angrepet for en stund tilbake. Han og flere andre innsatte ble angrepet av en annen innsatt, som hadde snekret seg en våpenlignende gjenstand som han hadde tatt med ut i luftegården og angrepet dem med. Episoden endte heldigvis ikke med alvorlige skader. Episoder som dette kan ha farget deltakerens meninger rundt sikkerheten i fengselet. Sander har heller ikke så stor tiltro til fengselets sikkerhet, og oppsummerer sikkerheten som følgende: «*vi får inn det vi vil ha, og vi skader de vi vil*». Her henvises det gjerne til at det ikke anses som problematisk å smugle inn for eksempel narkotika, ei heller at innsatte kan skade andre dersom hvis de bare vil det. For eksempel har alle avdelingene hver sitt felles kjøkken, som er utstyrt med flere potensielle våpen. I tillegg

har fengselet et skolekjøkken, som elever på skoleavdelingens kokkefag benytter seg av. Martin forteller at knivene i fengselet er festet med 1-meters vaier til veggen. Selv om dette i seg selv er et viktig sikkerhetstiltak, så oppleves tiltaket tvetydig fordi det er mange andre ting på kjøkkenet man kan benytte seg av dersom man virkelig ønsker å skade noen. Dette gjør at han opplever noen sikkerhetstiltak som falsk trygghet:

Martin: Hvis du, jeg tenker du har jo kniver, som er sånne som vi har på kjøkkenet blant annet, her sånn på fellesskapet, som er med vaier.

Nina: Mhm, ja ok, de sitter fast.

Martin: Ja, sitter fast ja, med en-meters vaier, bare så de får bruke til det formål man skal til, på en måte. Men hvis jeg hadde ønska å skade deg, så er det mye andre ting.. Som jeg kan bruke, det er småkniver jeg kan holde på, du har jo masse annet stikkvåpen da.. Eller så har du kjeler og stekepanner og gudene vet, det er bare å bruke fantasien. [...] Så jeg skjønner ikke hvorfor de skal bare vaiere den lille kniven der sånn som jeg kanskje ikke har bruk for i det hele tatt når jeg har hundre andre ting som.. [...] Så det er mye sånn der, som du ikke blir klok på da.

Nina: Ja, skjønner

Martin: Ja.. så det er sånn der.. Men ja, det er høysikkerhet, så noe.. Sånn der falsk trygghet må man ha.

I et fengsel generelt, men kanskje et høysikkerhetsfengsel spesielt, har innsatte et ønske og en rett til å føle seg trygg og ivaretatt når det kommer til deres egen sikkerhet. Når de føler at sikkerheten ikke blir ordentlig ivaretatt, kan noen reagere med sinne. Peter fortalte meg om hans tanker rundt sikkerhetstiltaket metalledetektorer, og hvilket paradoks han mente det var at de måtte gå gjennom metalledetektorer når de skulle på biblioteket, mens de ikke behøvde det når de skulle i luftegården. Det kan tenkes at hans sterke reaksjon på dette kom av hendelsen hvor han ble angrepet i luftegården:

Så.. Og.. Og sikkerheten da, jeg tok dem jo så grådig i fjor på det. Jeg var rasende.. Fordi at det er ingen som sjekker oss når vi skal ut i luftegården.. Men vi må gå gjennom metalledetektor når vi skal på biblioteket, hva faen er det for noe liksom? [...] Eh, og da ble det satt opp metalledetektorer ut i hver luftegård. [...] Og hvor lenge ble det opprettholdt da?.. Jeg vet ikke jeg, men.. Jeg ble jo løslatt tre uker etter det angrepet [...], og når jeg kom tilbake nå, [...]. Ingenting.. [...] De står der. Du ser de står der, men du går ikke gjennom dem for å gå ut i den gården der.

Beskrivelsene til blant annet Peter og Martin stemmer godt overens med funnene til Johnsen, Granheim og Helgesen (2011), og Mjåland et al. (2021), om at store fengsler reduserte trygghetsfølelsen, og at sikkerheten i lukkede fengsler ikke er optimal. Geir, på sin side, forteller at han stort sett ikke bryr seg om sikkerhetstiltakene, fordi han er så godt vant med dem. Dette går igjen hos flere andre innsatte jeg snakket med. I og med at det er gjengangere jeg har intervjuet, så har flere lang erfaring med å sone i fengsel, og det kan derfor tenkes at de fleste har lært seg å akseptere sikkerhetstiltakene som praktiseres, og dermed ikke tenker noe særlig over dem. Sikkerhetstiltakene og kontrollen i et høysikkerhetsfengsel vil trolig oppleves mer inngripende for førstegangssonere. Likevel er det ikke alle sikkerhetstiltak som har blitt like godt mottatt. Geir tar for eksempel opp sikkerhetstiltakene overfor de innsatte når de får besøk i fengselet. Han opplevde visiteringen før og etter besøk som svært inngripende, men han legger til at fengselet har forbedret seg på dette området:

Geir: Og det sikkerhetsmessige der har jo på en måte blitt litt bedre.. Fordi før så var det full nedstripping.. Alle klærne av, helt naken. Før og etter besøk.. Pluss at du også hadde en sånn veldig nedverdiggende.. det er faktisk.. vært så mye klager på, og til og med saker som har vært sendt over til menneskerettighetsdomstolen, på grunn av det er krenkende, menneskerettighetsbrudd rett og slett. Det var det at en måtte gå opp på en sånn en... Stå på to sånne...Ja, du står bare litt opp på to sånne greier oppå et speil, og så må du huke deg ned.. For at de skal se at du ikke.. De mener det at de skal kunne se det at du har noe oppi der [...]. Ehh, det har de bytta ut, så de har fått en sånn en som de har på flyplasser, en sånn som..

Nina: den kroppsskanneren?

Geir: Ja, som på en måte ser igjennom tynt tøy da. Du må jo kle av deg ned i bokseren da. Du må bare stå inni der med bokser og t-skjorte liksom.. Så.. Det er blitt bedre.

Dette var det også andre deltakere som dro frem som et bra tiltak. Sander forteller imidlertid at denne nye skanningsmaskinen gjør det uproblematisk for de som ønsker det, å smugle inn ting, og at dette svekker sikkerheten i fengselet:

Sander: Hvis man har besøk her så kan man smugle inn masse.. Hvis man har besøk her så kan man smugle inn hva som helst.

Nina: ja

Sander: Ja.. Fordi at de har sånn skanningsmaskin her, og veldig mange svelger ting og bruker hulrom for å få inn.. Så sånn sett så er det jo ikke sikkerhet i det hele tatt. De lever i sin egen

verden.. Vi får inn det vi vil ha, og vi skader de vi vil.

De innsatte er imidlertid ikke *bare* kritiske til sikkerheten. Adam fortalte at sikkerhetstiltakene trygger ham i sin soningshverdag. Han er fornøyd med at betjentene utfører cellesjekk for å avdekke blant annet narkotika, slik at innsatte slipper «å få relapse når man er inne i fengselet»:

Jeg mener, jeg mener faktisk, for å være helt ærlig.. så ville, hadde du stilt meg det spørsmålet her for eeh.. ja i 2019 da, så ville jeg sagt til deg, "nei vet du hva jeg synes det er noe dritt", men vet du hva, faktisk så synes jeg det er bra. Fordi.. ja kanskje de ikke har.. eeh.. Tilgang til rehab, eller rehabilitering eller sånne ting, men hvis en skulle ha drugs da.. Og de sjekker og de finner drugs, så er det bra at det blir kvitt, fordi.. Det er jo.. Det verste som kan skje er jo å få en relapse når man er inne i fengselet.. for da vil man ha mer, og da blir man aggressiv, og da..

Videre forteller Adam at sikkerhetstiltakene som fengselet gjør for at betjentene skal være beredt i en nødsituasjon, for eksempel ved å lære seg livreddende førstehjelp, gjør at han føler seg tryggere i fengselet. Han er også fornøyd med at fengselet har sikkerhetsceller. Selv om det ikke er noe hyggelig å bli plassert i en sikkerhetscelle, så forstår han nødvendigheten av at de er der, og at de tas i bruk når de blir det.

4.3 De innsattes forhold til betjentene og de ansatte

Forholdet mellom innsatt og ansatt er av stor betydning når det gjelder de innsattes soningsopplevelse. Liebling og Arnold (2004) viser i sin studie gjort i engelske fengsler, at viktige aspekter som kan danne et godt forhold mellom ansatte og innsatte blant annet er respekt, tillit, støtte og en medmenneskelig behandling. Dette er humane verdier som er sentrale for de innsatte, og som har stor betydning for deres soningsopplevelse. I mine data var det et gjennomgående trekk at de innsatte var fornøyde med betjentene som jobbet i fengselet, og måten de utførte arbeidet sitt på overfor dem. Det var bred enighet om at de fleste betjentene er greie, og at de har en god tone med de fleste betjentene. I en ellers grå soningshverdag, peker de innsatte på betjentene som en positiv faktor. Geir sier for eksempel at:

Det positive er faktisk det at det jobber en del folk her som har.. Et godt hjerte. [...] Som

klarer å se litt grann av.. Ja.. Som gjør dagen lettere, som bryr seg da, som.. Ser at folk kanskje sliter og tar en prat, og de er imøtekommende, og klarer å få til ting og sånt noe, så dem.. Det er jo litt opp og ned dette her og, det er jo veldig stor forskjell på mennesker, men.. Mitt inntrykk er at flere av de som jobber her bryr seg virkelig.

Videre forteller Geir om hvor viktig det er for han og andre i fengselet at innsatte og ansatte har en god tone, humor og at det er rom for å tulle og spøke: *«Og det at de på en måte takler det på en god måte og.. Er med på og spiller litt og det.. Det synes jeg er gøy, det.. Det og gjør hverdagen lettere. For det blir mindre anspent»*. Dette gjør soningshverdagen mindre anspent, og kan også bidra til at de innsatte opplever soningen som lettere å komme igjennom. Liebling (2007) hevder at andre dimensjoner i de innsattes soningshverdag påvirkes av kvaliteten på relasjonen mellom innsatt og ansatt. Dette kan understøttes av kommentaren til Geir, som viser at en god tone mellom innsatt og ansatt demper anspenheten, som igjen kan redusere mulighetene for at det blant annet oppstår uenigheter og krancling.

Forholdet mellom innsatt og ansatt i et fengsel kan være et komplisert forhold, fordi fengselsbetjentene innehar en betydelig makt som både kontrollør og hjelper. Fengselsbetjenter og andre ansatte i kriminalomsorgen har en rolle hvor de både utøver tvang og samtidig skal legge til rette for rehabilitering. Betjentenes rolle som støtteperson kan slik oppleves å stå i et motsetningsforhold til de kontrolltiltakene som betjentene jevnlig utfører. Ved konflikter og kriser i fengselet vil man som fengselsbetjent også unntaksvis måtte bruke fysisk makt overfor innsatte. Dette kan oppleves vanskelig både av den innsatte og ansatte, og dette kan redusere oppnådd tillit og muligheter for videre rehabilitering (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 207). Ugelvik (2011) skriver at fengslenes paradoks titt og ofte kommer til uttrykk, og at flere vidt forskjellige målsetninger i praksis kan være ødeleggende for hverandre. Det kan være utfordrende for betjentene at de på en og samme tid skal være fengselsbetjent og omsorgsperson, for «Hvordan går ståltupp og omsorg sammen? Tåregass og endringsarbeid?» (Ugelvik 2011, s. 87). Mjåland og Lundeberg (2014) viser her til begrepet straffehybridisering for å beskrive sammenhengen mellom kontroll, straff og rehabilitering. Gjennom en undersøkelse av kontaktbetjentarbeidet og russamtalene ved rusmestringsenheten som ble undersøkt, viser Lundeberg og Mjåland (2014) at hybriditeten kommer til uttrykk gjennom ubestemmeligheten til de nye reaksjonsmåtene og endringsverktøyene, som for eksempel når russamtaler ble benyttet for å vurdere og avklare kriminelle forhold (rusbruk i fengsel), sikkerhet, behov, motivasjon og endringsoppriktighet. I

en slik straffehybridisering blir kontroll og rehabilitering to uatskillelige praksiser (Mjåland 2015). Straffehybridisering medførte forvirring, frustrasjon og usikkerhet for de innsatte, i tillegg til at praksisen hadde problematiske implikasjoner for de innsattes rettslige posisjon (Mjåland and Lundeborg 2014, s. 197-198). Dette kommer blant annet til uttrykk når Martin forteller at han var fornøyd med betjentene på sin avdeling, og i tillegg følte at han kunne prate med dem dersom han hadde en tung dag og hadde behov for noen å prate med. Han følte selv at betjentene brydde seg om han. Han ville likevel ikke ha åpnet seg til betjentene. Dette begrunner han med at det er forskjell på det å føle at man kan prate med betjenter, og det å kunne stole på noen på dem:

Martin: Ja.. Men om du kan stole på dem det er noe helt annet. [...] Ja.. Jeg stoler ikke på dem, så jeg åpner meg ikke så veldig akkurat for betjentene sånn sett. Hvis jeg har en tung dag, så er det min og min dag liksom.

Nina: ja, du holder deg..

Martin: ja, fordi, for de, erfaringsmessig så skriver de ned alt sammen, så ingenting på en måte blir mellom meg og deg, det blir mellom meg og så resten av blåskjortene.

I situasjonen til Martin, kan det tenkes at han unnlater å åpne seg til betjentene i frykt for at det han sier skal bli skrevet ned og delt med andre ansatte, og i verste fall at noe av det han sier i fortrolighet skal kunne brukes mot han på et senere tidspunkt. Dette kan nettopp komme av den tvetydige rollen fengselsbetjentene har, og den straffehybridiseringen Lundeborg og Mjåland (2014) viser til. Deltakerne fortalte meg at dersom de først skulle åpne seg til betjenter, så kom det helt an på til hvem. Mange har imidlertid god kontakt med kontaktbetjenten sin, og sier at skulle de først ha åpnet seg og pratet med noen, så var det gjerne til kontaktbetjenten. Hans fortalte meg om forholdet han hadde til kontaktbetjenten sin. På grunn av hans utfordringer i fengselet, hadde han og kontaktbetjenten hans blitt enige om at Hans skulle kunne uttrykke verbalt alt han tenkte og mente til kontaktbetjenten sin, uten at det skulle få noen konsekvenser for han i form av rapporter og tilbakeslag i soningen. Gjennom en slik avtale, der kontaktbetjenten viste at han faktisk var til å stole på, og at det som ble sagt mellom dem ikke ble skrevet ned og brukt imot han, følte Hans at han kunne åpne seg, snakke ut, og på den måten finne roen:

Når jeg er sur, på avdelingen, så ringer jeg på til [kontaktbetjenten], og sier at nå.. tar du deg en tur opp på rommet. Så kommer han på rommet, så sitter vi og snakker sammen om alt og

ingenting, og det hjelper meg veldig mye. Han lytter og han.. Jeg kan si hva jeg vil, jeg kan si til han at.. «Neste gang, jeg har så lyst å kline til han [person], ikke sant, fyfaen». Og normalt da, så ville jo en betjent bare ha *plystrelyd*, skrive det ned med en gang, ikke sant. Og han, dem har blitt enig om at jeg skal kunne si hva jeg tenker.. «Vær helt ærlig, så skal ikke vi bruke det imot deg i noen papirer eller sånne ting».. Og det har jeg gjort med han, jeg stoler 100% på han [kontaktbetjenten]. [...] Og det synes jeg er bra, vi har fått et bra samarbeid, jeg og han, ikke sant.

Hans hadde også fått utdelt en dagbok hvor han kunne skrive ned alle tankene sine, uansett hva det gjaldt. Heller ikke noe av det han skrev i boka ville bli brukt imot han, men skulle heller være et hjelpemiddel for han og kontaktbetjenten i soningen. Her ser det altså ut til at Hans og kontaktbetjenten har funnet en god løsning på tillitsbygging, hvor de har funnet en fin balanse mellom betjentens jobb som kontrollør og som støttespiller.

I et høysikkerhetsfengsel kommer en ikke unna den asymmetriske relasjonen som råder mellom innsatt og ansatt. Forholdet mellom betjent og innsatt vil alltid bære preg av både autoritetsforskjeller, urettferdighet og frustrasjon, selv om det også inneholder positive ting som vennskapelige tendenser, morsomheter og vitser. Ifølge Mathiesen (1964) har dette flere funksjoner, som at det demper aggresjon blant de innsatte, løser opp konflikter, det gjør jobben lettere å bære for betjentene, og det understreker at betjentene unngår å gå inn i en tung og vanskelig emosjonell relasjon med de innsatte. Det er snakk om en helt spesiell balanse mellom alvor og humor (Ugelvik 2011, s. 101). Dette tas også opp av Goffman (1967), som peker på at en total institusjon alltid vil ha et tydelig skille mellom de som bor på institusjonen og de som arbeider der. Adam var opptatt av hvordan han ble prata til av betjentene. Når han hadde det vanskelig og pratet seg selv ned, så visste han at det han trengte var å bli sett av betjentene, og at de pratet til han på en ærlig og kanskje noe brutal måte. Han syntes det var bedre å få beskjed om at han måtte ta seg sammen for at det skulle skje noen endring, enn at betjentene bare «feiet det bort» og sa at ting kom til å ordne seg. Det virker som om at dette handlet like mye om at han ikke ønsket å få falske forhåpninger av betjentene, som tross alt skulle hjem på slutten av dagen, og ikke selv satt bura inne:

Jeg forteller meg selv med de stemmene i hodet at jeg kommer til å, jeg kommer ikke til å bli noe. Det blir ikke noe av meg, jeg er helt ubrukelig uten rus, skjønner du. For det jeg forteller meg selv, hvis ikke jeg får.. Istedenfor å bare få en klapp på skulderen og bare si "ja du klarer det her". Ta og så si det til meg: "Vet du hva.. du duger ikke til noe akkurat nå. Men stram deg

opp, ta deg sammen. Jeg vet du er capable, men du må gjøre noe for det".. Istedenfor å fortelle meg «ja, det går bra, dette har du», og så gå videre. [...] Fordi dem, dem blir jo ikke her. De går. Ikke sant, det er det som er greia, det er det som er forskjellen på å sitte inne, og jobbe på et fengsel.. Du gir håp til et menneske som sitter bura inne.. Tross alt da, du vet at på slutten av dagen, du må hjem..

Det at betjentene tar seg tid til å lytte til de innsatte når de trenger en prat eller har det vanskelig, og gir dem konstruktive tilbakemeldinger som er genuine fra deres side, kan bidra til at skillet mellom innsatt og ansatt reduseres. For Adam sin del kan det tenkes at skillet mellom innsatt og ansatt øker når ansatte ikke tar seg ordentlig tid til å lytte til han og utfordringene han har.

I et stort høysikkerhetsfengsel med godt over 100 innsatte og enda flere ansatte skal det godt gjøres å gå overens med alle. Dette ser ikke ut til å være særlig utfordrende for de innsatte, ettersom de fort plukker ut hvem de synes er grei å ha med å gjøre, hvem de har kjemi med, og hvem som virker å strekke seg litt ekstra for de innsatte. I fengselet er det ikke alle som deler oppfatningen om at de ansatte bryr seg om de innsatte og forsøker å gjøre dagen lettere for dem. Sander har inntrykket av at betjentene kommer på jobb for å låse opp og igjen dører: *«Nei, det er mange som kommer her, og låser.. Og jobben deres er at de låser opp når vi kommer, og låser igjen når vi går. Ikke sant, eeh, og, dem, alt imellom er helt uinteressant»*. Videre tar Sander opp måten innsatte kan føle seg tilsidesatt av ansatte/betjenter på, spesielt når de ikke ser de innsatte, men bare hører dem gjennom en calling: *«Det er veldig lett å kunne avvise folk, når du vet at folk ikke ser deg, ja.. Og du er jo prisgitt folk.. På andre siden av callingen når du er på en låst celle»*. Sander sitter igjen med en følelse av at terskelen for å avvise de innsatte er lavere i situasjoner slik som dette.

4.3.1 Den gode fengselsbetjenten

I studien til Ugelvik (2011, s. 139-140) beskriver de innsatte hva en «god betjent» er. En god betjent er effektiv, dyktig, og til å stole på. Ofte handler det ikke nødvendigvis om hva en betjent gjør, men heller om *måten* betjenten gjør jobben sin på. De må være høflige og respektfulle overfor de innsatte, ha glimt i øyet, og ikke minst vise at han/hun bryr seg om de innsatte – noe som oppleves som sjelden vare. Det er viktig at betjentene anerkjenner og ser de innsatte som enkeltmennesker, og ikke som et nummer i rekka. Dette er trolig mye av det

blant annet Adam, som jeg nevnte i forrige delkapittel, søkte etter i sine samtaler med betjentene og de ansatte. Når innsatte og ansatte er såpass tett på hverandre store deler av dagen, får de innsatte fort et inntrykk av den ansatte. Emil sier at: *«Du merker det på folk når du er tett på liksom, at.. Om de gjør det fordi de må eller om de faktisk vil genuint hjelpe deg da»*. Ønsker betjenten genuint å være på jobb og hjelpe de innsatte? Eller er de bare maktsyke mennesker som ønsker lønna si? Kristian er også fornøyd med betjentene på sin avdeling, og han vektlegger i tillegg betydningen av at det har blitt flere kvinner som jobber i fengselet. En grunn til dette er at han synes kvinnelige betjenter viser mer forståelse og er enklere å prate med. Han uttrykker også at det er enklere å motta «tilsnakk» fra en kvinnelig betjent:

Eh, jeg synes.. Det er lettere å snakke med.. Eh, en kvinnelig betjent om vanskelige ting, enn det er med en mannlig betjent.. Så det med at.. Det er såpass mye kvinnelige betjenter som det er her, det synes jeg er veldig positivt. [...] Og det gjør også at.. Eh.. Gutta er mer rolig rundt dem, mens, og tåler å få høre at hvis det er en kvinnelig betjent som sier «du, nå må du.. sånn og sånn», ikke sant, for det er mye lettere å prate med de, enn hvis du får.. En mannlig som går og.. Ja, kjefter eller ett eller annet sånn, så er det mer, eller lett for å bare «kan ikke du dra til helvete», du sier ikke det til.. En kvinnelig betjent. Eller sikkert noen gjør det, men altså.. Men jeg føler at det med at det har blitt mye mer kvinner i.. Systemet her er veldig bra.

Det er ikke bare betjentene som de innsatte uttrykker å være fornøyde med. Flere trekker også frem blant annet avdelingenes sosialkonsulenter. Flere trekker frem sosialkonsulentene som noen som står på for de innsatte, som prøver så langt de kan å hjelpe, noe som gjør at de innsatte sitter igjen med en følelse av at disse menneskene bryr seg. Hans snakket blant annet varmt om sosialkonsulenten han hadde vært i kontakt med i fengselet:

Og her inne, sosialkonsulenten her inne er.. Helt perfekt. Hun gjør alt, for å hjelpe meg. Hun skriver, hjelper meg med alt som er av søknader, skriver kun positive ting. Hun har virkelig trua på meg.

Det var tydelig at Hans hadde en god relasjon til avdelingens sosialkonsulent, og han var ikke beskjedent når han snakket om hva sosialkonsulenten har betydd i hans soningshverdag. Faktisk hevdet han at avdelingens sosialkonsulent var en av grunnene til at han ønsket å sone i nettopp dette fengselet. Måten han beskriver sosialkonsulenten på, minner mye om det Ugelvik (2011) beskriver som «den gode betjenten».

4.3.2 «Nye» betjenter/aspiranter VS. mer erfarne betjenter

Innsatte i Ugelviks (2011) studie snakker om at det finnes et skille mellom «nye» og «erfarne» betjenter. Han skriver at ekstrabetjentene er «barn som ikke kan rutinene, og de vet ikke hvordan den normale omgangstonen er og skal være på avdelingen» (2011, s. 138). De innsatte i studien fremhever måten de erfarne betjentene er rundere i kantene på, mens nye betjenter, aspiranter og ekstrabetjenter har et markeringsbehov fordi de er usikre og redde for å ta feil. Slike funn gjorde også jeg i fengselet. Blant annet fortalte Kristian meg om uoverensstemmelsen han opplever mellom praksisen til aspiranter i forhold til praksisen til mer erfarne betjenter, når det kommer til sikkerhet og regler. Han fortalte om en episode hvor han og noen andre innsatte hadde laget seg et glass med vann hvor de lot en avokadostein vokse og gro. De anså det hele som en harmløs ting å gjøre, selv i et høysikkerhetsfengsel. De fikk alle plantene sine til å spire, og ingen faste betjenter reagerte på at planten sto på cellene deres. Når det en dag kom en aspirant på runde, så tok aspiranten fra dem plantene. Dette opplevde de som kjedelig og irriterende, spesielt fordi det er så uklare grenser på hva som er greit og ikke blant betjentene.

Flere andre innsatte reagerer også på uoverensstemmelse blant betjenter og aspiranter når det kommer til reglement og skjønnsbruk. Sander forteller at dette høysikkerhetsfengselet er et fengsel hvor det kommer mange vikarer og studenter. Aspirantene er ferske i jobben og ifølge de innsatte er de mer firkanta på regler og viser i mindre grad skjønn, til de innsattes store frustrasjon. Liebling og Arnold (2004, s. 461) hevder at måten innsatte behandles på av ansatte har en stor innvirkning på hvordan de vurderer legitimiteten til og det moralske klimaet i fengselet. Betjentenes bruk av skjønn er spesielt interessant her. Blant annet skriver Liebling og Price (2003, s. 77) at: «Prison officers cannot enforce all the rules if they want to get to the “end of the day” without difficulty». Det å «komme seg gjennom dagen» er en sentral motivasjon når det kommer til betjentenes skjønnsmessige håndheving av lover og regler. I betjentenes arbeid med å ivareta orden og sikkerhet, som også er den viktigste målsetningen med arbeidet deres, er de nødt til å samarbeide og forhandle med de innsatte. Betjentenes skjønnbruk har stor betydning her, fordi de hele tiden må vurdere når, hvorvidt og hvordan regler skal håndheves. I betjentenes skjønnsarbeid er det flere hensyn som skal tas: ro og orden på avdelingen, likebehandling, individuell behandling, konsistente avgjørelser osv. (Liebling and Price 2003; Ugelvik 2011). Mine funn viser at slik skjønnbruk etterlyses av enkelte innsatte. Blant annet uttrykker Sander misnøye når det kommer til kommunikasjon

av regler, og han opplever det som slitsomt at «nye» og «gamle» betjenter ikke praktiserer reglene på samme måte:

Og så, tenker jeg at.. [Fengsel] er også en vikar- og studentinstitusjon. Og det sliter vi litt med.. Fordi at, vi er mennesker i krise, vi er mennesker som skal på en måte, bygge oss opp igjen.. Og vi kan ikke ha mennesker på jobb hele tiden som har en annen oppfatning enn de som var på forrige vakt eller de som var i går. Vi.. Blir sånn.. Og studenter, de er veldig sånn "ja men reglene sier, reglene sier". Vis skjønn.. Det må dere lære dere. Dere må vise skjønn på hvordan ting er.

Fengselets ansatte innehar riktignok en stor mengde skjønnsmessig makt – spesielt gjennom sin rolle i å bestemme hvilke innsatte som har gjort seg «fortjent» til hvilke goder. Betjentene har blant annet som rolle å skrive rapporter, som igjen bidrar til å fatte beslutninger om de innsatte, for eksempel om de får prøveløslatelse eller ikke (Crewe 2011b). Crewe (2011a, s. 513) beskriver hvordan innsatte i dag beskriver en usikkerhet i fengselet, som knytter seg både til nåtiden og fremtiden. Spesielt fremheves usikkerheten som følger av en skjønnsmessig styringsstil. Relasjonene mellom ansatte og innsatte har blitt mer avslappede, men samtidig mer kompliserte. Blant annet fortalte innsatte at selv om styringsstilen var strengere før, så var det enklere å sone da, fordi de innsatte visste hva de hadde å forholde seg til. Nå, derimot, kan man i ene øyeblikket tulle og fleipe med betjentene, og i neste øyeblikket kan de være kalde og avvisende. Betjentenes skjønnsbruk ser ut til å ha både fordeler og ulemper for de innsatte. På den ene siden kan bruk av skjønn gjøre soningsopplevelsen «lettere» for de innsatte. Samtidig kan skjønnsbruk også kan føre til mer usikkerhet og frustrasjon i forholdet mellom innsatte og ansatte, fordi dette vil kunne tydeliggjøre forskjellsrelasjonen mellom innsatt og ansatt (Lundeberg and Mjåland 2016).

4.3.3 Avstand mellom innsatte og betjenter

Selv om de innsatte stort sett er fornøyde med fengselsbetjentene og har en hyggelig tone med dem, så kan de likevel føle på en avstand til dem. Dette kan blant annet ha noe med størrelsen på fengselet å gjøre. Tidligere har blant annet Johnsen og Granheim (2011), og Johnsen, Granheim og Helgesen (2011) funnet at avstanden mellom innsatte og betjenter/ansatte i fengsler ser ut til å øke i takt med størrelsen på fengselet. I mindre fengsler ser en at innsatt og ansatt har mye uformell og mindre anstrengt daglig kontakt. En slik avslappet atmosfære kan føre til at det blir lettere å forholde seg til hverandre som individer og ikke bare som innsatt

og ansatt. Likeledes er det en lang tradisjon for samhandling mellom ansatte og innsatte i små fengsler. Dette er faktorer som anses å være store fordeler i mindre fengsler (Johnsen and Granheim 2011, s. 207-208). Erik fortalte for eksempel hvordan han har erfart at det er større rom for å være ærlig om ting i et lavsikkerhetsfengsel i forhold til i et høysikkerhetsfengsel, fordi *«her er man bare ute etter å ta deg litt.. eh i og med at fokuset er så mye på den høysikkerheten»*. Han sier videre at dersom han hadde hatt noe han ønsket å snakke med betjentene om, så hadde han syntes det var vanskelig å snakke om det med de ansatte, på grunn av det store fokuset på sikkerheten i fengselet.

I fengselet jeg studerte var det ikke uvanlig med «lappesystem», hvor beskjeder eller forespørsler ble skrevet på lapper av innsatte og gitt til de ansatte. Svar på lappen kunne også forekomme i form av en beskjed på en lapp. Geir forteller at lappesystemet bidrar til å øke avstanden mellom innsatte og ansatte. Når et lappesystem erstatter personlige samtaler, kan det føre til at kontakten mellom innsatt og ansatt blir upersonlig og fjern, og man kan føle seg distansert fra hverandre:

Det er liksom, skal du ha en samtale med noen, skal.. Det er lapper og skjemaer for alt, det er veldig sånn.. Emh.. Em, det er mye større avstand da, mellom for eksempel de du ønsker å ha en samtale med, eller, sånn føles det, fordi på en måte.. Alt går på papirskjema, skriver en lapp, og så må du vente, og så får du et svar på en lapp, kanskje, hvis du er heldig, hvis ikke så.. Kanskje blir den glemt bort.. Mange ganger så får en ikke noe svar i det hele tatt. [...] Så du blir mye mer sånn isolert her.. Sånn individuelt da.. Du føler deg mer isolert.. Eller ensom. Avstanden blir større til de ansatte.

I et høysikkerhetsfengsel er det ikke alltid like enkelt å komme i kontakt med dem man ønsker. Som et resultat av at mange innsatte gjerne ønsker å komme i kontakt med samme person, kan man sitte igjen med en følelse av at man forsvinner i mengden. Emil har erfart at man kommer enklere i kontakt med de man ønsker i et mindre fengsel, og samtidig at ansatte i større grad blir kjent med deg, noe som er fordelaktig i forbindelse med tilbakeføringsprosessen:

Det som er på mindre anstalter, så er det mye lettere å få snakke med de du vil da.. Det er ikke så lang ventetid, du vet, sånn tannlege, du vet.. Nå har det vært veldig bra her da, faktisk, fordi mange som er her har lengre dommer, så de har liksom fått gått imellom mye, men.. Det er mye lettere å få kontakt med.. Mye lettere å få kontakt med, ja, sosialkonsulent da, eller

avdelingsleder, eller.. Nå er det jo ganske greit her, faktisk, selv om det er en stor anstalt, men.. I andre fengsler så blir du mer.. Det blir litt fjernt da, hvis du skjønner, du har liksom ikke den kontakten, mens i mindre fengsler så er det kanskje lettere for der er det ikke så mange å ta hensyn til da, så da. [...] Sånn med tanke på at de blir kjent med deg, så er det lettere igjen i et mindre fengsel, at da vet de.. Vakter og alt, de legger jo mye mer merke til folk enn, hvis du er 5 på en avdeling og en betjent er der, så er det jo mye enklere for dem å ha kontroll på de 5 enn det er på de 14 som er her da. [...] Å få en bedre kontakt med.. med betjenten, og få et mer bedre bilde av deg er mye lettere i et mindre fengsel sånn sett.

I et høysikkerhetsfengsel vil ikke bare avstanden mellom innsatt og ansatt øke, men også avstanden mellom innsatt og ledelse. Johnsen og Granheim (2011, s. 207-208) skriver at en desentralisert og mindre hierarkisk struktur, som en gjerne har i mindre fengsler, gjør det mer naturlig for administrasjonen å ha direkte kontakt med de innsatte. Det er i disse møtene fengselsledelsen får førstehånds innsikt i de innsattes situasjon, noe som gjør at problemer kan diskuteres og kanskje løses med en gang. På denne måten kan det stressende aspektet ved å vente på svar som forårsaker mye frustrasjon blant de innsatte fjernes. Funn fra min studie viste at de innsatte opplevde det som frustrerende at de ansatte i administrasjonen hadde i oppgave å vurdere søknader, og ta beslutninger. Med en avstand mellom innsatt og ledelse i bunn, ender det gjerne med at de som vurderer søknader blir nødt å bedømme de innsatte basert på papirene deres. De innsatte uttrykker urettferdighet og frustrasjon over at betjentene ikke har mer de skulle sagt, siden det er dem som *egentlig* kjenner de innsatte. Et eksempel fra Martin illustrerer dette:

[...] Jo større anstaltene er.. Jo mindre på en måte har man en relasjon med administrasjonen da.. De dømmer deg etter papirer uten at.. Disse folka som jobber her, som er rundt deg 24 timer, som egentlig kan si noe.. hvem du er, om du har blitt et bedre menneske, dårligere menneske.. De har ikke noe å si i forhold til når de skal ta avgjørelser borte på kontoret.

Emil stiller seg bak dette, og påpekte også hvordan hendelser en har hatt i fengselet vil følge en under hele soningen. De ansatte i administrasjonen vet gjerne ikke historien bak slike hendelser som er rapportert, og vil trolig dømme den innsatte ut ifra det som står i papirene. Emil virker oppgitt når han forteller hvordan slike hendelser vil definere en, noe som igjen kan skape hindringer for progresjon:

De som skriver under og sånn, de har bare lest et papir, de har aldri møtt meg. Det synes jeg er litt kjipt også, at de skal liksom, kanskje du har en hendelse eller to da, og det skal liksom

definere deg for den du er. Du vet jo ikke alltid grunnen, hvis ikke jeg vil si til deg da, at "ja det var han som provoserte meg med..", mye sann, så er det veldig.. Så blir jo det veldig definert, meg blir jo definert av den hendelsen på en måte da. [...] De som skriver søknadene og har de endelige svarene, det er aldri de, de får jeg aldri, har aldri møtt meg, de har aldri hilst på meg, aldri snakka med meg, aldri hørt hva jeg mener om.. Eller du vet hva jeg mener liksom. [...] Så du føler litt at du blir dømt ut fra et papir da, ikke sant. At det er deg, ferdig.. liksom.. Så, jeg føler at de kunne fått et ganske annet inntrykk av folk hvis de hadde møtt, jeg skjønner at de kanskje ikke har tid til å prate med alle sammen, men i hvert fall vist seg litt da, litt mer.

Dette er trolig en faktor som kan forme den innsattes soningshverdag, fordi deres relasjoner til ansatte i fengselet er viktig for blant annet trivsel og progresjon. De innsatte forteller at dersom de sto fritt til å kunne velge om de kunne sone i et stort eller et mindre fengsel, så ville de aller fleste ha valgt å sone i et mindre fengsel. Hovedgrunnen til dette var nettopp på grunn av kontakten de hadde med de ansatte, fordi den mellommenneskelige kontakten er viktig.

Sitatet over illustrerer noe av det jeg skal diskutere videre i det følgende. Makten har endret form, og forankres i papirarbeid og dataprogrammer, noe som bidrar til å endre karakteren til soningsopplevelsen. Når en hendelse først blir dokumentert, er det svært vanskelig for den innsatte å bli kvitt denne hendelsen – den vil alltid stå der, og de innsatte vet aldri når hendelsen vil brukes imot dem (Crewe 2015, 2011a).

4.3.4 En ny form for maktutøvelse

Maktutøvelsen blant betjenter i fengslene har i den senere tid endret form, dette tar blant annet McDermott & King (1988) og Crewe (2015, 2011b) opp. Fysisk avstraffelse har blitt erstattet med et slags psykologisk spill, hvor de ansattes makt og kontroll over de innsatte sentreres rundt rapporter og journalføring (Crewe 2015, s. 58). I fengselet rapporterer betjentene daglig de innsattes atferd. I rapportsystemet KOMPIS noterer betjentene hvordan dagen til den innsatte har vært, og spesielle negative/positive hendelser. Emil forteller hvordan betjentene og de ansatte på den måten kan påvirke de innsattes progresjon, fordi de kan gå tilbake i tid å se på rapporter som ligger inne. På den måten kan en negativ rapport potensielt være skjebnesvanger for den innsatte:

Emil: Hvis du skriver en søknad, så kommer alt det negative på en måte da.. Så, for de noterer hver dag i noe som heter Kompis, og der står det liksom «Emil er sånn, og han har sagt det og han har gjort det», eller..

Nina: Mhm.. Betjentene?

Emil: Ja, de noterer hver dag liksom. Så alt, du får en rapport hver dag på en måte da. Men hvis du er frekk eller ett eller annet sånt, så står det også der ikke sant.. Så, og den kan de, den kan de gå tilbake på helt fra forrige soning til og med og, ikke sant.

Dette beskriver blant annet Crewe (2011b, s. 464-465) som «*power of the pen*». Endringen kan betraktes som en *mykere* type maktutøvelse, der betjentene oppleves som mindre autoritære. De innsatte må selv ta større ansvar for egne handlinger, noe som fordrer stor grad av selvregulering. Praksisen beskrives av Crewe (2015, s. 58) som de-humaniserende, og den oppfattes også som forvirrende for de innsatte. Adam forteller blant annet at de innsatte må passe seg for å fortelle hva de mener, fordi det vil bli rapportert ned av betjenter, noe som kan ha en negativ påvirkning ved en senere anledning:

Adam: Man kan ikke bli venn med alle, men som jeg sier, for å overleve, så må du lære deg spillets regler. Og i et fengsel, så er det så enkelt som å si "ja takk, vær så snill, hadebra, god morgen, godkveld, ja det var hyggelig", ikke sant, bukke og nikke og.. og, skjønner du. For da slipper du å få sånn unødvendig styr for å fortelle hva du føler om mennesker.

Nina: mhm.

Adam: for det er ikke alltid det lønner seg. Du får rapport i trynet bare for å si hva du føler. [...] Skjønner du, så, da er det greit å bare bukke og nikke. jeg lærte det på den harde måten. For som 19-åring, så hadde jeg fått en god del rapporter for å si, "hei din fucker, ikke snakk til meg", "du klarte ikke å bli politi, så du ble fengselsbetjent, hæ?», skjønner du. for å si det jeg mener, jeg fikk rapporter, så.. jeg har lært.. man skal holde litt for seg selv.

Som Adam viser i sitatet over, kan hver eneste ting som de innsatte sier eller gjør bli rapportert av betjentene. Dette gjør at de til enhver tid må være obs på hva de velger å si eller ikke, og må på den måten hele tiden vurdere egen atferd, for å unngå å «få rapport på seg». Dette er det Crewe (2015, s. 56) betegner som «tetthet». Dette kommer av at soningshverdagen kan oppleves som mer psykisk krevende. Her kan det trekkes på hvordan de innsattes «frontstage» (Goffman 1959) kommer til uttrykk i deres soningshverdag.

5. Tilbakeføringsprosessen

Soningshverdagen og tilbakeføringsprosessen til de innsatte går gjerne hånd i hånd, der en positiv og god soningshverdag i større grad tilrettelegger for en god tilbakeføringsprosess. Dette analysekapitlet vil omhandle de innsattes opplevelser og erfaringer rundt deres rehabilitering og tilbakeføringsprosess. Det finnes imidlertid en beskjeden mengde litteratur om innsattes tilbakeføringsprosess, spesielt i Skandinavia, noe som også understrekes av blant andre Todd-Kvam og Ugelvik (2019).

Straff som virker er avgjørende for å bekjempe kriminalitet og trygge samfunnet, og straffen må være slik at tilbakefallet til ny kriminalitet blir mindre. Blant annet innebærer dette å rehabilitere bedre (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 7). Men hva innebærer det å rehabilitere bedre? God rehabilitering krever blant annet fleksibilitet innenfor rammene av den idømte straffereaksjonen, med gode virkemidler både innenfor og utenfor fengsel. I tillegg kreves det en planmessig gjennomføring av straffen, med kontinuitet og koordinering av tiltak som bidrar til en «sømløs» straffegjennomføring, og med et tett samarbeid med andre virksomheter utenfor fengselet (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 7).

Kriminalomsorgen inspireres også av «What works» prinsippene. Hovedprinsippene for denne tilnærmingen er at intensiteten i programmet skal tilpasses lovbrüterens risikonivå. Tiltak må rettes mot de kriminogene faktorene, altså de faktorene som øker risikoen for at den kriminelle atferden opprettholdes. Programmer kan være sentralt her. I tillegg må det tas hensyn til responsivitet, altså at tiltakenes gjennomføring må tilpasses den domfelte (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 70).

Sentralt i kriminalomsorgen står også tilbakeføringsgarantien. Denne «garantien» innebærer at «kriminalomsorgen har et ansvar for at domfeltes behov for og rett til tjenester kartlegges så snart dommen mottas, og at informasjon om behovene videreformidles til den etat som yter tjenesten og at dette skjer så tidlig at etaten har mulighet for å tilrettelegge tilbudet i god tid før løslatelse» (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 11). De ulike etatene yter tjenester til domfelte på samme måte som til andre borgere. Videre skal garantien «sikre at innsatte og domfelte, som i mange tilfeller tilhører de fattigste og mest utslåtte i vårt samfunn, kan få utløst de samme rettighetene som alle andre har, men som de på grunn av fengslingen ikke får adgang til» (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 11).

Blant deltakerne jeg snakket med varierte erfaringene de hadde rundt rehabilitering og tilbakeføringsprosessen. Måten de innsatte opplever tilbakeføringsprosessen på, kan ha stor betydning for deres evne til å lykkes med rehabiliteringen. Noen hadde opplevd en tilbakeføringsprosess som var akkurat slik de ønsket den skulle være, hvor de hadde erfart en sømløs tilbakeføring til samfunnet. Andre hadde erfart en mangelfull tilbakeføring hvor de ikke ble rehabiliterte. Felles for de innsatte jeg snakket med i fengselet, er at de erfarer tilbakeføring og rehabilitering i dette fengselet som manglende og dårlig.

Videre i kapitlet ønsker jeg å komme nærmere inn på hva de innsatte selv legger i hva en god og vellykket tilbakeføring er. Prinsippet om progresjon i soningen står sterkt i norsk kriminalomsorg, og jeg drøfter hvordan dette også for de innsatte er et viktig punkt i soningen. Noe som henger mye sammen med progresjonssoning, er overgangen fra fengsel til samfunn. Ettersom avstanden til samfunnet virker å være størst fra et høysikkerhetsfengsel, er det interessant å se hvilke opplevelser og erfaringer de innsatte har rundt dette. Videre trekker jeg frem hvordan 1) *soningsplan*, 2) *kartlegging* og 3) *rusmestring* er faktorer som de innsatte anser som viktig for en god tilbakeføring. Mot slutten av kapitlet ønsker jeg også å drøfte hvordan motstand fremkommer hos de innsatte. Jeg går nærmere inn på hvordan flere innsatte ser ut til å ha en hyperkritisk holdning til fengselet og «systemet», og forsøker å illustrere hvordan dette kan være en måte for de innsatte å vise motstand på for å mestre sin tilværelse i fengselet.

5.1 Progresjon i soningen

Overfor gjengangere i fengsel kan det være en utfordring å få til en hensiktsmessig progresjon i soningsforløpet, nettopp fordi dette er mennesker som tidligere har vist at de ikke har endret sitt kriminelle handlingsmønster. Prinsippet om progresjonssoning er imidlertid minst like viktig for gjengangere, som for andre innsatte. Som et ledd i progresjonssoningen frem mot en løslatelse, skal den domfelte etter regelen overføres til et fengsel med lavere sikkerhet når en har sonet en del av straffen i et fengsel med høyt sikkerhetsnivå. Overføring til et fengsel med lavere sikkerhetsnivå skjer normalt ikke dersom det er mer enn fem år igjen til den innsatte har oppnådd 2/3 tid av den totale tiden for straffegjennomføringen. Overføring kan vurderes når det er mindre enn to år igjen til 2/3 tid. I tillegg er overgangsbolig den siste tiden av straffegjennomføringen også et viktig ledd i den gradvise tilbakeføringen til samfunnet (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 20).

I Meld. St. 37 (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 122) står det at «For innsatte som er motivert til å arbeide med seg selv for å bryte sin kriminelle karriere foreslår departementet at man utvikler en såkalt progresjonssoning med fokus på systematisk kvalifisering og muligheter for gradvis «utslusing» mot mer åpen soning». Innsatte som tar ansvar for egen rehabilitering og som ønsker endring, skal altså få muligheter for gradvis større frihet, og gradvis bli «utslust» mot mer åpne soningsforhold. En slik gradvis utslusing kan være avgjørende for at gjengangere skal få muligheten til å leve et liv uten kriminalitet. Men for at de skal kunne ta ansvar, må de også få muligheten til å vise at de er verdig tilliten. En del av den gradvise friheten og «utslusingen» innebærer blant annet at de innsatte skal få jevnlig utganger av fengselet. Dette gir de innsatte muligheten til å kunne opprettholde familienettverk og andre nettverk som venner og jobb, i tillegg til at de kan gjøre nødvendige ærend. Dette kan være visning på leilighet eller møte med sjefen eller andre offentlig kontor. Det at fengslene praktiserer en aktiv og systematisk bruk av permisjoner er av sentral betydning for at de innsatte skal kunne forberedes til et liv i frihet, og at de lettere skal kunne reintegreres i samfunnet. Jo mindre forskjellen er til livet utenfor fengselet, jo lettere vil overgangen fra fengsel til frihet være (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Det å «øve» seg på å møte samfunnet gjennom blant annet permisjoner, bidrar til å redusere forskjellen mellom fengsel og frihet. Et fellestrekk blant de fleste innsatte i min studie var at utganger av fengselet som permisjoner, fremstillinger og prøveløslatelser var sjelden vare i fengselet¹. Erik forteller blant annet hvordan han ikke ønsker å fortsette å være i et høysikkerhetsfengsel, fordi det er vanskelig i forbindelse med flere ting:

Det er ikke noe sted som jeg ønsker å fortsette å være, for det er alt for få muligheter her.. Til og.. Veldig mye som er vanskelig her føler jeg, i forhold til.. Det er vanskelig å få permisjoner her, det er vanskelig å bli løslatt på prøve her, enn andre fengsler..

I likhet med Erik, forteller også Kristian om hvordan fengselet sjelden gir muligheter for permisjoner, selv om fengselet sier at de innsatte skal få det. Han hevder at dersom de innsatte får innvilget permisjon, så får de dette lenge etter at de egentlig har rettigheter på det:

¹ Dokumentasjon fra fengselet viste at det i 2021 totalt var 32 permisjonsutganger fra fengselet. Fengselet kunne ikke dokumentere hvordan permisjonsutgangene fordelte seg blant de innsatte, men understrekte at permisjoner blant gjengangere var uvanlig.

Men så sitter jeg nå på [fengsel].. Og jeg har sittet på [fengsel] før.. Og her får man, de sier at man skal.. få permisjon og sånn, men man får ikke permisjon fra [fengsel].. Eh, noen sier at de får det, men da har de som regel sittet langt over permisjonstiden sin.

Da Knut fortalte meg hvordan han hadde erfart tilbakeføringsprosessen sin hittil i dommen, hadde han egentlig ikke noe særlig å fortelle meg, rett og slett fordi han ikke hadde hatt noe erfaring med tilbakeføring. Heller ikke tidligere hadde han hatt noe særlig erfaring med dette, på grunn av mye fulltid. Knut står oppført i politiets VIC-liste («Very important criminals») på grunn av sin domshistorikk. Han forklarer hvordan dette betyr at han får ilagt strengere straffer, uten muligheter for tidlig løslatelse. Begrepet «vekt», som beskrevet av Crewe (2015, s. 56-57) kan bidra til å beskrive hvorvidt fengselsopplevelsen oppleves «lett» eller «tung», og beskriver også hvordan hverdagen i fengselet kan være en byrde for den innsatte, der følelsen blant annet beskrives gjennom vekt på skuldrene. Knut opplever soningshverdagen og tilbakeføringsprosessen som «tyngre» på grunn av hans strenge straffer og begrensede muligheter for progresjon i soningen:

Knut: Da får du dobbel straff.. Du får fulltid.

Nina: Ikke mulighet for prøveløslatelse og den type?

Knut: Nei.

Nina: Mhm.

Knut: Du får ikke permisjon.. Du får ikke fremstilling, med mindre det brenner på dass.. Så nå har jeg sittet et år.. Og jeg har ikke fått fremstilling til begravelsen til moren til samboeren min.. Jeg har ikke fått forberedt meg noen ting til løslatelsen. [...] Jeg får fulltid, jeg får dobbel straff.. Jeg får avslag på åpen, jeg får avslag på overføring til et annet fengsel..

Det kan virke som at han tror jeg ikke tror på han. Knut tilbyr seg å ta kopier av all dokumentasjon han har av avslagene han har fått. Jeg kommenterer kort at det ikke trengs. Flere andre deltakere hadde også papirene klare dersom jeg ville ha kopier. Det virket som om at det var viktig for de innsatte å bli trodd når det kom til dette tema. Knut sukker og tar en pause før han konkluderer med at det har blitt vanskeligere for han å sone, når han ikke får noe progresjon i soningen sin på grunn av situasjonen han står i. Han legger til at det i dag «koster mer enn det smaker» å være kriminell, fordi han vet hva en pågripelse betyr for hans del: *«det koster mer enn det smaker, nå. Med å.. å gjøre det kriminelle og havne tilbake, for du.. Når jeg havner i arresten, så vet jeg at nå er det fulltid, det er «no good will» fra fengselet»*. Stian har også en stor mengde dommer bak seg, og forteller at han har opplevd at

fengselet har lagt til rette for han én gang, før han skulle løslates. Han hadde jobb og gå til, og fikk derfor innvilget prøveløslatelse når det hadde gått 2/3 av dommen. Stian opplever, som flere av de andre deltakerne, at sjansene hans til å få prøve seg ute i samfunnet er små, fordi han er gjenganger i fengselet. Selv om han selv har ordnet seg et opplegg ute i samfunnet hvor han har forpliktelser hele uka, får han ikke muligheten til å prøve seg: *«Da har jeg 5 dager i uka.. med et opplegg.. Men dette er noe jeg har laga selv.. Enda så får du ikke muligheten til å prøve deg.. Fordi du er gjenganger.. Den holder sterkere enn noe annet..»*. Det som Stian beskriver her, og som Knut beskriver over, kan også ses i sammenheng med begrepet «dybde», et begrep utviklet av Downes (1988), King og McDermott (1995) og Crewe (2015, 2011a, 2021). Begrepet handler blant annet om hvor avskåret de innsatte føler seg fra samfunnet utenfor murene. King og McDermott (1995, s. 89) viser blant annet hvordan innsatte sammenligner det å være fengslet med å være «dypt begravd» i systemet, noe som gjenspeiler at friheten virker fjern og nesten utilgjengelig. Crewe (2015, s. 54) hevder at høysikkerhetsfengsler bidrar til en «dypere» type soning, fordi innsatte fratas større grad av sin frihet her, noe som langt på vei kan bekreftes av blant andre Knut og Stian.

Hvorvidt de innsatte opplever sin soningshverdag og tilbakeføringsprosess som «dyp» og «tung», kan ha betydning for deres muligheter for en god tilbakeføring til samfunnet. Flere av de innsatte gir uttrykk for at de opplever sin soning som både «dyp» og «tung». Deres erfaringer er at det er vanskelig å komme seg bort fra soning i høysikkerhetsfengsler. I tillegg kan faktorer som ekstra lang straff uten mulighet for prøveløslatelse bidra til å forsterke denne følelsen.

Stian hevder at hans rehabilitering først starter når han går ut portene fra fengselet, noe som bidrar til at han sitter igjen med en opplevelse av at han bare er på oppbevaring i fengselet. Høysikkerhetsfengslene fungerer som en «oppbevaringsboks» av kriminelle, og det legges ikke til rette for rehabilitering av de innsatte: *«Det er oppbevaring av innsatte, det er null tilbakeføring.. null opplegg for å komme tilbake.. fra fengselet sin side»*. Martin sammenligner også høysikkerhet med en oppbevaringsboks, og sier at: *«Nei.. så hvis du tenker på tilbakeføring og alt sammen så er det ikke noe tilbakeføring, det er bare en sånn oppbevaringsboks»*. Opplevelsene og erfaringene som Knut og Stian beskriver om sin tilbakeføringsprosess kan minne om det Sykes (1958, s. 65-77) betegner som «fengselssmerter». Straffegjennomføringen innebærer at de innsatte blir pålagt begrensninger i sin hverdag, som de ellers ikke trenger å forholde seg til. Dette bidrar trolig til at flere av de

innsatte opplever det som tungt og smertefullt å sone, blant annet fordi de frarøves sin frihet, autonomi og trygghet (Sykes 1958). Shammas (2014) hevder imidlertid i sin studie at «frihetssmerter» også kan forekomme i fengsler med lavere sikkerhet. Dette forekommer imidlertid på litt andre og mindre intuitive måter enn i høysikkerhetsfengsler. Ofte fremstilles lavsikkerhetsfengsler som både komfortable og rehabiliteringsorienterte, og fengslene har begrenset ytre omkretskontroll, en mer tillitsfull holdning mellom innsatt og ansatt, og større muligheter for autonomi, bevegelsesfrihet og permisjoner. Slike beskrivelser skaper forventninger hos de innsatte, som ikke alltid innfris. Selv om friheten virker ganske nærme og tilstedeværende, er ikke de innsatte en del av friheten – de må alltid returnere til fengselet, og de vil alltid bli minnet på at de til syvende og sist er en innsatt. «Smaken på frihet» kan derfor oppleves som tvetydig og bittersøt (Shammas 2014, s. 113-114).

I Meld. St. 37 (2007-2008), står det at domfelte sjelden eller aldri skal løslates direkte fra et fengsel med høyt sikkerhetsnivå. Prinsippet om progresjon i soningen tilsier dette. Likevel skjer dette i dag, noe som først og fremst skyldes kriminalomsorgens institusjonelle struktur med mange fengselsplasser med høy sikkerhet (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 185). David påpeker dette, når han sier at han ikke ser hensikten med å bygge flere høysikkerhetsfengsler og legge ned lavsikkerhetsfengsler, fordi det betyr at flere mennesker blir nødt å sone på høysikkerhet. Det er lang ventekø for å få plass på lavsikkerhet, og David forteller hvordan innsatte som endelig får innvilget plass kan miste den før de i det hele tatt har blitt overført, bare fordi man «gjøre en liten feil». Han påpeker også gjentatte ganger hvordan lavsikkerhetsfengsel er en nødvendighet. At lavsikkerhetsfengsler er et godt soningsalternativ, støttes av Mjåland et al. (2021), som i sin studie av innsattes opplevelser i lukkede og åpne fengsler i England, Wales og Norge, fant at innsatte i alle land vurderte sin opplevelse som mer positiv i åpne sammenlignet med lukkede fengsler. I tillegg fant de at «fengselssmerter» opplevdes som mindre alvorlig og mer håndterbare i åpne enn lukkede fengsler. David mener at alle innsatte burde få muligheten til å komme på lavere sikkerhetsnivå, om ikke *før* tiden, så i hvert fall *når* tiden er der:

David: Jeg mener at.. Vi trenger ikke å bygge opp mer høysikkerhetsfengsel, og så isteden å lagt ned.. lavsikkerhet.. Vi kunne la de være, at vi hadde sånn lavsikkerhet hvor vi kunne fått mulighet til å komme videre. Fordi det telles på en måte, at når de lagt ned lavsikkerhet da, at derfor vi sitter.. Vår fleste tid i høysikkerhet, fordi de har ikke plass for oss.

Nina: Ikke sant.. Ja, det blir jo mindre plass på lavsikkerhet når de blir lagt ned og det blir bygget store høysikkerhetsfengsel..

David: Ja, det er det. Ja, ja. Ja fordi når du søker nå, på lavsikkerhet, du får innvilget på plassen din, du fikk plass og innvilget, men du kommer ikke etter 6 måneder, på grunn av det er fullt.. Og så skal du sitte 6 måneder til, og så gjøre du en liten feil, dytter du en innsatt.. *knips* da mister du plassen din.

Nina: mhm..

David: Så.. ja.. Så jeg synes at, at vi burde.. Hatt lavsikkerhet slik at vi kunne komme dit før tiden, eller når tiden er der.. så.. mm.. nei.. Jeg mener at vi må ha lavsikkerhet, slik at vi kan komme tilbake på samfunnet igjen. Og så de fleste som har slite med å sitte her, og bli lei og.. At vi kan få muligheten til å komme videre med sitt liv.

Selv om soning på lavsikkerhet ikke nødvendigvis betyr at gjengangerproblematikken forsvinner, er det likevel vist at en gradvis utslusing kan være avgjørende for de innsattes muligheter til å kunne leve et liv uten kriminalitet. Denne gradvise utslusingen er et ledd i de innsattes progresjonssoning frem mot løslatelsen, og progresjonssoning er også et av de grunnleggende prinsippene i norsk kriminalomsorg. En av grunnene til at dette er viktig, er at forskere har funnet at det å sone i et høysikkerhetsfengsel kan oppleves som mer «tyngende» og smertefullt, i tillegg til at tilbakeføringsprosessen kan være mer utfordrende fra høysikkerhetsfengsler (Johnsen, Granheim, and Helgesen 2011; Johnsen and Granheim 2011; Mjåland et al. 2021).

Permisjoner, fremstillinger og prøveløslatelse forekom som nevnt ikke særlig ofte i fengselet. De innsatte fortalte også hvordan overføring fra høysikkerhet til lavsikkerhet var sjelden vare. De satt igjen med et inntrykk av at det var vanskelig å få innvilget overføring til lavere sikkerhet. Martin syntes fengselet er strenge, i forhold til når de innsatte får muligheten til å komme videre til en åpen anstalt. Han sitter igjen med et inntrykk av at han ikke får en sjanse, fordi beslutningstakerne ser på historikken hans og bedømmer han ut ifra det. Dette ble nevnt av flere innsatte, og er en utfordring som skaper frustrasjon, i tillegg til at det skaper dårlig stemning på avdelingen:

Ja, på permisjon, lavere sikkerhet, at du ikke får en sjanse, at du er domfelt for den du var for 10 år siden liksom.. Og at du har liksom ikke noe uoppgjorte saker eller noe kontakt med påtalemyndighetene på de 10 åra, og så kommer du inn på en liten dom, og så skal de henge seg opp i den dommen du hadde for 10 år siden liksom. [...] Så.. Og det er det mange som

sliter med her. [...] Og det er veldig sånn der irriterende, for liksom at.. Det skaper dårlig stemning blant annet også.

Hans er også inne på det at innsatte burde få sjansen til å sone på lavere sikkerhet dersom alt tilsier at det er der en burde være. Dette kan blant annet begrunnes med at de som gjennomfører straff i fengsel med høyt sikkerhetsnivå, har vesentlig høyere tilbakefall enn personer som har gjennomført straff på lavere sikkerhetsnivå (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 40). I tillegg kan et langt fengselsopphold med høyt sikkerhetsnivå og en brå overgang til frihet medføre en høy risiko for tilbakefall til kriminalitet (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 8). Hans har derfor et poeng når han sier at innsatte burde få sjansen til å være på åpent, og at det egentlig «ikke er noe sjanse» å ta:

Hans: så jeg mener jo at.. hvis alt.. alt tilsier at du burde være på åpen soning.. alt tilsier at du har oppført deg på lukket soning, eller du har gjort alt, sier det, og alt tilsier at du burde få permisjon, så burde man gå på åpen soning.. man burde få den muligheten. [...] for.. hvis.. Jeg tenker at hvis du kaster 50 stykker på åpen soning.. 30 av dem faller tilbake, og 20 av dem ikke gjør det, så er det bra.

Nina: mhm.

Hans: Fordi at, hvis du sitter på lukka og kaster 50 stykker rett ut på gata, kanskje 40 kommer tilbake igjen, og 10.. det vet man ikke, ikke sant, det burde man sjekke ut da, ikke sant. Er det sånn som, er det bedre for folk å gå på åpen soning? Jeg tror det, at det er lettere for folk, i hvert fall for meg.. Litt sånn tilbake til hverdagen, litt enklere, enn sånn bråstart og bli kastet rett ut i hverdagen igjen da.

Nina: mhm.

Hans: Så jeg tror at.. Jeg tror at det er mye bedre å ta de sjansene, for det er ikke noe sjanse synes jeg, det er jo ikke.. Man skal jo løslates uansett, det er jo ikke sånn at man sitter resten av livet inne, så.

Kristian, som har sittet i dette fengselet også ved en tidligere anledning, sammenligner soningsopplevelsene sine. Han hadde en bedre opplevelse med straffegjennomføringen sin ved en tidligere anledning han sonet her, fordi han den gangen ble overført til et lavsikkerhetsfengsel som tidligere har vist til svært positive resultater når det kommer til det å rehabilitere innsatte (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 81). Kristian opplevde at fengselet han ble overført til la til rette for en myk overgang til samfunnet, noe som han verdsatte høyt. Han påpeker hvor kort veien tilbake til kriminalitet og fengsel er, dersom en

løslates direkte fra et lukket fengsel:

Så jeg mener at.. Fengselsvesenet i dag.. er mye dårligere.. enn det det var den gangen, eh, første gangen jeg satt.. Fordi jeg satt her.. Eh, jeg fikk ikke noe permisjon.. Men jeg gikk direkte over på, til, eh, Hassel fengsel, som i dag er lagt ned. Og Hassel fengsel, var et helt fantastisk fengsel.. Fordi.. oppgavene jeg hadde der var liksom, kjøre traktor, og fore kuer og.. var med på liksom.. eh, når kuene hadde fødsler og sårne ting, og det var ganske interessant. Så, men, også det liksom sånn.. Det å komme ut da, før du skal ut i det fri, og få den overgangen, er veldig veldig viktig. For går du ut direkte fra et lukka fengsel.. så.. Går de fleste rett tilbake igjen, til, det gamle som de holdt på med. [...] Mens at kommer du på et åpent fengsel, så er det lettere å komme.. Komme seg videre i livet uten kriminalitet..

Kristian sin erfaring samsvarer med funnene til Mjåland et al. (2021), Johnsen og Granheim (2011) og Johnsen, Granheim og Helgesen (2011). Ved flere anledninger påpeker Kristian hvor viktig lavsikkerhetsfengsel har vært for han. Han hevder også at den store kontrasten mellom lukket fengsel og friheten ble redusert ved at han ble overført til et fengsel med lavere sikkerhet, og at denne utslusingen hadde mye å si for hans rehabilitering.

5.2 Overgangen fra fengsel til samfunnet

Progresjon i straffegjennomføringen skal sikre at de innsatte gradvis venner seg til å ha frihet under ansvar, noe de i større grad vil sikre seg gjennom bruk av fengsler med lavere sikkerhetsnivå, og hensiktsmessige regler om prøveløslatelse og permisjoner. Bedre progresjon i straffegjennomføringen gir også bedre rehabilitering (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 10). Det er et mål at flest mulig innsatte skal få en gradvis overgang til friheten. Dette skal sikres ved at de innsatte overføres fra høysikkerhetsfengsel, hvor de innsatte som oftest starter sin soning, til et fengsel med lavere sikkerhet, og så til overgangsbolig før de blir prøveløslatt (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 97). En slik overføring bidrar gjerne til at overgangen fra fengsel til samfunn blir mindre, at innsatte får en gradvis tilbakeføring fra fengsel til frihet, i tillegg til at det skaper en sømløs tilbakeføringsprosess (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Mangelfull progresjon i soningen kan føre til at overgangen til samfunnet blir større, og overgangen kan bli vanskeligere for den innsatte å mestre. Et fellestrekk i datainnsamlingen min var at deltakerne

har hatt erfaring med manglende progresjon i sin soning. Stian forteller at en manglende tilbakeføringsprosess fører til at det blir en stor overgang fra fengsel og ut til samfunnet:

Stian: Du får jo ikke noe tilbakeføringsprosess.. så det er.. å bli løslatt fra, fra cella.. Man har gjerne ikke lyset på, trekker for gardinene og sitter bare å ser på tv.. eller film.... til.. å komme ut.. Da er det rett fra mørket og rett ut til alt.

Nina: Stor overgang.

Stian: Det blir en stor overgang.. Veldig stor overgang.

Dette kommer også Sander inn på, når han forteller om hvordan de innsatte i fengselet blir «kastet» rett ut i samfunnet uten å ha fått gradvis tilvenning. Han indikerer at noe av gjengangerproblematikken ligger i denne praksisen:

Så disse menneskene, blir bare kasta rett ut i det. Det er sink or swim, ja, istedenfor en sår.. Fin og jevn overgang, som skal være liksom sømløs. Og vi gjør oss selv en bjørnetjeneste. Eller kriminalomsorgen gjør jo det, for veldig mange av disse menneskene kommer tilbake.

Erik forteller også om den overgangen som finnes mellom fengsel og samfunn, og at han opplever overgangen som stor. Han hevder at det å bli løslatt fra et høysikkerhetsfengsel når man har sonet der i en lengre periode uten å ha hatt nevneverdig kontakt med samfunnet utenfor, er farlig og dessuten vanskelig for den innsatte å mestre. Når den innsatte ikke får trene på, og venne seg til samfunnet ute, bidrar det til å øke overgangen fra fengsel til samfunn. Erik hadde følt seg bedre rustet for å møte samfunnet dersom de innsatte fikk trene mer på for eksempel sosialisering på utsiden ved hjelp av blant annet permisjoner:

Det er liksom, det er greit du sitter i fengsel liksom, men du skal jo ut igjen også da.. Så jeg føler at det må være mer.. mer liksom, ja hva skal jeg si da.. Det må være mer litt sårn, kanskje sosialisering på utsiden da. Om det er med betjenter eller uten betjenter, det har liksom ikke så mye å si. Men kanskje litt i forhold til permisjoner og sånt da, så må det være en grense for hva de kan nekte eller.. Det må være ett eller annet, jeg føler du er mer rustet hvis du har.. (..), og har ting på stell da. Når du kommer ut her så kan du slippe ut med bare søppelsekken.

For at overgangen fra fengsel til samfunn skal bli enklere for den innsatte å takle, er nok tid i et lavsikkerhetsfengsel en faktor som kan bidra til dette. Det å bli overført til lavere sikkerhet bare kort tid før løslatelse, mener Erik har liten hensikt. En myk overgang krever tid, og det

tar tid å få orden på ting før løslatelse:

Jeg skulle gjerne hatt en bedre overgang.. Altså, at.. At å sende meg på åpen eller noe sånt noe, en måned eller to før jeg skal bli løslatt det har liten hensikt.. Å få en mykere tilbakeføring da, det savner jeg. det tar litt lengre tid.. For.. Ja, det synes jeg, det er alt for mye fokus på akkurat rett før du skal ut, men mange trenger litt lenger tid på.. å.. få ting til å fungere da.

Flere av deltakerne jeg snakket med har tidligere sonet deler av sine dommer i lavsikkerhetsfengsel. Dette gav dem et sammenligningsgrunnlag som de aktivt brukte i intervjuene for å forklare meg om de forskjellige sikkerhetsnivåene, slik som også Kristian gjorde i forrige delkapittel. Også Martin, som har tidligere erfaring med å bli løslatt både fra høysikkerhet og lavsikkerhet, opplevde at det var stor forskjell. Han fortalte meg om hvordan han synes det var bedre å få en gradvis utslusing og bli løslatt fra lavsikkerhet, heller enn å løslates direkte fra høysikkerhet:

Martin: Du får ikke den store overgangen, du får liksom ikke det store sjokket..

Nina: Når man blir utsluset?

Martin: Ja, for når, ja, for du, la oss si du sitter inne da her sånn, du vet ikke hva som skjer der ute i samfunnet, folk forandrer seg, nye bygninger kommer, nye veier, ditten og datten.. Er du på lavsikkerhet så får du følge med litt på prosessen, for du er ute i jobb eller ute i skole. Du ser liksom hva som skjer rundt deg. Men er du på høysikkerhet så ser du ikke en dritt..

Plutselig så bare "åh, har det kommet nye bygninger her liksom? har det kommet nye veier her? hvem er du? har naboen flytta? hva.. hva har skjedd liksom?", så.. "ja men jeg jobba på Rema 1000 her borte før, nå er det ikke, nå er det Joker og, hvor har det blitt av Rema?" (ler)

Eksempelene som de innsatte viser over, kan forstås i sammenheng begrepet «dybde» (Crewe 2015, 2011a; King and McDermott 1995). Når innsatte i et høysikkerhetsfengsel føler seg «dypt» begravet i fengselssystemet, kan deres opplevelse av avstanden mellom livet i fengsel og livet ute i samfunnet bli stor. En slik «dyp» soning er også faktor som kan bidra til at tilbakeføringsprosessen til innsatte oppleves som utfordrende. Et klart fellestrekk i min datainnsamling var at deltakerne kjente på en stor avstand til samfunnet, blant annet på grunn av manglende «øvelse» på å møte samfunnet i form av permisjoner og fremstillinger, i tillegg til at flere ble sittende hele dommen sin på høysikkerhet. Den innsattes følelse av å være avskåret fra samfunnet kan i tillegg forsterkes når de i liten grad har muligheter til å følge med på hva som skjer utenfor murene. I sin studie, viste Flanagan (1980) hvordan de innsatte

uttrykte bekymring når det kom til å ta del i samfunnet etter løslatelse. Livet utenfor murene står i stor kontrast til livet innenfor murene i et høysikkerhetsfengsel, noe som bidrar til en utfordrende overgang. I tillegg kan samfunnsmessige forandringer og relasjoner til venner, familie og kolleger også føles fjerne. Dette kan bidra til at de innsattes følelse av å være begravd dypt i fengselssystemet blir mer påtrengende. David sine beskrivelser av overgangen fra fengsel til samfunn kan minne om det Flanagan (1980) skriver – selv kalte David dette for soningsskader. Han understreker viktigheten av å få trene på å møte samfunnet, fordi inntrykkene fra samfunnet gjør at en person som har sittet fengslet (gjør over en lengre periode) blir fort sliten og mentalt utmattet. Han fortalte meg om en permisjonsopplevelse som gjorde at han ble fort sliten og måtte trekke seg tilbake:

David: Du vet at når du.. du sitter i fengsel, du kommer ikke bli frisk med en gang du kommer ut..

Nina: nei..

David: Det tar tid.. Jeg husker at når jeg fikk permisjon og sånn, jeg ble veldig sliten fort.

Nina: mhm.

David: Barna, når de snakker og skriker og sånn, da tålte jeg ikke.. Så plutselig jeg sa at jeg gikk på rommet mitt.. Så, den avstand mellom fengsel, eller innsatt og samfunnet, jeg synes det er alt for høyt. Det er alt for høyt..

David hadde flere slike opplevelser når han var på permisjon. Han fortalte videre om hvor mentalt utslitt han ble av å gå på butikken. Det ble så mye inntrykk for David at han betalte varene sine og gikk, uten å tenke på at han skulle få tilbake vekslpenger:

Du vet det, sånn jeg da, som vært i permisjon etter jeg vært så lenge.. I starten var det vanskelig, fortsatt det er vanskelig.. Til, ikke bare hjemme, men til og med å gå på butikken, du føler at.. Du er ikke den personen du er, eller du var. Jeg husker at.. jeg kjøpte fra Kiwi.. Og så.. Og så fikk jeg sånn vekslpenger ikke sant tilbake, men, jeg vet ikke hvor, hvorfor jeg var borte, men jeg bare tok snusen og den posen og så prøver jeg gå, og så hun jente sa at "ja hallo unnskyld, du glemte pengene dine", og så tenkte jeg "pengene mine?", "åja, sorry sorry".. Og så alt var sånn slow down da på en måte.

En annen faktor som kan bidra til å øke overgangen mellom fengsel og samfunn, og som både kan påvirke til de innsattes følelse av «dybde» og «vekt» (Crewe 2015, 2011a) i soningen, er utformingen og lokaliseringen av fengsler, både med tanke på at det påvirker avstanden til

blant annet familie, men også fordi man kan miste flere samfunnsmessige inntrykk. Johnsen og Granheim (2011) har argumentert for hvordan fengslenes lokalisering og utforming kan ha betydning for innsattes opplevelse av soningen. De argumenterer for at lokalisering av fengsler der hvor det er nærhet til bysentrum og den innsattes hjemsted og familie kan redusere den innsattes følelse av isolasjon og ensomhet. De peker også på at dette kan bidra til å gjøre overgangen fra fengsel til samfunn enklere. Også Lundeberg et al. (2018, s. 223-224) har argumentert for lignende. De peker på hvordan få fengselsaktige rekvisitter som murer, gitter og låste dører, i tillegg til store friarealer og nærhet til byområde og trafikk, gjør at innsatte sannsynligvis vil oppleve seg mindre avskåret fra friheten. Fengselet i min studie ligger utenfor et byområde, et lite stykke unna hovedveien og også et stykke unna nærmeste nabolag – selv om det sto et fåtall boliger rett i nærheten av fengselet. Det er stort sett bare skog og sjø i nærheten av fengselet. En slik beliggenhet kan dermed bidra til at overgangen blir ytterligere større fordi de innsatte mister flere hverdagslige inntrykk.

5.3 Hva er en god tilbakeføring?

For å kunne realisere målet om god rehabilitering og tilbakeføring, har kriminalomsorgen utviklet et knippe grunnleggende prinsipper for straffegjennomføring. Disse inkluderer *rettighetsprinsippet, normalitetsprinsippet, prinsippet om progresjon i straffegjennomføringen, nærhetsprinsippet*, i tillegg til at innsatte skal sikres *rettssikkerhet* og *likebehandling*. I tillegg forutsetter en god tilbakeføring et godt og nært samarbeid mellom flere aktører, engasjerte frivillige og offentlige etater (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 14-16). God praksis av disse prinsippene ville sannsynligvis bidratt til å tilrettelegge for en god rehabilitering og en god tilbakeføring for de innsatte.

Men hva betyr egentlig en god tilbakeføring for de innsatte selv? I dette delkapitlet går jeg dypere inn på hva de innsatte selv anser som en god tilbakeføring. Det å innhente kunnskap om hva innsatte selv anser som en god tilbakeføring kan være en effektiv måte å bedre rehabilitering og tilbakeføring i norske fengsler på. Et funn som gikk igjen i min datainnsamling når det kom til hva en god tilbakeføring er, var typisk at de innsatte ønsket å være en del av et fungerende slusesystem, hvor de fikk starte sin soning på høysikkerhet, og gå videre til lavsikkerhet når tiden var inne. I tillegg nevnte de hvor viktig det var at en hadde noe å gå til når en ble løslatt. Bolig var en nødvendighet, i tillegg til enten behandling, skole

eller jobb. Martin forklarer følgende:

Da tenker jeg at du starter på høysikkerhet.. Kommer deg til lavsikkerhet når tiden er inne, sånn med tanke på 1/3, at du er i permisjonsrutine.. Og derfra får den hjelpen du trenger.. I forhold til bolig og alt sammen er på plass når du skal bli løslatt liksom, du skal ikke bare gå rundt med to sorte søppelsekker og ikke vite hvor du skal bo hen.. og jobb eller skole da, må ha noe å gå til.

Selv om det er viktig å bemerke seg måten de innsatte verdsetter dette slusesystemet på, vil jeg videre fokusere på noen andre elementer i de innsattes tilbakeføringsprosess. Jeg vil videre ta for meg behovet innsatte har for en soningsplan, behovet de har for at de får en grundig kartlegging ved innsettelse slik at de får tilpassede behov, og til slutt går jeg også inn på de innsattes behov for rusmestringsenheter. Dette er tre faktorer som de innsatte trakk frem som viktige i forbindelse med tilbakeføringsprosessen.

5.3.1 Behovet for en soningsplan

Innsatte skal i samarbeid med sin kontaktbetjent utforme en soningsplan. Soningsplanen skal fungere som et arbeidsredskap som innsatt og betjent lager sammen, for at de skal kunne utføre et målrettet arbeid med tanke på rehabilitering og tilbakeføring (Skardhamar 2002, s. 107). Skardhamar (2002, s. 107) viser imidlertid i sin levekårsundersøkelse blant innsatte i norske fengsler, at så lite som en tredjedel av de innsatte faktisk hadde en soningsplan. I hans undersøkelse var det heller ikke alle innsatte som visste hva en soningsplan var.

I Meld. St. 37 (2007-2008) (2008, s. 184-185) står det at alle innsatte skal ha tilbud om en framtidsplan. En tentativ løslatelsesdato skal fastsettes på grunnlag av forhold som allerede er kjent for kriminalomsorgen. Forutsatt at den innsatte følger opp planen på sin side, skal prøveløslatelse fra denne datoen innvilges. På denne måten knyttes usikkerhet om løslatelsesdato bare til forhold som den innsatte selv kan påvirke, som for eksempel atferd. Ved regelverksbrudd eller manglende oppfølging av framtidsplanen på viktige punkter, skal den innsatte få fastsatt en ny tentativ løslatelsesdato. Når den innsatte opplever avslag på søknad om prøveløslatelse, innebærer dette en usikkerhet for den innsatte med hensyn til løslatelsestidspunktet. Dette byr på utfordringer med hensyn til å forberede løslatelsen, så som å legge til rette for utdanning, arbeid, bolig, behandlingstilbud mv. som er viktige elementer for å få til en vellykket tilbakeføring til samfunnet. En slik usikkerhet rundt videre

soningsprogresjon og prøveløslatelse er en mental belastning for de innsatte, og dette kan også bidra til å vanskeliggjøre et samarbeid med etater som er nødvendige for en forsvarlig utslusing fra straffegjennomføringen (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, s. 184). Emil bruker begrep som å «sitte i det ukjente» eller å «gå i mørket» for å beskrive usikkerheten rundt soningsforløpet.

Deltakerne jeg snakket med forteller at de ikke har noen soningsplan, noe som gir dem en følelse av at de «soner i blinde». Dette går ut over motivasjonen til de innsatte – motivasjonen synker når de ikke vet når eller om de kommer seg bort fra høysikkerhetsfengselet. Emil forteller at når et fengsel har en ordning som legger opp til progresjon, og legger opp en konkret plan på progresjon gjennom hele soningen, så gjør det at innsatte i større grad ser mulighetene sine til å komme seg videre, noe som igjen gjør det lettere for de innsatte å holde motivasjonen oppe, og jobbe for å få det til. Når man soner på et sted hvor man ikke vet om man får noen muligheter for progresjon, så «er det enklere å gi faen»:

Emil: [...] Når du får den sjansen da, så gjør det det mye lettere å ville den veien og da, som når du ser det er en mulighet i det hele tatt for å kunne komme seg dit da, så er det mye lettere å.. enn hvis du, ja, hvis du er her da, og du føler jeg får ikke åpent uansett hva jeg gjør, jeg får ikke permisjon uansett, så er det enklere å gi faen, jeg driter i det på en måte.

Nina: Ja.. En slags motivasjon da, å vite at man har dette (lavsikkerhet) rett utenfor?

Emil: ja, eller kanskje få en plan på det, kanskje litt tidlig i soninga da, at liksom ja, vet du hva nå.. nå skal jeg.. Hvis jeg sitter, si jeg får, ja 1 år da, så vet jeg at hvis jeg sitter der 4 måneder, så kommer jeg meg dit siste, så kommer jeg dit etter 4 måneder ja, og så kan jeg komme dit (overgangsbolig) etter 2 måneder igjen, og så kanskje jeg får 2/3 etter 8 måneder da.

Nina: mhm

Emil: det er hvis jeg følger den, og da tror jeg det blir mye lettere å følge, hvis du får en sann plan, hvis du skjønner da. [...] For da har du hele tiden noe å jobbe for, eller noe å se imot da, enn istedenfor å liksom.. ja, sitte litt i det ukjente da, ikke vet om du får til det [...]. Det er litt opp til.. til andre på en måte da. Her sann så er det veldig opp til andre.

Emil har troen på at en soningsplan, som også på mange måter fungerer som en «gulrot» for de innsatte, gjør det enklere for de innsatte å følge planen. Ved å legge opp en soningsplan, «forplikter» kriminalomsorgen seg til å selv følge planen. En soningsplan kan slik bidra til å redusere de innsattes usikkerhet rundt soningsforløpet deres:

Jeg vil tro den planen du legger opp kan legges opp ganske tidlig i soninga di da, sammen med ansatte og ledelsen, liksom kan.. Ja hvis liksom at du har en gulrot i enden på en måte hvis du skjønner da, og at du kan være mer bevisst på det tidlig da, istedenfor å liksom, ja du bare går i.. Ja i mørket da, frem til den tiden kommer, og så kanskje du ikke får det, så blir du veldig skuffa, og da er det litt sånn, da driter man litt i det da. [...] Men hvis en kan legge opp en plan ganske tidlig da, for at, ja si du har 15 års dom da, så er det, ja du må sitte her kanskje 4 år, så får du prøve deg, og da vet du det ikke sant, hvis du oppfører deg de 4 åra så får du det da, ikke sant, for da, da har de ikke noen grunn til å ikke gi det til deg på en måte.

Hans ønsket en soningsplan når han ankom fengselet, og han tok derfor umiddelbart kontakt med et lavsikkerhetsfengsel og søkte om overføring. Vel vitende om at han ikke ville få innvilget søknaden sin gjorde han dette, fordi han visste at han da ville få beskjed ut ifra lengden på dommen hans om når han eventuelt kunne søke på nytt:

Hans: En måned etter jeg kom hit søkte jeg åpen.. Fordi at jeg har god, og jeg søkte åpen kun for at jeg ville vite når jeg kunne komme dit.

Nina: ja

Hans: Jeg visste jo at jeg ikke kom dit med en gang.. Men jeg søkte åpen i [september], etter å ha kommet fra permisjon. [...] For da tenkte jeg, nå har jeg hatt permisjon, allerede, så søker jeg. [...] Her sa dem: "hvorfor det, du får jo ikke det".. Så sa jeg: "nei jeg vet jo det, men jeg skal sende den, for da får jeg en soningsplan. om når kan jeg søke neste gang", for dem skriver alltid da "du er kandidat da og da og da og da" ikke sant. [...] Jeg møtte opp for en måned siden, og skal sone en [domslengde] dom, så jeg vet jo at jeg ikke blir flyttet på åpen i morgen.. men, [...], og fikk tilbake svar.. "du er hjertelig velkommen [tidspunkt]", ikke sant.. for da er du nærmere ordinær perm og sånne ting.

Søknaden som Hans sendte av gårde, gjorde at han fikk mer kunnskap om når han kunne forvente å få komme videre til åpen soning, noe som gav han mer forutsigbarhet i soningsløpet.

5.3.2 «Man må kartlegge hva behov dette mennesket har»

Et viktig virkemiddel som henger mye sammen med soningsplan, er kartlegging. Kartlegging av de innsatte er viktig for å få oversikt over hvilke behov den enkelte har i sin straffegjennomføring. Ved å gjøre en grundig kartlegging skal de nødvendige prosessene bli igangsatt rundt hver enkelt (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 25). Det å

gjennomføre en behovskartlegging ved oppstart av straffegjennomføring er sentralt for å kunne gi domfelte et godt innhold i straffegjennomføringen og legge til rette for samarbeid med velferdstjenestene. BRIK-kartlegging er eksempel på en slik behovskartlegging. Her kartlegges domfeltes behov knyttet til bolig, utdanning, arbeid, helsehjelp, økonomi og andre forhold som har betydning for domfeltes tilbakeføring til samfunnet. En kartlegging fra 2020 viste at rundt 10 prosent av personer idømt samfunnsstraff og betinget eller ubetinget fengsel har fått en BRIK-kartlegging. Forskning fra andre land tyder på at den rehabiliterende effekten fengsel har for tilbakefall, henger sammen med om behovene til innsatte kartlegges, og hvorvidt innholdet i straffegjennomføringen tilpasses den enkelte (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 56-57). En god kartlegging kan altså ha stor betydning for den innsattes muligheter til å rehabiliteres i fengselet. Funn fra min studie viser at de innsatte savner en grundig kartlegging, og gir uttrykk for at dette er noe fengselet kan forbedre. Sander legger frem hvordan god kartlegging kan bidra til å bygge en «redningsvest» for de innsatte, fordi viktige hjelpemidler inn mot en løslatelse i større grad kan da tilbys den innsatte:

Når en innsatt kommer inn, sånn, så skal han dit, ikke sant, det er friheten, og dette er inntak *tegner en tidslinje på et ark, fra innsettelse til løslatelse*. Den veien der.. Hva kan man gjøre, for at den skal bli bedre, og for at resultatet her skal bli varig. [...] Eh, hvis det er rus eller andre typer ting man har gjort, så skal man kartlegge, hva er det som gjør at du gjør disse kriminelle tingene, hva slags type behandling kan du få, hva slags etater på utsiden kan vi bruke? [...] Man kan få et opplegg rundt, slik man bygger en redningsvest for vedkommende.. Det er det man må gjøre, man må kartlegge hva behov dette menneske har, hva slags verktøy skal vi gi dem, hvordan kan vi gi dem det. [...] Dette kan være skole, det kan være familie, det kan være så mye. [...] Det kommer jo an på dommens lengde også, men det er jo mye du kan gjøre på kort tid, og det er mye du kan greie å gjøre på lang tid, på lang dom. Ikke sant, men da må man ha progresjon. Så hvis du skal være her i et år, så må vi finne ut hva kan vi gjøre, og kartlegge hva du trenger for dette året.

Overfor innsatte generelt, og gjengangere spesielt, er det viktig med et tilbakeførings-opplegg som er tilpasset den enkelte. For å kunne ha muligheten til å rehabiliterer domfelte, og gi dem en reell mulighet til å leve et liv uten kriminalitet, er det viktig at tilbakeføringsarbeidet starter så tidlig som mulig. For deltakerne i min studie har dette vært en utfordring. Erik forteller at han i tidligere dommer har fått kartlagt sine behov, men at de har kommet i gang med tiltakene altfor sent. Dette resulterer gjerne i at en får for kort tid til å jobbe med utfordringene sine, og veien tilbake til sitt gamle kriminelle mønster kan bli kort: «Jeg har hatt opplegg

tilpasset meg før.. Eh, men det har kommet litt sent, føler jeg. Litt sent i soninga mi. Jeg mener at det kunne begynt å ta tak i de tingene mye tidligere».

Enkelte av deltakerne jeg snakket med har gjort godt forarbeid før de gikk inn til soning. De har selv gjort forberedelser til selve soningen samt tiden etterpå, slik at veien tilbake til samfunnet skal bli enklere for dem. Kristian, blant annet, gjorde dette. Han fortalte hvordan han la en konkret plan for seg selv før han møtte opp til soning, noe som skulle hjelpe han til å snu om livet sitt når han ble løslatt. Det er imidlertid ikke alle domfelte som har denne muligheten, fordi deres utfordringer gjør det vanskelig for dem. Ikke alle grupper mennesker evner å tenke langsiktig. Når innsatte ikke får utfyllende informasjon om de mulighetene de har, påpeker Kristian at det kan være utfordrende for mennesker med rusproblematikk å planlegge soningen og tiden etterpå:

Men sånn som jeg ser det nå, fordi jeg har jo lagt en plan, og jeg la en plan før jeg gikk inn.. ehh.. Men de fleste som kommer inn, og har et rusproblem fra før av, de tenker ikke så veldig mye på hvilke muligheter de har, ikke sant.. Og når de da kommer på inntaksavdelingen her, så får de.. en kort, ehh.. veiledning i hva dem.. eh, hva dem kan gjøre på [fengselet]. Men jeg mener at den informasjonen dem får er for dårlig, i forhold til det å.. Når de kommer inn da, så skal de plutselig begynne å tenke på, ok greit, allerede hva de skal gjøre når de blir løslatt. Det er det svært få som tenker på her inne.

At domfelte med utfordringer knyttet til rus har utfordringer med tilbakeføringsprosessen sin, er ikke en ukjent utfordring for kriminalomsorgen. Dette er det tema jeg vil ta opp i delkapitlet som følger.

5.3.3 «Her kaster dem ut Lyrica og medisiner som sukkertøy»

I en rapport gjennomført av Oslo Economics (2020, s. 4) anslås det at rundt 65 prosent av domfelte har et rusmiddelproblem ved innsettelse i fengsel. I tillegg er det estimert at under 20 prosent av de innsatte i fengsel med antatt rusproblematikk får et særlig tilrettelagt behandlingstilbud (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 57). Den samlede kapasiteten i kriminalomsorgen utgjør nå 18 rusmestringsenheter og stifinnerenheter ved 17 fengsler. Disse enhetene skal gi innsatte med rusproblemer et tilpasset innhold hvor de kan få rusbehandling i fengsel, i tillegg til at det skal legges til rette for overføring til behandling i døgninstitusjon i spesialisthelsetjenesten (såkalt § 12 soning), eller til videre behandling etter

løslatelse (Justis- og beredskapsdepartementet 2021, s. 8). I mitt datamateriale fant jeg at flere av deltakerne hadde behov for, og et ønske om rusbehandling, noe dette fengselet ikke tilbyr. Dette gjør at flere innsatte føler at de står fast i sin rehabilitering – de får ikke den rehabiliteringen de behøver for å kunne ha muligheten til å leve et liv uten kriminalitet når de løslates. Flere av deltakerne nevner rusmestring som en viktig faktor for at de skal klare å mestre sine utfordringer også etter endt soning. En rusmestringsenhet i fengselet kunne trolig ha bidratt til at flere hadde fått en rehabilitering og tilbakeføringsprosess tilpasset deres behov. Flere av deltakerne i studien har tidligere sonet ved en rusmestringsenhet, og opplevd dette som nyttig.

Flere deltakere fortalte meg hvordan et opphold i fengselet kunne gjøre at man ble mer rusavhengig av rusmidler når man gikk ut fra fengselet, enn hva man var når man kom inn. Ifølge Hans var det uproblematisk å få foreskrevet beroligende medisiner for å få hjelp til å sove. Han forteller at det ikke er uvanlig at innsatte trenger noe beroligende å sove på, spesielt sin første periode som innsatt. Innsatte som får tilbud om medisiner tar dem gjerne imot, og bruker beroligende medisiner som en måte å mestre soningshverdagen på. Det å benytte seg av sovemedisiner som en form for mestringsstrategi, fant også Gashi, Pedersen og Ugelvik (2021) i sin studie. Det var det ikke uvanlig at deres informanter brukte beroligende medisiner, blant annet fordi slike medisiner hjalp dem med å overvinne «den tomme tiden» (se også Cope 2000) og få dem gjennom natten. Ideelt sett ønsket de å sovne tidlig og våkne sent. Beroligende medisiner ble også brukt på grunn av psykologiske vansker, angst og depresjon som følger av situasjonen deres. Slike følelser forsterket seg ofte når de var alene om natten med sine tanker. Sånn sett ble medisinerne brukt for å lindre smerten ved internering (Gashi, Pedersen, and Ugelvik 2021, s. 98). Slik bruk av beroligende medisiner kan bidra til å skape rusavhengighet blant innsatte, istedenfor å forebygge det. Som Hans forteller:

Jeg har ikke sett maken til kø foran den vaktluca om kvelden og om morgenen, for medisiner, som jeg ser.. i det fengselet her.. er det mulig så mye som dem.. Folk går rundt som zombier hele dagen her.. Jeg fatter ikke at, og det er folk som jeg mener.. overhodet ikke trenger det.. Som kun får det, derfor tar dem det. Fordi dem har lyst å ta det.. Og dem har lyst til å bare.. gå igjennom soninga som noen zombier og bli ferdig, og slippe ut herfra, og kommer til å være mer rusavhengig enn det dem var når dem kom inn her.. For her.. kaster dem ut Lyrica og medisiner som.. sukkertøy i den vaktbua.

De innsattes reelle behov for sovemedisin er trolig varierende; noen har behov for sovemedisiner hver dag, mens andre har behov bare enkelte dager. For det første forteller Hans at flere innsatte tok imot medisiner fordi det gav dem muligheten til å bli ruset. Hvorfor ikke «få seg en liten rus», når de likevel bare skal ligge på cella? For det andre fortalte han også at innsatte som bare har behov for sovemedisin en gang iblant fryktet at de skulle miste all sovemedisin dersom de gav uttrykk for at de ikke hadde behov for medisinen hver dag. Dette resulterte i at de tok imot medisiner hver dag, selv om de kanskje bare hadde et reelt behov en dag i måneden eller kanskje sjeldnere. Ifølge Hans varierte det hvorvidt de innsatte faktisk tok medisinen selv, eller om de bare oppbevarte tabletten i munnen for så å spytte den ut når de kom til cella si:

For jeg snakker med folk, og dem sier rett ut, tar det fordi dem får det. [...] Trenger det ikke.. sier dem, mange sier det. «Trenger det ikke i det hele tatt jeg, men faen hvorfor skal jeg ikke.. få meg en liten rus når jeg ligger på cella på kvelden og slapper av og er i andre tanker».

Så er det sånn at folk.. [...] Dem setter seg på sovetablett, fordi dem ikke får sove.. Veldig mange.. 8 av 10, eller 8 av 14, spytter sovetablettene i dass. Dem tar den i munnen, så går dem på do, spytter den ut, her sånn.. Fordi at, de, de dagene dem har det bra, og ikke har snakket med noen på utsiden kanskje, eller alt er fint da, ikke sant, ikke har en dårlig dag.. Så gjør dem det.. ikke sant, spytter dem ut, spytter dem i dass, for da vet dem at de har hatt en bra dag og får sove.. Men den dagen du kanskje tenker på ungene dine eller mora di eller hva som helst.. Så trenger du den.. Så tar dem den, ikke sant.. Så, og dem tørr ikke å si den ifra seg. [...] Fordi, at, da får dem den ikke den gangen de har litt.. har det litt dårlig, ikke sant.

Forskere har tidligere funnet at innsatte deler og bytter på rusmidler, istedenfor å kjøpe og selge (Mjåland 2014, 2015; Cope 2000). Hans forteller også at dersom innsatte som hadde foreskrevet medisiner ikke følte behov for det en dag, var det ikke usannsynlig at de innsatte likevel tok imot tabletten, men spyttet den ut når de kom til cellen for så å gi tabletten til en annen innsatt som hadde behov for den, men som ikke hadde noe medisiner foreskrevet:

Så tar jeg det i munnen, ikke sant, og så går jeg inn på rommet mitt, og så tar jeg ut den tabletten, og så går jeg inn til deg, som ikke får det, og så gir jeg den til deg.. Sånn gjør dem.. Deler på det som sukkertøy.

Cope (2000, s. 364) sine funn av at rusmidler ble delt og byttet, foregikk imidlertid primært

mellom innsatte som allerede var venner eller som var tilknyttet samme gjeng. Mjåland (2015, 2014) fant også at det eksisterte en delekultur i fengselet. Det viktigste prinsippet bak denne delingen av rusmidler, var gjensidighet. De innsatte som delte rusmidler med andre, forventet å få tilbake rusmidler ved en senere anledning. Denne normen sto sterkt, og fungerte derfor som en effektiv måte å få tak i rusmidler på. Det kan tenkes at denne delekulturen som Cope og Mjåland beskriver, var det Hans forsøkte å vise til i utdraget over. Innsatte hjelper ofte andre innsatte ved å utføre slike tjenester for hverandre. En slik delekultur kan bidra til å skape samhold blant de innsatte, i tillegg til at det kan gjøre soningen mer spennende og behagelig, samt at det kan være en måte å mestre kjedsomheten på (Mjåland 2014, s. 342).

5.4 Motstand og hyperkritikk

Deltakerne jeg snakket med i fengselet var stadig opptatt av å påpeke hvordan betjentene, og spesielt ledelsen i fengselet, ikke handlet i tråd med kriminalomsorgens mange regler og prinsipper. Når fengselets ansatte ikke selv fulgte reglene, gjorde det at de innsatte kunne føle seg urettferdig behandlet. Det at innsatte i fengsel kommer med påstander om rettferdig og urettferdig behandling er ikke uvanlig. En slik kritikk av makthavere, som omhandler at fengselets ansatte ikke følger sine egne regler, normer og prinsipper, betegner det Mathiesen (1964, s. 23) kaller for «censoriousness» eller hyperkritikk. Slik hyperkritikk kom oftest til uttrykk hos de innsatte gjennom måten de fortalte at de blant annet ikke fikk permisjoner når de hadde rett på det, og ved at de ble sittende i høysikkerhetsfengsel lengre enn de burde. Deltakerne viste gjerne til prinsippet om progresjon i soningen når de tok opp dette. De satt igjen med en følelse av at fengselet blåste i reglene, og at fengselet isteden forsøkte å holde de innsatte lengst mulig inne på høysikkerhet, istedenfor å gi de en gradvis overgang til samfunnet. Hans forteller om sin opplevelse rundt avslag på permisjon. Han stiller seg uforstående til fengselets avgjørelse om å ikke innvilge permisjon, fordi han har hatt god oppførsel, og i tillegg er i permisjonsrutine. Ved en tidligere anledning i dommen fikk han dra på permisjon, lenge før han var i permisjonsrutine. Avslaget han senere fikk på permisjon har derfor ført til at han er sterkt kritisk til fengselsledelsen, som på den måten ikke følger de reglene de skal:

Jeg møtte opp her selv til soning.. [...] Jeg søkte permisjon, da hadde jeg vært her i 1 måned og 10 dager.. Fremstilling eller permisjon.. Fengselet her sier "ja du har jo ikke noe, du har møtt opp selv og har god oppførsel og alt som er, så vi har ikke mulighet til å gi deg

fremstilling, vi gir deg permisjon isteden. For det er ikke noe fare med deg i det hele tatt".. Så har jeg vært her nå i 1 og et halvt år, nå er jeg i permisjon, søkte permisjon i jula.. Da er det jo ikke avdelingslederen lenger, da er det jo.. Da er det jo sjefene der borte som bestemmer, ikke sant [...]. Og, nå fikk jeg nei, nå som jeg er i permisjon. Når jeg hadde permisjon for 1 og et halvt år siden, når jeg var i perm, da kunne jeg få det, men nå, nå er det stor sikkerhetsfare med å slippe meg ut [...]. Da sier dem at det er farlig, men nå er det liksom, da var det ikke farlig da, for 1 og et halvt år siden, ikke sant, men nå er det plutselig farlig.. [...] Har sittet her inne i 1 og et halvt år, ikke én anmerkning og har hatt tillitsjobb hele tida, og er i permisjon. Nå kan jeg ikke dra hjem i jula, for nå er det plutselig livsfarlig, stor fare for at jeg skal begå ny straffbar handling da.. som jeg.. ikke gjorde i [måned] når jeg hadde permisjon, 1 og et halvt år før tiden.. Ikke sant..»

En slik påpeking av hvordan fengselet bryter egne regler, kaller Ugelvik (2011, s. 119) for en kritisk pekefinger, som er rettet nedenfra, og opp mot de mektige som ikke følger sine egne regler: «De som burde være mest opptatt av reglene, den siden som har laget reglene og eier fortolkningen av reglene, følger ikke reglene selv». Han skriver at den mest fundamentale og betydningsfulle forskjellsrelasjonen i et fengsel er den mellom innsatte og betjenter, spesielt gjelder dette maktforskjeller. Omtrent alt av det som skjer på en fengselsavdeling er berørt av denne grunnleggende maktulikheten som finnes i relasjonen mellom fanger og betjenter, og det kontinuerlige spillet av hverdagslivets makt- og motstandspraksiser som finner sted mellom dem (Ugelvik 2011, s. 133). Ugelvik (2011, s. 115-116) viser i sin studie ulike måter de innsatte gjør frihet eller tar seg friheter på, og på den måten hvordan de gjør seg selv til noe annet enn fanger. Dette gjør de innsatte blant annet ved at de repositionerer seg selv i forhold til og i motsetning til betjenter, *Systemet* og andre innsatte. Han viser blant annet hvordan de innsatte gjør et poeng av at ansatte i fengselet ikke følger egne regler, og på den måten ikke er noe bedre enn de innsatte selv (Ugelvik 2011, s. 134).

I likhet med Hans, reagerer også Kristian hyperkritisk til fengselets brudd på egne regler. Han snakker på mer generelt grunnlag når han hevder at fengselets avslag på søknader kan være «grunnløse», og at det gis «urealistiske grunner» på avslagene. Selv om han ikke har noen problemer selv med å sone i dette fengselet, påpeker han hvordan en slik praksis bidrar til negativitet i fengselsavdelingene. Videre forteller han hvordan det virker som om at fengselet forsøker å holde dem inne lengst mulig, som om de innsatte er fengselets eiendeler. Han hevder også at fengselets fokus på rehabilitering ikke er i tråd med kriminalomsorgens prinsipper. Dette kan tolkes som hyperkritiske påstander rettet mot fengselet:

Jeg har ikke noe problematikk med å sitte her, men jeg synes.. Eh, hvordan [fengselet].. Har behandlingstid, og avslagene de gir, er grunnløse i forhold til hva folk har søkt om. [...] Stort sett ellers, så er det.. Veldig mye negativitet, i forhold til.. Det med permisjoner, det med å søke seg til et annet sted, det at man får avslag på.. Helt sånn urealistiske grunner da, ikke sant..»

Så sånn sett så føler jeg liksom [fengselet].. [...] Dem.. Føler vel at dem.. Vi er på en måte dems eiendeler da. [...] Så, og de tenker veldig lite på.. eeh.. Framgang i forhold til det med å.. gå videre ut av kriminaliteten da, det er noe som ikke er i fokus hos [fengselet] i det hele tatt, føler jeg altså. [...] Altså det som er i fokus her er.. at du skal være her.. lengst mulig.. Det er det som er fokuset.. Ikke det at du skal.. forbedre deg mens du er her.

Kristian har et bredt erfaringsgrunnlag når det kommer til soning, og har sonet i flere fengsler i Norge. Det er derfor naturlig for han å sammenligne opplevelsene og erfaringene han har hatt i de ulike fengslene. I forhold til tilbakeføringsprosessen er han kritisk til fengselet han nå soner i – denne kritikken er trolig farget av at hans erfaringer med tidligere og bedre soninger:

Kristian: Jeg vet at på Gjøvik så er tilbakeføringsprosessen mye bedre.

Nina: Mhm

Kristian: Der får du permisjoner, eeh, der, der følger de dem tinga som skal følges. Det gjør de ikke her. Ullersmo også følger også det.. og det gjør dem ikke her. I Bergen så gjør de også det.. det gjør dem ikke her.. Jeg kjenner jo folk som har sittet på veldig mange forskjellige fengsler og, også har jeg ganske mye erfaring selv også fra forskjellige fengsler, så jeg vil si at i Norge, så er [fengselet] det fengselet som ligger i steinalderen ass, i forhold til det med å utvikle seg i forhold til, eeh... Altså hvis man skal skape større fengsler, og ha flere høysikkerhetsfengsler, så må de også ha en avdeling som er basert på.. Utgangen til det vanlige liv. Og her på [fengselet], istedenfor det, så skal de heller bygge mer høysikkerhet.

Det Kristian forteller i dette utdraget illustrerer hans kritiske holdning til hvordan fengselet praktiserer blant annet permisjoner, og han hevder at fengselet er svært gammeldags når det kommer til utvikling av fengselet. Han kritiserer også fengselet for å prioritere feil når det kommer til bygging av avdelinger, og mener at fengselet heller burde fokusere på å bygge avdelinger som bidrar til å utsluse innsatte til samfunnet, istedenfor å bygge nye høysikkerhets-avdelinger (han snakket om at fengselet planla en ny avdeling i luftegården. Dette er det ingen som har bekreftet eller avkreftet). Kristian snakket også ut over fengselet og ledelsen, og kritiserte tidligere justisministere for å «ikke ha peiling på fengsel». De fleste

deltakerne jeg snakket med hadde en kritisk tone når det gjelder deres tilbakeføringsprosess. Dette gjaldt også Sander, som hevdet at «her vet de ikke hva tilbakeføring er engang». Slik kritikk viste også Ugelvik (2011) til i sin studie, der de innsatte gjennomgående var kritiske til «systemet», som innbefattet alt fra fengselssystemet og kriminalomsorgen, til politi, påtalemyndighet, domstol, staten og advokater. De innsatte i hans studie anklager spesielt politiet – som står som hovedfienden – for juks, og hevder også at alle andre instanser i «systemet» er på politiets side.

Innsatte er ofte opptatt av sine rettigheter, og leser seg gjerne opp på lover og regler. Også Kristian hadde lest seg opp på de innsattes rettigheter og kriminalomsorgens prinsipper og regler, noe som dermed gav han gode kunnskaper om dette. Slik kunnskap ruster de innsatte bedre til å kunne opptre hyperkritiske, fordi de vet hva de har rett på, og dermed vet de også når de ikke får det de har rett på:

[...] Man får ikke permisjon fra [fengselet].. Noen sier at de får det, men da har de som regel sittet langt over permisjonstiden sin. [...] Noe som jeg mener er skadelig i forhold til det at.. Man har faktisk rett til å kunne få permisjon. det står i loven. [...] For en mer normal tilbakeføring til hverdagen, ikke sant.

Ideen om at verdier skal fordeles likt til alle er sterkt holdt av innsatte – like saker krever lik behandling (Mathiesen 1964). De innsatte opplever likevel at dette ikke gjelder i alle tilfeller. David ble sendt til dette fengselet etter å ha brutt vilkårene i et annet fengsel med lavere sikkerhet. Han hadde fått beskjed om at han skulle få komme tilbake igjen til lavsikkerhetsfengselet etter et kortere opphold på høysikkerhet. På intervjudispunktet hadde han sittet i høysikkerhetsfengselet i over 4 måneder uten at noe skjedde. Dette var han kritisk til, spesielt fordi han hadde vært vitne til andre i samme situasjon som ble sendt tilbake:

De sa til meg at "du skal til [fengsel], og så kommer du tilbake etter kort stund". Og jeg var her i over 4 måneder. [...] Og jeg har sett noen innsatte som bli sendt fra [fengsel] til [fengsel], og så komme tilbake etter 4 måneder, uten han søkte på nytt. [...] Så.. Der ser du at det er sånn stor forskjell i behandling da, på en måte..

Hva får de innsatte egentlig ut av å opptre hyperkritisk? Et av de viktigste funksjonelle elementene i hyperkritikk, ligger i at de innsatte kan skape en følelse hos maktøverne om at deres oppførsel er illegitim fordi de har avviket fra prinsipper som de bør opprettholde. Denne følelsen kan igjen føre til endringer i situasjonen til de innsatte, på en måte som er fordelaktig

for den dem (Mathiesen 1964, s. 23-24). Jo mer entydige og klare normene og reglene er, desto mer effektiv vil hyperkritikken sannsynligvis være. Dette fordi entydige normer gjør det enkelt for innsatte å kontinuerlig kontrollere beslutningene som tas av fengselets ansatte, og dermed også påpeke mulige avvik. I tillegg gir det den innsatte en komparativ referanseramme, slik at den innsatte kan sammenligne hva den ansatte gir ham, i motsetning til andre innsatte. Slik kan den innsatte enkelt vurdere avvik fra makthaveren, og også påpeke dette på en overbevisende måte (Mathiesen 1964, s. 151).

Når fengselets ansatte ikke evner å overholde egne regler og prinsipper, fører det til at de innsatte stiller spørsmål til «systemets» og maktens legitimitet. Dette setter i gang subjektiveringsarbeidet til de innsatte, og de bruker dette som en mulighet til å reposisjonere seg selv. Det å legge frem en historie om en som «motarbeider det skjeve systemet så godt de kan – og som klarer seg, på tross av all juksingen ovenfra», gjør at de innsatte kan reposisjonere seg som «den legitime kjempende», som om de er et offer for systemets feil og overgrep (Ugelvik 2011, s. 119-120). Begrepet «censoriousness» eller hyperkritikk kan ifølge Mathiesen (1964) ses på som «de svakes forsvar», en motstandsstrategi, mot et mektig system som det ellers ikke finnes så mange muligheter å forsvare seg mot.

6. Avslutning

I denne oppgaven har jeg belyst hvordan innsatte i et høysikkerhetsfengsel opplever og erfarer det å sone i et stort høysikkerhetsfengsel, hvordan soningshverdagen er, og hvordan de opplever og erfarer tilbakeføringsprosessen. Ved hjelp av intervjuer med 10 innsatte har jeg forsøkt å svare på problemstillingen: *«Hvilke erfaringer har gjengangere i norske høysikkerhetsfengsler med sitt fengselsopphold og tilbakeføringsprosessen der?»*. I besvarelsen av denne har jeg trukket veksler på fengselsforskning og teoretiske perspektiver som makt, motstand og fengselspine.

Å sone i et høysikkerhetsfengsel innebærer en hverdag preget av både monotoni, rutiner og sikkerhetstiltak. Dette håndterer de innsatte i studien min på ulike måter, noe som igjen påvirker hvordan de opplever soningshverdagen. Et hovedfunn fra min studie er at de innsatte erfarer at tiden går fortere jo mer rutiner de har å forholde seg til. Dette er verdsatt av de innsatte fordi det også får soningen til å gå fortere. Ved at de innsatte holder seg opptatt og får et inntrykk av at tiden flyr av gårde, oppleves gjerne soningen som mindre smertefull og «dyp» (Sykes 1958; Crewe 2011a, 2015). Slik blir rutiner og tidshåndtering en måte å mestre soningshverdagen på. På samme tid opplevde de innsatte at de var fanget i en slags tidløshet, der tiden stoppet opp inne i fengselet, mens samfunnet utenfor gikk videre. Lignende funn var også fremtredende hos Gashi, Pedersen og Ugelvik (2021). Dette gjør det vanskeligere for de innsatte å håndtere både soningen og livet etter endt soning, og bidrar til at soningshverdagen til de innsatte blir mer pinefull (Sykes 1958). En slik opplevelse gjør også at de innsatte opplever soningshverdagen som både «dypere» og «tyngre» (Crewe 2011a, 2015). Selv om det å ta en dag av gangen og fokusere på nåtiden kunne være en mestringsstrategi for de innsatte (O'Donnell 2014), var dette ofte utfordrende fordi flere opplevde at de «sonet i blinde» på grunn av fengselshverdagens uforutsigbarhet. Spesielt utfordrende var uforutsigbarheten i forhold til permisjoner, overføringer og prøveløslatelser. Dette var kilde til både frustrasjon og fortvilelse blant de innsatte, og gjorde det vanskelig for de innsatte å mestre tilværelsen i fengselet.

I et høysikkerhetsfengsel er fokuset på sikkerhet høyt, og det er også et element som kan ha stor betydning for de innsattes soningshverdag ettersom det er essensielt for de innsatte å føle seg trygge og ivaretatt under soningen. Funn fra studien viser at flere innsatte hadde hatt dårlige erfaringer sikkerheten i fengselet. Slike ubehagelige opplevelser bidrar til at de

innsattes tiltro til fengselets sikkerhetsrutiner svekkes. Noen innsatte opplevde også enkelte av fengselets sikkerhetsrutiner som tvetydig, noe som bidro til å gi dem falsk trygghet. Dette gjaldt blant annet kniver som var festet med vaier og metalldetektorer. De innsatte konkluderte med at dersom de virkelig ønsket å skade noen, så ville man få det til – med eller uten sikkerhetstiltak. Slike funn understøttes av blant annet Mjåland et al. (2021) og Johnsen, Granheim og Helgesen (2011), som i sine studier viste at trygghetsfølelsen til de innsatte ble redusert i takt med fengselets størrelse og sikkerhetsnivå. På samme tid viser mine funn at enkelte sikkerhetstiltak ble trukket frem som positive, betryggende og humane. Blant annet trakk de frem fengselets kroppsskannere, samt sikkerhetsceller og cellesjekk. I tillegg ble også betjentenes beredskap i nødsituasjoner trukket frem som et tiltak som økte de innsattes trygghetsfølelse. Mine funn viser at fengselets sikkerhetsrutiner påvirker de innsattes soningshverdag på ulik måte. Mens enkelte mener tiltakene er for dårlig og at de går ut over de innsattes trygghetsfølelse, anerkjenner andre i større grad tiltakene som viktige og betryggende.

Relasjonen mellom innsatt og ansatt i et høysikkerhetsfengsel hevdes å være en av de viktigste faktorene for hvorvidt de innsatte trives i sin soningshverdag (Liebling and Arnold 2004), og har mye å si for tilbakeføringsprosessen, dette gjelder også blant de innsatte i min studie. Relasjonen mellom innsatt og ansatt er et komplisert forhold – på en og samme tid skal betjentene fungere som kontrollør og hjelper. Mjåland og Lundeberg (2014) kaller det straffehybridisering. Betjentens tvetydige rolle kan være forvirrende for de innsatte å forholde seg til, og det kan resultere i redusert tillit. Et av studiens hovedfunn er at innsatte i stor grad er fornøyde med fengselsbetjentene – de beskrives som snille, hjelpsomme, respektfulle og gøyale. Slike faktorer bidrar til at soningen oppleves som enklere å komme igjennom, og det kan også ha stor betydning for selve tilbakeføringsarbeidet. Det å bli behandlet med høflighet og respekt, og ikke minst å bli behandlet som et menneske verdsettes av de innsatte (Ugelvik 2011). Samtidig viser mine funn at det varierer hvorvidt de innsatte stoler på de ansatte. Enkelte innsatte har bygget opp et godt tillitsforhold med fengselsbetjentene, mens andre føler mangel på tillit til fengselets ansatte og passer på å ikke åpne seg for mye. Dette kan komme av de innsattes erfaringer rundt at det de sier blir skrevet ned, sladret på, og i verste fall brukt mot dem senere. Videre viser mine funn at de innsatte opplevde en uoverensstemmelse mellom måten aspiranter og nye betjenter praktiserte jobben sin på i forhold til de mer erfarne betjentene. Mens nye betjenter ofte er regelryttere og firkanta, oppleves mer erfarne betjenter som rundere i kantene (Ugelvik 2011).

Selv om innsatte stort sett rapporterer om gode relasjoner til de ansatte, finnes det en avstand mellom innsatt og ansatt. Lignende funn i høysikkerhetsfengsler har også blitt gjort av Johnsen, Granheim og Helgesen (2011) og Johnsen og Granheim (2011). Mine funn viser at ansikt-til-ansikt kommunikasjon i store fengsler kan være en utfordring. Lappesystemer og et stort kvantum med innsatte gjør det utfordrende å komme i kontakt med dem man ønsker. Dette kan gå på bekostning av relasjonen mellom innsatt og ansatt, og innsatte opplever ofte en distanse til de ansatte. Flere innsatte påpeker at en slik distanse vil reduseres i mindre fengsler. I tillegg viser mine funn at innsatte føler seg distansert fra fengselets administrasjon, og at fengselets størrelse var en faktor som førte til dette. Dette var ofte en kilde til frustrasjon, ettersom ansatte i administrasjonen var de som skulle ta beslutninger om de innsatte. At ansatte som aldri hadde møtt de innsatte skulle fatte viktige beslutninger om deres soningsforløp, ble opplevd som urettferdig av de innsatte.

Den senere tid har det skjedd en endring i maktforholdet i fengselet, noe som har ført til at de innsatte i større grad selv må ta ansvar for egne handlinger og for å følge fengselets regler (McDermott and King 1988; Crewe 2011b, 2011a, 2015). I denne nye, «myke» maktformen har rapportering og journalføring fått spesielt stor betydning. Denne endringen har de innsatte i min studie erfart – de må i større grad være varsom for hva de sier og gjør, fordi dette kan bli rapportert ned, og det kan føre med seg konsekvenser for dem senere i soningsforløpet. En slik endring i maktform kan på en og samme tid gjøre soningen både lettere og vanskeligere. Selv om innsatte nå unngår fysisk maktbruk, oppleves likevel den «myke» makten belastende, som en slags psykologisk makt som er likeså vanskelig å håndtere (Sykes 1958). Slik kan denne maktformen gjøre at soningshverdagen kan oppleves som tung og vanskelig å håndtere for de innsatte, fordi de alltid må gå på eggesskall for å unngå rapporter (Crewe 2011a).

De innsattes soningshverdag og tilbakeføringsprosess henger på mange måter sammen, da en god soningshverdag kan tilrettelegge for en god rehabilitering og tilbakeføringsprosess. I oppgaven har jeg presentert de innsattes opplevelser og erfaringer rundt deres rehabilitering og tilbakeføringsprosess, samt ulike faktorer som de innsatte anser som viktige for en god rehabilitering og tilbakeføring til samfunnet. Et av mine hovedfunn gikk på de innsattes behov for en god progresjonssoning. Flere av kriminalomsorgsmeldingene (Justis- og beredskapsdepartementet 2008, 2021) peker på prinsippet om progresjon som et viktig ledd i de innsattes straffegjennomføring. Det å få en gradvis utslusing for å kunne venne seg til å møte samfunnet er viktig for å redusere forskjellen mellom fengsel og frihet, og kan bidra til en vellykket tilbakeføringsprosess. Likevel viser mine funn at permisjoner, fremstillinger,

prøveløslatelser og overføring til fengsler med lavere sikkerhet var en sjeldenhet i fengselet. Som tidligere nevnt opplevdes dette som fortvilende og frustrerende blant de innsatte, og mange satt igjen med en følelse av at de satt på oppbevaring i fengselet uten å bli ordentlig rehabilitert. En slik opplevelse kan føre til at soningen blir vanskelig og tung å komme igjennom, og den oppleves som ekstra smertefull (Sykes 1958). Når soningen oppleves på denne måten, kan en også oppleve soningen som «dyp» og «tung». Mangel på progresjonssonering kan altså gjøre at de innsatte opplever seg dypt begravd i fengselssystemet, i tillegg til at soningen føles ut som en vekt på skuldrene deres (Crewe 2011a, 2015; King and McDermott 1995; Downes 1988).

Noe som henger sammen med progresjonssonering er overgangen fra fengsel til samfunn. Progresjonssonering skal bidra til at innsatte gradvis venner seg til samfunnet, slik at tilbakeføringen blir sømløs (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). Funn fra min analyse viser at de innsatte opplever stor avstand mellom fengsel og samfunn, grunnet manglende møter med samfunnet. Dybdebegrepet beskriver også hvordan den store kontrasten mellom fengsel og samfunn kan gjøre soningen «dypere» for de innsatte (Crewe 2015). Når en løslates direkte fra høysikkerhetsfengsler uten å ha hatt nevneverdig kontakt med samfunnet, erfares overgangen fra fengsel til samfunn stor, og den blir vanskelig å mestre. Mine funn viser at erfaringene til de innsatte står i stor kontrast til kriminalomsorgens prinsipper vedrørende progresjonssonering og målet om en sømløs tilbakeføring (Justis- og beredskapsdepartementet 2008). En faktor som kan ha betydning i denne sammenheng er utviklingen vi har sett de siste årene, hvor kriminalomsorgen har lagt ned flere lavsikkerhetsfengsler, og bygget nye, store høysikkerhetsfengsler (Johnsen and Granheim 2011; Wayback u.å.). En slik utvikling resulterer gjerne i at flere innsatte blir nødt å sone større deler av sin dom i høysikkerhetsfengsler, på grunn av mangel på plasser i anstalter med lavere sikkerhet.

I oppgaven har jeg lagt frem og diskutert tre faktorer som de innsatte selv anser som viktig for en god tilbakeføringsprosess. For det første er behovet for en soningsplan fremtredende. Det å ha en «gulrot» som en kan strekke seg etter – for eksempel en dato de kan overføres til lavere sikkerhet, eller hvor de kan få prøveløslatelse – oppleves som viktig for de innsatte. Det å gå gjennom soningen uten å vite når de eventuelt kommer seg videre fra høysikkerhet oppleves som tyngende for de innsatte, og det kan føre til at de mister motivasjon og gir blaffen i egen atferd. For det andre fremheves det hvordan kartlegging kan bidra til en bedre tilbakeføringsprosess. Fengselets rehabiliterende effekt for tilbakefall har sammenheng med

hvorvidt behovene til den innsatte kartlegges og hvorvidt innholdet i straffegjennomføringen tilpasses den enkelte (Justis- og beredskapsdepartementet 2021). En rask og grundig kartlegging i starten av soningen anses som viktig blant de innsatte. Dette kan bidra til å bygge en «redningsvest» rundt de innsatte, og viktige hjelpemidler i tilbakeføringsprosessen og inn mot løslatelse kan tilbys raskere. For det tredje er også rusmestring en faktor som flere innsatte legger frem som viktig for deres tilbakeføring. Mangel på tilbud om rusbehandling i fengselet gjorde at flere innsatte følte at de sto fast i soningen sin, fordi de ikke fikk ta tak i og jobbe med sine utfordringer. Forskning viser at rundt 65 prosent av innsatte i norske fengsler har et rusmiddelproblem ved innsettelse (OsloEconomics 2020). Videre viser mine funn, i likhet med Gashi, Pedersen og Ugelvik (2021), at flere innsatte brukte rusmidler i fengselet som en måte å mestre soningshverdagen på, og at de innsatte deler rusmidler med hverandre – slike funn var også fremtredende i studiene til Mjåland (2014) og Cope (2000). En tilsynelatende lav terskel for å dele ut medisiner i fengselet, gjorde at innsatte fryktet at en kunne risikere å være mer rusavhengig når en gikk ut fra fengsel, enn hva en var når en kom inn.

Mot slutten av analysen viste jeg hvordan innsatte i fengselet stadig kom med påstander om hvordan de ofte følte seg urettferdig behandlet. Innsatte, kanskje spesielt i et høysikkerhetsfengsel som er preget av regler og prinsipper, er opptatt av å påpeke måten fengselets ansatte ikke alltid følger sine egne regler. Dette kan ses som en måte å vise motstand på, i Ugelviks (2011) forstand. Denne form for kritisk holdning kalles for «Censoriousness» eller hyperkritikk (Mathiesen 1964). Funn fra min studie viser at de innsatte typisk opptre hyperkritisk når det kommer til permisjonsnekt og det at de ofte blir sittende lenger på høysikkerhet enn hva de burde. De fleste innsatte stiller seg uforstående til hvorfor urettferdighet rammer akkurat dem, og hevder isteden at det er fengselet som blåser i reglene. Slik kritikk kan være en måte for de innsatte å mestre en vanskelig soningshverdag på. Kanskje viktigere enn det, kan det også være en strategi for å skape endring i ens situasjon.

Formålet med denne oppgaven vært å se på de innsattes egne opplevelser og erfaringer av soningshverdagen og tilbakeføringsprosessen i et stort, norsk høysikkerhetsfengsel. Jeg har forsøkt å belyse en rekke faktorer som de innsatte selv drar frem som viktig i denne prosessen. Det må understrekes at de innsattes opplevelse av nåværende soning må sees i sammenheng med deres referansegrunnlag, slik som tidligere soningserfaringer. De fleste innsatte i min

studie kunne beskrive sine tidligere soningserfaringer som bedre enn sin nåværende soning. Et slikt referansegrunnlag kan legge føringer for hvordan de innsatte opplever, tolker og formidler sin nåværende soning (Sykes 1958, s. 63). Likevel mener jeg at utvalget har gitt et rikt datamateriale, noe som har lagt et godt grunnlag for å belyse mitt forskningsspørsmål. Slik jeg ser det, kan mine funn bidra med viktig innsikt og kunnskap på et felt hvor det finnes begrenset forskning, spesielt når det gjelder innsattes tilbakeføringsprosess. I tillegg er studiens tema svært dagsaktuelt med tanke på den utviklingen norsk kriminalomsorg står i.

På grunn av oppgavens omfang og grunnet tidsbegrensning, er det flere interessante forskningsspørsmål og innvendinger som ikke er tatt opp i denne oppgaven. Det kunne for eksempel være interessant å se nærmere på tilbakeføringsprosessen av varetektsinnsatte – en gruppe som står i en utfordrende situasjon fordi denne gruppen innsatte foreløpig ikke har noen løslatelsesdato, og det kan være vanskelig å jobbe med å klargjøre ting til løslatelsen. Tilbakeføring blant denne gruppen er uansett minst like viktig å ta tak i. I et større arbeid hadde det også vært interessant å gjennomføre en etnografisk studie, slik at jeg kunne fått muligheten til å følge innsatte gjennom deres tilbakeføringsprosess. Slike observasjoner mener jeg ville bidratt til ytterligere innsikt på feltet, fordi dette gir forskeren mulighet til å komme enda nærmere inn på hvordan denne prosessen oppleves for de innsatte.

7. Litteraturliste

- Andersen, Synøve N., and Torbjørn Skarðhamar. 2013. "Å måle gjentatt kriminalitet - hvem, hva og når?: tilbakefall til kriminalitet." *Samfunnsspeilet (Oslo)*.
- Barker, Vanessa. 2013. "Nordic Exceptionalism revisited: Explaining the paradox of a Janus-faced penal regime." *Theoretical criminology* 17 (1): 5-25.
- Bosworth, Mary. 2014. *Inside immigration detention*. Oxford: Oxford University Press.
- Bosworth, Mary, Debi Campbell, Bonita Demby, Seth M. Ferranti, and Michael Santos. 2005. "Doing Prison Research: Views From Inside." *Qualitative inquiry* 11 (2): 249-264. <https://doi.org/10.1177/1077800404273410>.
- Buntman, Fran Lisa. 2003. *Robben Island and prisoner resistance to apartheid*. Cambridge University Press.
- Clemmer, Donald. 1940. "The prison community."
- Cope, Nina. 2000. "Drug use in prison: The experience of young offenders." *Drugs: education, prevention and policy* 7 (4): 355-366.
- Crewe, Ben. 2007. "Power, Adaptation and Resistance in a Late-Modern Men's Prison." *The British Journal of Criminology* 47 (2): 256-275. <https://doi.org/10.1093/bjc/azl044>. <https://doi.org/10.1093/bjc/azl044>.
- . 2009. *The prisoner society : power, adaptation, and social life in an English prison*. Clarendon studies in criminology. Oxford: Oxford University Press.
- . 2011a. "Depth, weight, tightness: Revisiting the pains of imprisonment." *Punishment & Society* 13 (5): 509-529.
- . 2011b. "Soft power in prison: Implications for staff-prisoner relationships, liberty and legitimacy." *European Journal of Criminology* 8 (6): 455-468.
- . 2015. "Inside the belly of the penal beast: Understanding the experience of imprisonment." *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy* 4 (1): 50-65.
- . 2021. "The depth of imprisonment." *Punishment & Society* 23 (3): 335-354.
- Crewe, Ben, Susie Hulley, and Serena Wright. 2017. "Swimming with the tide: Adapting to long-term imprisonment." *Justice Quarterly* 34 (3): 517-541.
- Downes, David. 1988. *Contrasts in tolerance : post-war penal policy in the Netherlands and England and Wales*. Oxford: Clarendon Press.
- Fangen, Katrine. 2010. *Deltakende observasjon*. 2. utgave ed. Bergen: Fagbokforlaget.

- Flanagan, Timothy J. 1980. "The pains of long-term imprisonment." *British journal of criminology* 20 (2): 148-156. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a047154>.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and punish : the birth of the prison. Surveiller et punir naissance de la prison*. London: Penguin Books.
- Gashi, Liridona, Willy Pedersen, and Thomas Ugelvik. 2021. "The pains of detainment: Experience of time and coping strategies at immigration detention centres." *Theoretical criminology* 25 (1): 88-106.
- Goffman, Erving. 1959. *The presentation of self in everyday life*. Doubleday Anchor books. Garden City, N.Y: Doubleday.
- . 1961. *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*. AldineTransaction.
- . 1967. *Anstalt og menneske : den totale institution socialt set*. *Asylums*. København: Paludan.
- Håkonsen, Katharina Dale. 2018. "Kriminolog kaller modulfengslene for maskiner. Fengselsleder forsvarer konseptet." *FriFagbevegelse*, 2018. <https://frifagbevegelse.no/aktuell/kriminolog-kaller-modulfengslene-for-maskiner-fengselsleder-forsvarer-konseptet-6.158.535040.db13186bf5>.
- Johnsen, Berit, and Per Kristian Granheim. 2011. "Prison size and quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity." In *Penal Exceptionalism?*, 211-226. Routledge.
- Johnsen, Berit, Per Kristian Granheim, and Janne Helgesen. 2011. "Exceptional prison conditions and the quality of prison life: Prison size and prison culture in Norwegian closed prisons." *European Journal of Criminology* 8 (6): 515-529.
- Justis- og beredskapsdepartementet. 2008. *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*.
- . 2015. *Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen*.
- . 2021. *Kriminalomsorgsmeldingen - fremtidens kriminalomsorg og straffegjennomføring*.
- King, Roy D, and Kathleen McDermott. 1995. *The state of our prisons*. Clarendon Press Oxford.
- Kriminalomsorgen. 2021. *Årsrapport 2021*. (Kriminalomsorgen).
- . u.å.-a. "Arbeids- og aktivitetstilbud." Kriminalomsorgen. Accessed 18.03.22. <https://www.kriminalomsorgen.no/arbeids-og-aktivitetstilbud.527951.no.html>.
- . u.å.-b. "Straff i fengsel." Kriminalomsorgen. Accessed 28.10.21. <https://www.kriminalomsorgen.no/straff-i-fengsel.237611.no.html>.

- . u.å.-c. "Type fengsel og sikkerhet." Kriminalomsorgen. Accessed 28.10.21.
<https://www.kriminalomsorgen.no/index.php?cat=237877>.
- Kvale, Steinar, Svend Brinkmann, Tone Margaret Anderssen, and Johan Rygge. 2015. *Det kvalitative forskningsintervju*. 3. utg. ed. *Interview[s] learning the craft of qualitative research interviewing*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Liebling, Alison, and Helen Arnold. 2004. *Prisons and their moral performance : a study of values, quality, and prison life*. *Clarendon studies in criminology*. Oxford: Oxford University Press.
- Liebling, Alison, and David Price. 2003. "Prison officers and the use of discretion." *Exercising discretion*: 74-96.
- Lundeberg, Ingrid Rindal. 2018. "Myten om fengselspinen." In *Myter om velferd og velferdsstaten*, edited by Karen Christensen and Liv Johanne Syltevik, 123-145. Cappelen Damm Akademisk/NOASP (Nordic Open Access Scholarly Publishing).
- Lundeberg, Ingrid Rindal, and Kristian Mjåland. 2012. "I fangens makt. Frihet, motstand og endring i norsk fengselsetnografi." *Nordisk Juridisk Tidsskrift* 2 (137): 4-23.
- . 2016. "Rehabilitering og prosedural rettferdighet i kriminalomsorgen." *Retfærd* 153 (1): 32-44.
- Lundeberg, Ingrid Rindal, Kristian Mjåland, and Johan Fredrik Rye. 2018. "Eksepsjonelle fanger i det eksepsjonelle fengslet." *Fengslende sosiologi: Makt, straff og identitet i Trondheims fengsler*: 213.
- Mathiesen, Thomas. 1964. *The defences of the weak : a sociological study of aspects of a Norwegian correctional institution*. Oslo.
- . 1999. "Forord til 1977-utgaven." In *Overvåkning og straff: det moderne fengsels historie*, edited by Michel Foucault, s. vii-xiv. Oslo: Gyldendal.
- McDermott, Kathleen, and Roy D King. 1988. "Mind games: Where the action is in prisons." *The British Journal of Criminology* 28 (3): 357-375.
- Mjåland, Kristian. 2014. "'A culture of sharing': Drug exchange in a Norwegian prison." *Punishment & Society* 16 (3): 336-352.
- . 2015. "Makt, legitimitet og motstand : en etnografisk analyse av rus og rehabilitering i et norsk fengsel." Universitetet i Bergen.
- Mjåland, Kristian, Julie Laursen, Anna Schliehe, and Simon Larmour. 2021. "Contrasts in freedom: Comparing the experiences of imprisonment in open and closed prisons in England and Wales and Norway." *European Journal of Criminology* 0 (0):

14773708211065905. <https://doi.org/10.1177/14773708211065905>.
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/14773708211065905>.
- Mjåland, Kristian, and Ingrid Rindal Lundeberg. 2014. "Penal hybridization: staff–prisoner relationships in a Norwegian drug rehabilitation unit." In *Juridification and social citizenship in the welfare state*. Edward Elgar Publishing.
- NESH. 2016. *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi*. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- O'Donnell, Ian. 2014. *Prisoners, Solitude, and Time*. Clarendon Studies in Criminology. Oxford: Oxford: Oxford University Press.
- OsloEconomics. 2020. *Vurdering av det samlede tilbudet under straffegjennomføring for personer med rusmiddelproblematikk*. (Oslo: Oslo Economics).
- Pratt, John. 2008a. "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: Part I: The nature and roots of scandinavian exceptionalism." *The British journal of criminology* 48 (2): 119-137.
- . 2008b. "Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess: Part II: Does Scandinavian exceptionalism have a future?" *The British journal of criminology* 48 (3): 275-292.
- Rubin, Ashley T. 2015. "Resistance or friction: Understanding the significance of prisoners' secondary adjustments." *Theoretical criminology* 19 (1): 23-42.
<https://doi.org/10.1177/1362480614543320>.
- Schlosser, Jennifer A. 2008. "Issues in interviewing inmates: Navigating the methodological landmines of prison research." *Qualitative inquiry* 14 (8): 1500-1525.
- Shammas, Victor Lund. 2012. "The Pains of freedom: prison island and the making of Scandinavian penal exceptionalism."
- . 2014. "The pains of freedom: Assessing the ambiguity of Scandinavian penal exceptionalism on Norway's Prison Island." *Punishment & Society* 16 (1): 104-123.
- Skardhamar, Torbjørn. 2002. "Levekår og livssituasjon blant innsatte i norske fengsler."
- Smith, Peter Scharff. 2011. "A critical look at Scandinavian exceptionalism: Welfare state theories, penal populism and prison conditions in Denmark and Scandinavia." In *Penal exceptionalism?*, 50-69. Routledge.
- Sykes, Gresham M. 1958. *The society of captives : a study of maximum security prison*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Tjora, Aksel Hagen. 2021. *Kvalitative forskningsmetoder i praksis*. 4. utgave. ed. Oslo: Gyldendal.

Todd-Kvam, John, and Thomas Ugelvik. 2019. "Rehabilitation and Re-entry in Scandinavia." In *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*, 167-178. Routledge.

Ugelvik, Thomas. 2011. *Fangenes friheter : makt og motstand i et norsk fengsel*. Oslo: Universitetsforl.

Wayback. 2021. "Var fengsel bedre før? Om fortidens, nåtidens og fremtidens fengsler." Last Modified 11.06.2021.

<https://www.facebook.com/watch/?ref=saved&v=825520478376183>.

---. u.å. "Rescaled Norge." Wayback. Accessed 05.11.21. <https://www.wayback.no/rescaled-norge/>.

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord i denne oppgaven: 35 926.

Vedlegg 1 – Informasjonsskriv

Vil du delta i forskningsprosjektet

«GJENGANGERE I HØYSIKKERHETSFENGSLER OG DERES TILBAKEFØRINGSPROSESS»

Jeg holder på med et forskningsprosjekt hvor formålet er å få mer kunnskap om hvordan innsatte erfarer det å sone i et større høysikkerhetsfengsel, og hvilke tanker de har om tilbakeføringsprosessen i fengselet. Jeg vil i det følgende beskrive prosjektet, og hva det vil innebære for deg å delta.

Formål

Jeg er mastergradsstudent i sosiologi ved Universitetet i Oslo, og jeg ønsker i min studie å undersøke nærmere hvilke refleksjoner og erfaringer gjengangere i et større høysikkerhetsfengsel har om sin fengselshverdag og tilbakeføringsprosessen der. Jeg spør spørsmål som: Hvordan er det å sone i et høysikkerhetsfengsel? Hvordan kan fengselets størrelse og sikkerhetsnivå påvirke tilbakeføringsprosessen? Og hva tenker de innsatte om fengslenes utvikling? Jeg er interessert i å få et større innblikk i de innsattes meninger, erfaringer og refleksjoner knyttet til fengselet de soner i, tilbakeføringsprosessen de gjennomgår, og hva de tenker om utviklingen av fengslene i Norge. Dette er nyttig for å oppnå økt kunnskap på området, også for å kunne sikre en best mulig soningsopplevelse og tilbakeføringsprosess for innsatte i fremtiden.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo er ansvarlig for prosjektet, og jeg veiledes av stipendiat Liridona Gashi ved Universitetet i Oslo.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

I forbindelse med min masteroppgave ønsker jeg å komme i kontakt med innsatte i et høysikkerhetsfengsel som er *gjengangere*, altså som har sonet i fengsel minst en gang tidligere. Gjengangere er av interesse fordi denne gruppen innsatte har gjennomgått prosessen tidligere, og kan komme med nyttig informasjon om hva som fungerer og ikke fungerer i tilbakeføringsprosessen.

Hva innebærer det for deg å delta?

Deltakelse i studien innebærer å delta i et intervju som vil ta ca. 1-1,5 time. Spørsmålene vil handle om dine erfaringer og tanker om fengselet du soner i, hvordan du erfarer tilbakeføringsprosessen i fengselet, og hva du tenker om fengselets utvikling. Det vil bli brukt lydopptaker under intervjuet, og Intervjuet vil transkribes i anonymisert form. Jeg ser for meg at intervjuene vil gjennomføres i løpet av november-desember 2021.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet, og du kan når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle dine personopplysninger vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg. Ansatte i fengselet og ledelsen vil ikke på noe tidspunkt få innsyn i intervjumateriale eller personopplysninger knyttet til materialet.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Jeg vil bare bruke opplysningene om deg til formålene jeg har fortalt om i dette skrivet. Jeg behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Det er kun meg og min veileder, Liridona Gashi, som vil ha tilgang til opplysningene. Alt som kan identifisere deg vil anonymiseres i oppgaven, og alt datamateriale lagres kryptert. Deltakere vil ikke kunne gjenkjennes i den endelige masteroppgaven. Bare utdrag fra intervju vil publiseres i masteroppgaven.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Når prosjektet er ferdig i løpet av mai 2022, vil alle personopplysninger og lydopptak slettes og destrueres.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, det vil si før intervjuene er transkribert og anonymisert, så har du rett til innsyn i lydopptaket, og du kan få utlevert en kopi av opplysningene. Du kan i denne perioden også be om at deler av intervjuet eller hele intervjuet rettes og/eller slettes. Du kan når som helst sende klage til Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke. På oppdrag fra Universitetet i Oslo har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, kan du ta kontakt med:

- Masterstudent Nina Sæt Tomren (ninastom@student.sv.uio.no), tlf. 47804231.
- Universitetet i Oslo ved Liridona Gashi (liridona.gashi@sosgeo.uio.no), tlf. 94168156.
- Vårt personvernombud: Roger Markgraf-Bye (roger.markgraf-bye@admin.uio.no, eller personvernombud@uio.no)
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, på epost: personverntjenester@nsd.no, eller på telefon: 55 58 21 17.

Dersom du kunne tenke deg å delta i studien eller har spørsmål, kan du ta kontakt med meg/min veileder, eller kontakte en ansatt i fengselet som vil videreformidle beskjednen til meg.

Jeg setter stor pris på om du ønsker å delta i dette prosjektet, og ser frem til å snakke med deg.

Med vennlig hilsen

Nina Sæt Tomren
(Masterstudent)

Liridona Gashi
(Veileder)

Vedlegg 2 – Intervjuguide

Presentasjon av deltaker:

1. Fortell litt om deg selv
 - a) Navn, Alder, Familiestatus, Skole/utdanning
2. Hvor lang er din nåværende dom? Resterende soningstid?
3. Hvor mange ganger har du sittet inne før?
 - a) Hvor lang har dommene vært?
 - b) Hvilke sikkerhetsnivå har dommene vært sonet på, og hvilket fengsel

Deltakerens tanker om *fengselet de soner i*:

4. Hvordan synes du det er å sone i dette fengselet?
 - a) Positive/negative sider?
 - b) Hva tenker du om fengselets størrelse?
 - c) Det beste og det verste ved å sone i dette fengselet?
5. Hvordan ser en typisk dag ut for deg i fengselet?
 - a) Rutiner, Aktiviteter (jobb, skole, program), Fritid – helger
6. Hvordan er det sosiale livet i fengselet?
 - a) Med andre innsatte og betjenter/ansatte
 - b) Hvordan er din trivsel i fengselet?
7. Hvordan opplever du sikkerhetstiltakene og kontrollen som utføres i fengselet?
 - a) Er det noen sikkerhetstiltak du synes er strenge?
 - b) Noe spesielt du savner å ha tilgjengelig i fengselet?
8. Hvordan er kontakten med betjentene/ansatte i fengselet?
 - a) Er de mye til stede/synlig for dere?
 - b) Føler du at du har betjenter/ansatte å være sammen med/prate med dersom du trenger det?
 - c) Har du en god relasjon til de ansatte (kontaktbetjent)?
 - d) Hvordan behandler de ansatte deg?
 - e) Noe du skulle ønske var annerledes i måten de ansatte jobber med de innsatte?
9. Flere innsatte opplever at det finnes en form for avstand mellom fengselslivet og resten av samfunnet, og at denne avstanden noen ganger kan gjøre overgangen fra fengselet til samfunnet litt vanskeligere. Hvilke tanker har du om dette?
 - a) Påvirker *fengselets størrelse* dine muligheter til å tilpasse deg/mestre overgangen til samfunnet?

Deltakerens tanker om *tilbakeføringsprosessen*:

10. Hva vil du trekke frem som positivt/negativt i din tilbakeføringsprosess hittil?

- a) Hvilke erfaringer har du med tilbakeføringsprosessen i dine tidligere dommer?
11. Hva tenker du når du tenker på «vellykket tilbakeføring»?
12. Når det kommer til dommen du soner nå, hvordan har fengselet fulgt deg opp i tilbakeføringsprosessen?
- a) Hvilke krav stilles til deg?
 - b) Hvordan tenker du at hverdagen i fengselet, og tilbakeføringsprosessen du gjennomgår forbereder deg på livet utenfor murene?
Arbeid/utdanning? Bolig på utsiden? Kontakt med organisasjoner som hjelper deg med livet etter soning?
 - c) Hva tror du må til for at du skal få progresjon i soningen din, og rehabiliteres på en best mulig måte?
13. Har du noen tanker om hvorfor du har havnet tilbake i fengsel igjen?
- a) Var det noe ved tilbakeføringsprosessen i fengselet som ikke fungerte for deg?
 - b) Da du ble løslatt ved din forrige dom, ble du løslatt rett fra høysikkerhet, eller ble du overført til et fengsel med lavere sikkerhet før du ble løslatt?

Deltakerens tanker om fengslenes utvikling:

14. Hvilke tanker har du om kriminalomsorgen og fengselsutformingens utvikling?
15. Hvis det var opp til deg - hvordan ville et ideelt fengsel sett ut for deg?
16. Har soning her i fengselet, som er et større høysikkerhetsfengsel, hatt noen betydning for din motivasjon til å rehabiliteres og leve et lovlydig liv?
- a) Tror du dette ville vært annerledes om du sonet i et mindre fengsel, eller på et lavere sikkerhetsnivå?
 - b) Hva tenker du om muligheten til å løslates fra høysikkerhet vs. å løslates fra lavsikkerhet? Og muligheten til å løslates fra et mindre vs. et stort fengsel?
17. Hva er din vurdering av soning i et stort høysikkerhetsfengsel slik det er i dag?
- a) Hva fungerer? Og hva fungerer ikke?
18. *Vise bilde av de store nyere fengslene, samt av det illustrerte landsbyfengselet*
Hva tenker du når du ser disse bildene?
19. Er det noe du kunne tenkt deg å snakke om som vi ikke har tatt opp under intervjuet?
Eller har du noen spørsmål?

Vedlegg 3 – Godkjennelse fra kriminalomsorgen

Kriminalomsorgen [REDACTED]

Liridona Gashi

liridona.gashi@sosgeo.uio.no

Nina Sæt Tomren

ninastom@student.sv.uio

Deres ref:

Vår ref:
200907593-233

Dato:
02.11.2021

SVAR PÅ SØKNAD OM TILLATELSE TIL FORSKNING I KRIMINALOMSORGEN

Vi viser til søknad av 06.09.21 fra Nina Sæt Tomren om å rekruttere innsatte til intervjuer i forbindelse med masteravhandling. Kriminalomsorgen region [REDACTED] behandler søknaden på vegne av [REDACTED]. Vi beklager lang saksbehandlingstid.

Om søknaden

Tomren skriver masteravhandling i sosiologi ved Universitetet i Oslo. Formålet med prosjektet er å undersøke hvordan fengselets sikkerhetsnivå og størrelse kan påvirke gjengangeres tilbakeføringsprosess. Foreløpige forskningsspørsmål er:

1. *Hvilke erfaringer har gjengangere i norske høysikkerhetsfengsler med sitt fengselsopphold og tilbakeføringsprosessen der?*
2. *Hva oppleves som viktig for deres tilbakeføringsprosess?*

I studien vil Tomren benytte kvalitativ metode og ønsker å gjennomføre inntil 10 dybdeintervjuer med innsatte i høysikkerhetsfengsel. Intervjuene vil vare ca. 1 time og vil tas opp på bånd. Rekrutteringen vil foregå ved at informasjonsskriv deles ut i fengselet.

Søknaden inneholder prosjektbeskrivelse, intervjuguide, informasjonsbrev til mulige deltakere, samtykkeerklæring, bekreftelse fra faglig veileder og forhåndsgodkjenning fra NSD. Faglig veileder er Liridona Gashi, PHD-stipendiat ved Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.

[REDACTED] fengsel har per 27.10.21 uttalt at de kan bistå med gjennomføringen av prosjektet.

Regelverk

Kriminalomsorgens adgang til å behandle søknader om forskning reguleres av Rundskriv G-2007-7, Retningslinjer for behandling av søknader om forskning i kriminalomsorgen.

Det følger av retningslinjene at regionalt nivå i kriminalomsorgen er ansvarlig for å avgjøre søknader om adgang til å rekruttere innsatte/domfelte og tilsatte til forskningsprosjekter og for å behandle søknader om bruk av taushetsbelagte opplysninger fra kriminalomsorgen til forskning hvor det kreves dispensasjon fra taushetsplikten. Alle søknader om forskning skal vurderes individuelt. Hvis søknaden ikke anses å tilfredsstille kravene som er skissert i retningslinjene, må det innhentes nødvendig tilleggsdokumentasjon, jf. retningslinjene pkt. 5.

Lokalt nivå skal få mulighet til å uttale seg om søknaden. De skal vurdere om de har kapasitet til å ta imot forskeren, om prosjektet er praktisk gjennomførbart og sikkerhetsmessig forsvarlig.

Søknaden kan avslås av etiske, sikkerhetsmessige eller kapasitetsmessige årsaker, jf. retningslinjene pkt. 8. Tilgang til forskning i kriminalomsorgen bør i hovedsak gis i prioritert rekkefølge til forskningsinstitusjoner, til doktorgrads- og masterstudenter.

Vedtak

- Søknaden innvilges for region [REDAKTERT] i tråd med Rundskriv G-2007-7. Prosjektet anses relevant for kriminalomsorgen.

Tillatelsen gjelder rekruttering av innsatte til intervjuer ved [REDAKTERT] fengsel.

Kontaktperson ved fengselet er sosialfaglig rådgiver [REDAKTERT],

[REDAKTERT] Forskeren er selv ansvarlig for å ta kontakt med fengselet for gjennomføring av prosjektet.

Datainnsamlingen må være gjennomført innen 30.06.22.

- Søknaden avslås for region [REDAKTERT] av kapasitetsmessige årsaker. Lokalt nivå har ikke kapasitet til å bistå med prosjektet.

Krav til forskeren

Forskningen skal gjennomføres på en forsvarlig måte, og de ansatte og innsatte skal ikke utsettes for personlige belastninger. Forskeren skal fremlegge bakgrunns materialet og informere enheten ut ifra behov. Forskeren skal forholde seg til enhetens sikkerhetsmessige instruksjer.

Taushetsplikt

Opplysninger forskeren blir gjort kjent med kan være undergitt taushetsplikt, jf. forvaltningsloven § 13. Forskeren er undergitt taushetsplikt og plikter å hindre at andre får adgang eller kjennskap til taushetsbelagte opplysninger, jf. forvaltningsloven §§ 13 c og 13 e. Overtredelse av taushetspliktsbestemmelsene er straffbart, jf. straffeloven §§ 209 og 210. Det er videre en forutsetning at forsker er kjent med lov om behandling av personopplysninger, og at personopplysninger behandles i tråd med tilråding fra Norsk senter for forskningsdata (NSD).

Det er et vilkår at forskeren undertegner taushetserklæring, jf. forvaltningsloven § 13 c. Slik erklæring utarbeides av den enhet der forskningen skal gjennomføres.

Oppbevaring av materiale

Forskeren skal påse at innsamlet materiale blir oppbevart på en forsvarlig måte, og at det foretas anonymisering av personidentifiserbare opplysninger ved eventuell publisering. Innsamlet materiale som inneholder personidentifiserbare data, skal makuleres så snart undersøkelsen er avsluttet.

Klageadgang

Dette vedtaket kan påklages til Kriminalomsorgsdirektoratet innen tre uker fra vedtaket er mottatt, jf. forvaltningsloven § 28. En eventuell klage sendes til Kriminalomsorgen region [REDACTED].

Rapportering

Vi ber om at et eksemplar av masteroppgaven sendes til Kriminalomsorgen region [REDACTED], Kriminalomsorgens høgskole og utdanningssenter, Kriminalomsorgsdirektoratet og [REDACTED] fengsel.

Med hilsen

[REDACTED]
assisterende regiondirektør

[REDACTED]
førstekonsulent

Dette brevet er godkjent elektronisk i kriminalomsorgen og har derfor ingen signatur.

Kopi: [REDACTED]
[REDACTED]